

KUTADGU BİLİĞ'DE FOLKLOR

Firuze GÜNALP

Ağustos 2019

DENİZLİ

KUTADGU BİLİĞ'DE FOLKLOR

**Pamukkale Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Yüksek Lisans Tezi
Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı
Halk Bilimi Programı**

Firuze GÜNALP

Danışman: Doç. Dr. Mehmet Surur ÇELEPİ

Ağustos 2019

DENİZLİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ ONAY FORMU

Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Halk Bilimi Bilim Dalı öğrencisi Firuze GÜNALP tarafından Doç.Dr. Mehmet Surur ÇELEPİ yönetiminde hazırlanan “KUTADGU BİLİG’DE FOLKLOR” başlıklı tez aşağıdaki jüri üyeleri tarafından 19.08.2019 tarihinde yapılan tez savunma sınavında başarılı bulunmuş ve Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri Başkanı

Prof.Dr. Mustafa ARSLAN

Jüri-Danışman

Doç.Dr. Mehmet Surur ÇELEPİ

Jüri

Dr.Öğr.Ü. Ali İhsan YAPICI

11/09/2019 tarih ve 36/01 sayılı kararıyla onaylanmıştır.
Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun

Enstitü Müdürü

Prof. Dr. Ahmet BARDAKCI

Bu tezin tasarımı, hazırlanması, yürütülmesi, araştırmalarının yapılması ve bulgularının analizlerinde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini; bu çalışmanın doğrudan birincil ürünü olmayan bulguların, verilerin ve materyallerin bilimsel etiğe uygun olarak kaynak gösterildiğini ve alıntı yapılan çalışmalara atıfta bulunulduğunu beyan ederim.

İmza

Firuze GÜNALP

ÖN SÖZ

Kültürel miras; geçmişe tanıklık eder ve geleceği şekillendirir. Kültürünü koruyamayan ve yeni nesillere aktaramayan bir millet özgünlüğünü yitirme, sıradanlaşma ve dahası müstakil bir yaşam sürme kabiliyetini kaybetme tehlikesi ile karşı karşıya kalır. Kültürel özgünlüğün korunmasında halk kültürünün önemli bir rol oynadığını söylemek mümkündür.

Kutadgu Bilig'in kültürel mirasımız için taşıdığı önem şüphesizdir. Eser, yazılışının 950. yılı olması sebebiyle ülkemizin önerisi ve Azerbaycan ve Kazakistan'ın desteğiyle 2019 yılı için "Kutadgu Bilig'in Yusuf Has Hâcib tarafından yazılışının 950. Yıl Dönümü" UNESCO Anma ve Kutlama Yıl Dönümleri Programına alınmıştır.

Türk kültürel gelişimine büyük katkı sağlayan Kutadgu Bilig kültür, yönetim ve toplumsal tarih açısından yüzyıllardır önemini kaybetmeyen bir eserdir. İslam kültür dairesine girmiş Türk topluluklarında ve devletlerinde kadim Türk kültürünün nasıl ve ne derecede devam ettiği konusunda bilgiler verir. Başarılı bir edebî eser olmasının yanı sıra sunduğu zengin kültürel malzeme ile folklor çalışmaları için önemli bir kaynaktır.

Bu çalışmada Kutadgu Bilig'de yer alan folklor unsurları incelenmiştir. "Kutadgu Bilig'de Folklor" adlı çalışma giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde çalışmanın alanı, konusu, amacı ve yöntemi ile ilgili bilgiler verilmiştir. Birinci bölümde Kutadgu Bilig'in yazıldığı dönemin özelliklerinden bahsedilmiş, Türk kültüründeki yeri ve önemine değinilmiş, ardından eserin şekil ve içeriğiyle ilgili bilgiler verilmiştir. İkinci bölümde ise Kutadgu Bilig'de yer alan folklor unsurları tespit edilmiştir.

Lisans ve yüksek lisans eğitimim boyunca destek ve yardımlarını esirgemeyen saygıdeğer hocam Prof. Dr. Mustafa ARSLAN'a ve çalışmalarım süresince yardım ve önerileriyle bana destek olan değerli hocam Doç. Dr. Mehmet Surur ÇELEPİ'ye en içten şükranlarımı arz ederim.

ÖZET
KUTADGU BİLİĞ’DE FOLKLOR

Güenalp, Firuze

Yüksek Lisans Tezi

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Halk Bilimi Programı

Tez Yöneticisi: Doç. Dr. Mehmet Surur ÇELEPİ

Ağustos 2019, IV+168 sayfa

Yüksek Lisans Tezi olarak hazırlanan “Kutadgu Bilig’de Folklor” adlı bu çalışmada, Yusuf Has Hâcib tarafından XI. yy’da yazılan “Kutadgu Bilig” adlı eserde yer alan folklor unsurları tespit edilmiştir. Kutadgu Bilig, Türklerin Karahanlılar döneminde yazılan ilk İslami eseridir. Bir geçiş dönemi eseri olan Kutadgu Bilig, dönemine ışık tutması sebebiyle tarihî açıdan önemli bir yere sahiptir. Eser; kültür, yönetim ve toplumsal tarih açısından yüzyıllardır önemini kaybetmeyen, Türk kültürel gelişimine büyük katkı sağlayan bir yapıttır. İslam kültür dairesine girmiş Türk topluluklarında ve devletlerinde kadim Türk kültürünün ne şekilde devam ettiği konusunda bilgiler verir. Kutadgu Bilig, sunduğu zengin kültürel malzeme ile folklor çalışmaları için önemli bir kaynaktır. Türk halk kültürünün derinliğini, zenginliğini yansıtmaya ve devamlılığını sağlamaya açısından eserde yer alan folklor unsurlarının belirlenmesi büyük önem taşımaktadır. Bu sebeple çalışmamız Kutadgu Bilig’deki folklor unsurlarının belirlenmesi üzerine şekillenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Folklor, Türk Halk Kültürü, Kutadgu Bilig, Yusuf Has Hacıp

ABSTRACT
FOLKLORE IN KUTADGU BILIG

Güenalp, Firuze

Master Thesis

Turkish Language and Literature Department

Folklore Programme

Adviser of Thesis: Associate Professor Mehmet Surur Çelepi

August 2019, IV+168 pages

In this study named as “Folklore in Kutadgu Bilig” which was prepared as a master thesis, folklore elements in “Kutadgu Bilig” written by Yusuf Has Hacib in 11th century were identified. Kutadgu Bilig is the first Islamic book written by the Turks during the Karakhanids. Kutadgu Bilig, which is a book of transition period, has an important place in historical terms because it sheds light on its period. The book is a work that has not lost its importance in terms of culture, politics and social history for centuries and has contributed greatly to Turkish cultural development. It gives information about how the ancient Turkish culture continues in the Turkish communities and states which have place in the Islamic cultural field. Kutadgu Bilig is an important resource for folklore studies with its cultural material. In order to reflect the depth, richness and continuity of Turkish folk culture, determining the elements of folklore in the book is of great importance. In line with these ideas, our work is based on the determination of folklore elements in Kutadgu Bilig.

Keywords: Folklore, Turkish Folk Culture, Kutadgu Bilig, Yusuf Has Hacip

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ.....	i
ÖZET.....	ii
ABSTRACT.....	iii
İÇİNDEKİLER.....	iv
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM KUTADGU BİLİĞ VE TÜRK KÜLTÜRÜ

1.1. Kutadgu Bilig'in Türk Kültüründeki Yeri ve Önemi.....	3
1.2. Kutadgu Bilig'in Şekil ve İçerik Özellikleri.....	5

İKİNCİ BÖLÜM KUTADGU BİLİĞ'DE FOLKLOR

2.1. Sözlü Gelenekler ve Anlatımlar.....	14
2.1.1. Mitoloji.....	14
2.1.1.1. Evrenin Yaratılışı (Kozmogoni).....	15
2.1.1.2. Hayvanlar.....	19
2.1.1.3. Su.....	22
2.1.1.4. Dağ.....	23
2.1.1.5. Mitolojik, Tarihî ve Dinî Kişiler.....	24
2.1.1.6. Dünyanın Sonu (Eskatoloji).....	33
2.1.2. Destanlar.....	34
2.1.3. Atasözleri.....	35
2.1.4. Hikmetler.....	41
2.1.5. Deyimler.....	55
2.1.6. Alkışlar.....	64
2.1.7. Kargışlar.....	71
2.1.8. Selamlaşma ve Vedalaşma.....	74
2.2. Toplumsal Uygulamalar, Ritüeller ve Şölenler.....	78
2.2.1. Geçiş Dönemi Uygulamaları.....	79

2.2.1.1. Doğum.....	79
2.2.1.2. Sünnet.....	80
2.2.1.3. Evlilik.....	80
2.2.1.3.1. Evlilik Öncesi.....	81
2.2.1.3.1.1. Kız Bakma.....	81
2.2.1.3.2. Düğün Ziyafeti.....	85
2.2.1.4. Ölüm Uygulamaları.....	85
2.2.1.4.1. Ölüm Öncesi.....	86
2.2.1.4.1.1. Ölümü Hatırlatan Belirtiler.....	86
2.2.1.4.1.1.1. Fizyolojik ve Psikolojik Belirtiler.....	86
2.2.1.4.1.1.2. Rüya Görme.....	87
2.2.1.4.2. Ölüm Esnası Uygulamaları.....	90
2.2.1.4.2.1. Ölüm Olayının Duyurulması.....	90
2.2.1.4.2.2. Ölünün Gömülmeye Hazırlanışı.....	91
2.2.1.4.2.2.1. Kefenleme.....	91
2.2.1.4.2.2.2. Defin.....	92
2.2.1.4.3. Ölüm Sonrası.....	93
2.2.1.4.3.1. Baş Sağlığı.....	93
2.2.1.4.3.2. Mezarlık Ziyareti.....	94
2.2.1.4.3.3. Yas.....	94
2.2.1.4.3.4. Ölü Aşısı.....	98
2.2.2. Günlük Hayat ile İlgili Gelenek ve Görenekler.....	98
2.2.2.1. Saygı.....	98
2.2.2.2. Hediyeleşme.....	100
2.2.2.3. Misafirperverlik.....	102
2.2.3. Oyun, Eğlence, Spor.....	104
2.3. Doğa ve Evrenle İlgili Bilgi ve Uygulamalar.....	106
2.3.1. Halk Hekimliği.....	106
2.3.2. Halk Takvimi.....	115
2.3.3. Halk Astrolojisi.....	119
2.3.4. Halk Mutfağı.....	124
2.3.4.1. Yiyecek ve İçecekler.....	125

2.3.4.2. Sofra Adabı.....	132
2.3.4.3. Ziyafet Adabı.....	135
2.3.5. Halk İnançları.....	138
2.3.5.1. Rüya ile İlgili İnançlar.....	138
2.3.5.2. Uğur ile İlgili İnançlar.....	150
2.3.5.3. Doğaüstü Varlıklarla İlgili İnançlar.....	151
2.4. El Sanatları.....	152
SONUÇ.....	162
KAYNAKLAR	163
ÖZ GEÇMİŞ.....	168

GİRİŞ

I. Araştırmanın Konusu ve Alanı

Bu çalışmanın konusu Yusuf Has Hâcib'in Kutadgu Bilig adlı eserindeki folklor unsurlarının tespit edilerek değerlendirilmesiyle sınırlandırılmıştır.

Kutadgu Bilig kültür, yönetim ve toplumsal tarih açısından yüzyıllardır önemini kaybetmeyen, Türk kültürel gelişimine büyük katkı sağlayan bir eserdir. İslam kültür dairesine girmiş Türk topluluklarında ve devletlerinde kadim Türk kültürünün nasıl ve ne derece devam ettiği konusunda bilgiler verir. Türk halk kültürünün derinliğini, zenginliğini yansıtması ve devamlılığını sağlaması açısından, Kutadgu Bilig'de yer alan folklorik unsurları tespit etmek büyük önem taşımaktadır. Dilaçar'a göre, Balasagunlu Yusuf "Din, mitoloji ve dinler tarihi, felsefe, ruhbilimi, bilgi kuramı, eğitim-öğretim, aile düzeni, ahlak, kadın, içki, atasözü bilimi, yasa ve töre bilgisi, devlet ve saray örgütü, siyaset ve diplomatlık, ordu, tarih, coğrafya, budun bilgisi, tören ve şölen düzeni, sofragörgüsü, ulusal sporlar, oyunlar, düş yorma, gökbilim, matematik, zooloji, edebiyat, şiir sanatı, sahne sanatı, sağlık bilgisi, açıcılık, tarım, hayvancılık ve ürünler, mal, el sanatları, maliye, para, ulaşım" alanlarında ansiklopediciliğini ortaya sermiştir (Dilaçar, 1995: 145). Eserde yer yer serpili, yer yer düzenli ve toplu olarak yer alan bu bilgi parçaları, eserin zengin kültürel malzemesini yansıtması açısından önemlidir.

Eser sunduğu zengin kültürel malzeme ile folklor çalışmaları için de önemli bir kaynaktır. Uçar'ın hazırladığı Kutadgu Bilig'in kaynakçası incelendiğinde, Kutadgu Bilig'deki folklorik unsurları kapsamlı olarak ele alan bir çalışma olmadığı tespit edilmiştir (Uçar, 2015: 108). Bu kapsamda çalışma, Kutadgu Bilig'deki folklorik unsurların belirlenmesi üzerine kurgulanmıştır.

"Kutadgu Bilig'de Folklor" adlı çalışmanın temel kaynaklarını, R. Rahmeti Arat tarafından hazırlanıp 1947'de yayımlanan Kutadgu Bilig-I Metin (Kutadgu Bilig-I Metin, TDK, Yay. Ankara 1947), 1959'da yayımlanan Kutadgu Bilig-II Çeviri (Kutadgu Bilig-II Çeviri, TTK. Yay. Ankara 1959) ve Kutadgu Bilig-III İndeks (Kutadgu Bilig-III İndeks, İndeksi neşre hazırlayanlar: K. Eraslan-Osman Fikri Sertkaya - N. Yüce, TKAE.Yay. İst. 1979) oluşturmaktadır. Eserde tespit edilecek folklor unsurlarının sınıflandırılması "Somut Olmayan Kültürel Miras Sözleşmesi"nin tespit ettiği beş ana başlık üzerinde temellendirilecektir.

II. Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı XI. yy'da Yusuf Has Hâcib tarafından yazılan Kutadgu Bilig adlı eserin içerdiği folklorik unsurları tespit etmek ve Türk halk kültürünün esere ne şekilde yansıdığını ortaya koymaktır.

Kutadgu Bilig'in sahip olduğu anlam alanı Türklerin kültürel belleğinden beslenir. Aynı zamanda bu kültürel belleği kayıt altına alarak anlam alanının genişlemesine yardım eder.

Kutadgu Bilig'de bir yandan sözlü geleneğe ilişkin değer ve algılar, diğer yandan de İslami kültür çevresine ait değer ve algılar yansıtılmaktadır. Bir başka deyişle eser geleneksel olan ile zamana ait olanın kesiştiği bağlamın özelliklerini vermektedir. Bu özellik, eserin gelenek taşıyıcılık vasfına sahip olduğunu da göstermektedir. Yusuf Has Hacib, içinde yaşadığı topluma vermek istediği mesajları geçmişten gelen kalıplaşmış zihinsel kodlar üzerinden vermekte ve aynı zamanda sözlü kültüre ait olanı da yazılı kültür içinde sabitlemektedir (Çot, 2011: 12). Bu yönüyle Kutadgu Bilig, sözlü geleneğin yazıyla sabitlenmesi noktasında şekil, dil ve anlam bakımından büyük bir öneme sahiptir. Yusuf Has Hâcib ve eseri, sözlü kültürün değişkenliğini ve çeşitliliğini yazı yoluyla kayıt altına almış ve sabitlemiştir. Sözü yazıya dönüştürmekle geleneği sonraki nesillere aktarmış, böylelikle Kutadgu Bilig, geçmişle geleceği bağlayan bir köprü olmuştur.

III. Araştırmanın Yöntemi

Çalışmada Kutadgu Bilig, metin merkezli yaklaşımla folklorun içerdiği konulara göre incelenmiştir. Ardından folklorik unsurların bulunduğu kısımlar belirlenerek, tespit edilen unsurların kültürel bağlamı hakkında bilgi verilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

KUTADGU BİLİĞ VE TÜRK KÜLTÜRÜ

1.1 Kutadgu Bilig'in Türk Kültüründeki Yeri ve Önemi

Türk-İslam kültürünün ilk devresini oluşturan XI. yüzyıl, Türk tarihinde hem askerî-siyasi yönden hem de kültür tarihimiz bakımından büyük önem taşır. Orta Asya'da Karahanlılar, Horasan ve kuzey Hindistan'da Gazneliler, batıda İran, Irak, Suriye ve Anadolu'da Selçuklular gibi Türk devlet ve imparatorluklarının bulunması Doğu İslam dünyasında hâkimiyetin Türklere geçtiğini göstermektedir. Türk devletlerinin, bozkır Türk kültürü ve İslam medeniyeti değerleriyle birlikte şekillenmesi Türk kültürüne yeni bir renk kazandırmıştır. Büyük Selçuklu İmparatorluğu ve Gaznelilerde sağlanan huzur sayesinde Fars dili ve edebiyatının en ünlü şahsiyetleri yetişmiştir. Karahanlılar devletinde Arapça yazılı vesikalar kendini göstermiş, Arap dilinde eserler yazılmış ve Türk devletleri teşkilatında kuvvetli bir İslam-İran tesiri görülmüştür. Bütün bu gelişmeler, İslam medeniyet dairesine giren Türklerin kendi millî kültürlerini ihmal ettikleri anlamına gelmemektedir. (Kafesoğlu, 1970: 1)

Türklerin İslamiyet'i kabul ettiği ilk yılların en önemli eseri olan Kutadgu Bilig, Yusuf Has Hâcib tarafından yazılmıştır. Eserin müellifi Yusuf Has Hâcib, Balasagunlu asil bir ailenin oğlu olup 1017'de doğduğu rivayet edilir. İyi bir tahsil gördüğü, Arapça ve Farsça öğrendiği, bu dillerin edebiyatlarını ve zamanın bilim ve teknolojisini de edindiği belirtilir. Yazarın eserini hükümdara sunması üzerine mükâfat olarak "Has Hâcib"lik rütbesini aldığı kaydedilmektedir. Araştırmacılara göre Yusuf Has Hâcib, İran ve Arap edebiyatını ayrıca Firdevsi'nin Şahname'sini de iyi bilmektedir. Aruzu, vezinleri iyice öğrenmiştir. Aynı zamanda Hint, Soğdak ve İbrani edebiyatının yabancıları kalmamış ve birkaç yerde özellikle "Suri İbri"yi (İbrani sureleri), yani Mezmuru anmıştır. Yazı sanatı alanında, düz şiirden başka, dramatik-alegorik sahne sanatından etkilenerek Kutadgu Bilig'i canlı bir diyalog, yer yer de gerçek bir sahne yazısı olarak kaleme almıştır. Ayrıca eserinin kahramanlarını alegorik kişiler kılığı ile sahneye çıkarmıştır (Dilaçar, 1995:148). İslam medeniyet dairesinde yazılan bu eser ona yerli ve millî değerleri ihmal ettirmemiştir. Nazımla tertiplemediği eserini başarılı bir Türkçe ile yazması ve yabancı kelimeleri az kullanması bunun bir delilidir (Banarlı, 1971: 231).

Kutadgu Bilig, dönemine ışık tutması nedeniyle tarihî açıdan önemli bir yere sahiptir. Eser, İslamiyet’i kabul eden Türk topluluklarında eski Türk kültürünün varlığını devam ettirme düzeyini gösteren önemli bir kaynaktır.

Dîvânu Lügati’t-Türk ve Kutadgu Bilig, İslam medeniyeti çevresindeki Türk topluluklarının dil ve edebiyatı ile Türk devletinin siyasi-içtimai bünyesini tanımamız için gerekli hemen bütün malzemeyi ihtiva etmektedirler (Kafesoğlu, 1980: 4). Kutadgu Bilig, İslam kültür dairesine girmiş olan Türk topluluklarında ve devletlerinde Orta Asya Türk kültürünün nasıl ve ne dereceye kadar devam ettiği meselesi konusunda en zengin hazine konumundadır (İnalçık, 1966: 271).

Kutadgu Bilig nasihatnâme tarzında bir siyasetnamedir. Türk edebiyatının ilk mesnevisi olmasının yanında kaside, tevhid, naat, vasiyetnâme, şikâyetname, taziyatnâme, yaşnâme, münazara, mektup türlerinin ilk örneklerine ve ilk rüya tâbirine bu eserde rastlamak mümkündür.

Kutadgu Bilig’in geleneksel olanla kurduğu bağın en önemli unsuru “kut”tur. Kutadgu Bilig, fert ve devlet olarak kutlu, mesut olmanın yollarını gösteren öğretici bir eser olmuş, geleneksel devlet algısını İslami değerlerle donatarak yeniden ortaya koymuştur. Kutadgu Bilig başlangıçtan itibaren zihinsel akış hâlinde devam eden Türk düşüncesinin İslami dönemde oluşturduğu şeklini bir bütün halinde ortaya koymaktadır. Geleneksel olanla kurulan bağın bir diğer unsuru Töre, inanılan değerler çerçevesinde belirlenen ve toplumsal düzeni sağlamak için getirilmiş yazılı olmayan kurallar sistemidir. Bu kurallar sistemi genel ve gönüllü katılım kabulleri özelliği taşır. Bunlara ortak hafızanın dışı yansıyan geleneksel değerler sistemi de diyebiliriz. Kutadgu Bilig’in önemini arttıran diğer boyut ise zamana ilişkin yeni bilgi kaynağı ve kültürüdür. İslam düşüncesi ve kültürünün ortaya çıkardığı şartlar bağlamında toplumun yeniden şekillendirilmesi amacıyla neye uyması, nasıl yaşaması gerektiği konusunda öğütler vermektedir. Bu yönüyle eser bir anlamda “toplum mühendisliği” özelliği taşımaktadır. Çünkü yeni bir dönemde, yeni bilgilerle donanmış bir toplumun yeniden yapılanmasına yönelik fikirler içermektedir. Kutadgu Bilig’in Türk kültürü açısından bir başka önemi ise geleneksek sözlü kültürün yazıya aktarılması alanındandır. Bu yönüyle de Dîvânu Lügati’t Türk gibi sözlü kültürden yazılı kültürden geçişi temsil eder özelliktedir (Çot, 2011: 14).

Eserin dil ve üslubuna değinen Ahmet Caferoğlu, “*Türk Őiirinin mahir yapıcısı Şiirine ahenk, güzellik ve fikrine esneklik temini gayesiyle Türk kelime servetinden istediği kadar faydalanmıŐ, evire çevire onu vezin kalıplarna sokarak, mısra ve beyit içine yerleŐtirmiŐtir*” demektedir (Caferoğlu, 1984: 61).

Yazının bir teknoloji olarak kitlesel anlamda zihn süreçleri ve düşünce biçimlerini etkilemesi sözlü kültüre göre çok daha yakın zamanlarda ortaya çıkan bir olgudur. Binlerce yıl yazıya rağmen sözlü kültür ortamının düŐünmeye ve yazma eylemlerinde hkimiyetini devam ettirdiği araŐtırıcılarda ifade edilmektedir. Dolayısıyla pek çok yazılı kültür üretimi, sözlü kültür üzerine inşa olunmuŐ ya da onun tesirleriyle Şekillenmiştir. Bu bağlamda halkbiliminin baŐvurduđu kaynaklar arasında yazılı metinler de öncelik sahibidirler (obanoğlu, 1999: 65). Yusuf Has Hâcib’in yukarıda da değindiğimiz gibi sözlü kaynaklardan dinlediği veya sözlü kültürün ortak belleğe kodladığı algı ve tasarımları, aynen veya deđiŐtirerek yazıya aktardığı, takip ettiği ifade yönteminde sözlü kültüre ilişkin yapıyı kullandığı dŐnlmelidir.

Sözlü kültürün bir özelliği olan “eŐitlenme” özelliği Kutadgu Bilig’de de kendini göstermektedir. Kutadgu Bilig de çeşitli Türk ve yabancı kavimler arasında farklı adlarla anılmıştır. Çinlilerde Edeb’l-Müluk; Mainlerde Ayn’l Memleket; MaŐrıklılarda Zinet’l-mera; İrnlilerde Şahname; Turnlilerde Kutadgu Bilig; bazılarında ise Pendname-i Müluk olmuştur (Arat, 1947: 34). Farklı adlarla ifade ediliŐ tarzı sözlü kültür ortamındaki “eŐitlenme” özelliğinin bir yansımasıdır. Kutadgu Bilig, her ne kadar yazılı kültür ortamının ürünü olsa da, sözlü kültürün yaygın ve hâkim olduğu toplumsal alanda çeşitli adlarla anılarak anlamlandırılmıŐ ve algılanmıŐtır.

1.2.Kutadgu Bilig’in Şekil ve İçerik zellikleri

İslami Türk edebiyatını ilk eserinin adı Banarlı tarafından Şu Şekilde açıklanmıştır. “*Kut Türkçe’de saadet ve devlet demektir. Kutadgu Bilig, kutluluk bilgisi, saadet bilgisi; devlet olma bilgisi; devlet idaresi bilgisi manalarında bir addır*” (Banarlı, 1971: 232). Köprülü, eserin adını “*saadet veren ilim*” veya “*padiŐahlara layık ilim*” olarak ifade etmiştir. (Köprülü, 2011: 191).

Çeşitli kaynaklarda, eserin sunulduğu hükümdarın adı farklılık göstermektedir. Bazılarında Satuk Buğra Han, bazılarında Tabgaç Buğra Han, bazılarında ise Ebu Ali Hasan b. Süleyman Arslan’a sunulduğu belirtilmektedir. Bu farklı adlandırmaların aynı

adı farklı söylemek yanında İslamiyet'ten sonra yeni ad almayla ilgili olduğu düşünülebilir. Sade ve ahenkli bir üslupla yazılan eser, geniş Türk illerinde ve bozkırlarında okunmuş, Türk hatırasında, maziyi canlandırmaya çalışmıştır. Bu eser çeşitli Türk ve yabancı kavimler arasında da farklı adlarla anılmıştır.

Kutadgu Bilig mesnevi şeklinde yazılmış manzum eserdir. Eserin tamamı 6645 beyitten oluşmaktadır. Kitabın başında sonradan eklendiği bilinen düzyazı şeklinde bir önsöz ve 77 beyit bulunmaktadır. Bu 77 beyit önsöz niteliğindedir. Eserde 173 tane dörtlük bulunmaktadır. İran edebiyatından alınmış bir nazım şekliyle eserin vezni “Fa’ülün fa’ülün fa’ülün fa’ül” dür. Eserin bütünü bu kısaltılmış “mütekarrib” vezniyle yazılmıştır. Kitaba konulan dörtlüklerden bir tanesinin ve kitap sonunda kaside şeklinde söylenen üç manzumedan ilk ikisinin vezinleri “tam mütekarrib” yani “Fa’ülün fa’ülün fa’ülün fa’ülün” dür (Banarlı, 1971:232).

Köprülü, eserin edebî bakış noktasında tahlil edildiğinde başlıca iki unsur ile karşılaşılacağını söyler. Biri eski halk edebiyatı ananesinden gelen “millî unsur” diğeri ise Klasik İran şiirinden geçen “yabancı unsur”dur. Şekil bakımından eserdeki eski halk edebiyatı ananesinden kalan başlıca hususiyetin, eserin genelindeki mesnevi tarzı arasında “şiir” veya “mani” adı altında yalnız üçüncüsü serbest kafiyeli olmak üzere dört mısralık kıtalara 173 yerde rastlanması olduğunu belirtir (Köprülü, 2011:196).

Kutadgu Bilig’in bugün elimizde bulunan üç nüshası vardır. Bilinen ve dolayısıyla bu eser üzerindeki çalışmalara esas oluşturan ilk nüsha Herat nüshasıdır. Çok özensiz yazılmış olan bu nüsha Arap harfleriyle yazılmış bir nüshadan Uygur harflerine çevrilmiş, bazı beyitlerin ve mısraların yerleri değiştirilmiş sözcük ve satırlar atlanmış, bazen de birkaç satır tekrar edilmiş, sonra farkına varılarak düzeltilmeye çalışılmıştır. Kutadgu Bilig’in ele geçen nüshaları arasında en önemlisi olan Fergana nüshasıdır. Nüshanın baş ve son kısmı eksiktir, nerede, ne zaman, kim tarafından ve kimin için yazılmış olduğu bu eksik sayfalarla kaybolmuştur. Kutadgu Bilig’in üçüncü nüshası olan Mısır nüshası 1896’da Kahire’de, Hidiv kütüphanesinin o zamanki müdürü Alman bilginlerinden Moritz tarafından bulunmuştur. Yazısı açık ve okunaklı bir nesihle yazılmıştır. Nüshanın başında ve ortalarında bazı sayfalar rutubetin etkisiyle zedelenmiş, geri kalan büyük bölümü ise iyi korunmuştur (Arat, 1947: 37-43).

“Kutadgu Bilig’in yapısı, sahneye konmuş alegorik dört kişi arasında geçen bir münazaraya ya da atasözleri ve bilge deyimlerle süslenmiş diyaloglu bir sahne yazısına

benzer” (Dilaçar, 1995: 71). Kutadgu Bilig tahkiyeli bir eserdir. Dört şahsiyet arasında yaşananlar konu edinilir. Bu dört şahsiyetin her biri birer sembol şeklinde olup ayrı ayrı dört unsuru temsil etmektedirler. Kün Togdı: hükümdarı, köni töriyi, doğru yolu, adaleti temsil ederken; Ay Toldı: veziri, kutu, saadeti, devleti, ikbali; Ögdülmiş: akıl (ukuş) ve mantığı; Odgurmuş: zamanı ve akıbeti temsil etmektedir. Bu anlatılan kısımlarda tahkiye yani hikâye etme üslubu kullanılmış ve bundan sonra eserde karşılıklı konuşma (diyaloglar) ortaya çıkmıştır. Eser genel olarak roman ve tiyatro karışımında, kendine özgü bir kompozisyon mahiyetindedir.

Her türlü erdeme sahip olan, fakat kendi çevresinde bu erdemlerinden yararlanılmadığı için vaktini boş geçiren Ay Toldı, bir gün hükümdar Kün Togdı'nın iyiliklerini, meziyetlerini ve kendi etrafına erdemli adamları topladığını öğrenir; onun hizmetine girip kendisine faydalı olma niyetiyle, uzun ve eziyetli bir yolculuğa katlanarak hükümdarın bulunduğu şehre gider. Yanında götürdüğü altından, kendisinin servet sahibi olduğu ve hükümdarın hizmetine girmek arzusunun yalnızca kazanç amacıyla değil ona gerçekten hizmet etmek emelinde olduğu anlaşılıyor. Bu yolculuk ve yabancı şehirdeki ilk günler, şair tarafından çok doğal bir edayla ve hissedilerek yazılmıştır. Bu kısımda Ay Toldı'nın yolculuğu hakkındaki betimleme ve bu yolculuğa neden olan düşüncenin şairin doğrudan doğruya kendi yaşamından ve deneyimlerinden çıkarılmış olması mümkündür. Kitapta Ay Toldı'nın bundan sonraki özel hayatı hakkında bilgi yoktur. Yalnızca yaşlanarak ölüm yatağına düşünce, oğlu Ögdülmiş geliyor. Bu kısımlarda Ay Toldı oğluna gençliğini anlatırken aynı zamanda öğütler de veriyor. Şairinin dağınık veya toplu bir hâlde ruhsal durumunu anlatan parçalar ile Ögdülmiş'in hayatının son zamanları karşılaştırılırsa, Ögdülmiş'in betimlenişinde de Yusuf Has Hacib'in kendisini görmek mümkündür. Eserde betimlenen hayat ile idealize edilmiş kişilerin, şairin kendi devrinden önceki bir zamana ait olduğu açıkça bellidir. Yusuf Has Hacib, bu şekilde ideal bireylerden oluşan toplum ve devleti göz önünde canlandırmasının ardından kendi devrinden acı acı şikâyet etmekte ve eserinde büyük bir meziyet olarak gösterdiği hareket ve düşüncelerin artık kalmadığını söylemektedir.

Yusuf Has Hacib, bu eseriyle insan hayatının anlamını çözümleyen ve onun, toplumun, dolayısıyla da devletin içindeki görevini saptayan bir felsefe, bir hayat felsefesi sistemi kurmuştur. Ahmet Dilaçar, Yusuf Has Hâcib'in bizden istediği erdemleri şöyle sıralamıştır: Köni (doğru), edgü (iyi), biliglig (bilgili), ukuşlug (anlayışlı), bagırsak (merhametli), serimlig (sabırlı), akıl (cömert), talu (seçkin), tüzün (soylu) olmak;

yedirmek, içirmek, giydirmek, para dağıtmak, iyi ad bırakmak, halkı güven ve sevinç içinde yaşatmak, fakirlerin haccı olan Cuma namazına katılmaktır. Kutadgu Bilig'e göre şu kötülüklerden kaçınmak gerekir, bunlar: haram, güç kullanma (zulmetmek), yalغان (yalan), ogrılık (hırsızlık), nen sukı (mal tamahı), saranlık (cimrilik), küvezlik (kibir) kirtüçlük (kıskançlık) arkuk kılınç (inat), tevlık (dolan), uvutsızlık (utançsızlık), kovdaşlık (oburluk), yansaklık (gevezelik), içki ve zinadır (Dilaçar, 1995: 155-157).

Mensur ve Manzum mukaddimelerden sonra Kutadgu Bilig'de yer alan 85 bab adları ve beyit numaralarıyla şu şekildedir:

1. Tanrı Azze ve Celle'nin Medhini Söyler (1-33)
2. Peygamber Aleyhi's- selâmın Medhini söyler (34-48)
3. Dört Sahâbenin Medhini Söyler (49-62)
4. Parlak Bahar Mevsiminin ve Büyük Buğra Han'ın Medhini Söyler (63-123)
5. Yedi Yıldız ve On İki Burcu Söyler (124-147)
6. İnsan-oğlunun Bilgi ve Değerinin Akıldan Geldiğini Söyler (148-161)
7. Dilin Meziyetini ve Kusurunu, Faydasını ve Zararını Söyler (162-191)
8. Kitap Sâhibi Kendi Özrünü Söyler (192-229)
9. İyilik Etmenin Medhini ve Faydalarını Söyler (230-286)
10. Bilgi ile Aklın Meziyet ve Faydalarını Söyler (287-349)
11. Kitabın Adını, Mânasını ve Kendisinin İhtiyarladığını Söyler (350-397)
12. Söz Başı, Hükümdar Kün-Toğdı Hakkında (398-419)
13. Ay-Toldı'nın Hükümdar Kün-Toğdı Hizmetine Geldiğini Söyler (462-465)
14. Ay-Toldı'nın Hükümdar Kün-Toğdı'nın Huzûruna Çıktığını Söyler (581-582)
15. Ay-Toldı Hükümdara Kendisinin Saâdet Olduğunu Söyler (620-628)
16. Ay-Toldı Hükümdara Devlet Sıfatını Söyler (657-670)
17. Hükümdar Kün-Toğdı Ay-Toldı'ya Adâlet Vasfını Söyler (767-773)
18. Hükümdar Kün-Toğdı Ay-Toldı'ya Adâlet Vasfının Nasıl Olduğunu Söyler (792-822)
19. Ay-Toldı Hükümdara Dilin Faziletini ve Sözün Faydalarını Söyler (955-956)
20. Saâdetin Devamsızlığını ve İkbâlin Döneğini Söyler (1045-1068)
21. Ay-Toldı'nın Oğlu Ögdülmiş'e Nasihat Verdiğini Söyler (1158-1160)
22. Ay-Toldı'nın Oğlu Ögdülmiş'e Öğüt Verdiğini Söyler (1278-1341)
23. Ay-Toldı'nın Hükümdar Kün-Toğdı'ya Vasiyetnâme Yazdığını Söyler (1342)
24. Hükümdar Kün-Toğdı'nın Ögdülmiş'i Çağırdığını Söyler (1548)

25. Ögdülmüş'in Hükümdar Kün-Toğdı'nın Huzûruna Çıktığını Söyler (1581)
26. Ögdülmüş'in Hükümdar Kün-Toğdı'nın Hizmetine Girdiğini Söyler (1591-1600)
27. Ögdülmüş Hükümdar'a Aklın Târifini Söyler (1850-1871)
28. Ögdülmüş Beyliğe Lâyık Bir Beyin Nasıl Olması Lâzım Geldiğini Söyler (1921-1929)
29. Ögdülmüş Beylere Vezir Olacak Kimsenin Nasıl Olması Lâzım Geldiğini Söyler (2181-2264)
30. Ögdülmüş Hükümdara Kumandanın Nasıl Olması Lâzım Geldiğini Söyler (2269-2429)
31. Ögdülmüş Hükümdara Ulu Hâcibin Nasıl Biir İnsan Olması Lâzım Geldiğini Söyler (2435-2525)
32. Ögdülmüş Hükümdara Kapıcı-başının Nasıl Olması Lâzım Geldiğini Söyler (2528-2591)
33. Ögdülmüş Hükümdara Elçi Olarak Göndermek İçin Nasıl Bir İnsan Lâzım Olduğunu Söyler (2596-2668)
34. Ögdülmüş Hükümdara Kâtibin Nasıl Olması Lâzım Geldiğini Söyler (2672-2739)
35. Ögdülmüş Hükümdara Hazinedarın Nasıl Olması Lâzım Geldiğini Söyler (2743-2822)
36. Ögdülmüş Hükümdara Aşçı-başının Nasıl Olması Lâzım Geldiğini Söyler (2828-2879)
37. Ögdülmüş Hükümdara İçkici-başının Nasıl Olması Lâzım Geldiğini Söyler (2883-2947)
38. Ögdülmüş Hükümdara Hizmetkârların Beyler Üzerindeki Haklarının Neler Olduğunu Söyler (2957-3014)
39. Hükümdar Kün-Toğdı'nın Odgurmuş'a Mektûp Yazıp Gönderdiğini Söyler (3187-3188)
40. Ögdülmüş'in Odgurmuş'ı Ziyâret Ettiğini Söyler (3289-3301)
41. Odgurmuş'ın Ögdülmüş İle Münâzara Ettiğini Söyler (3318-3320)
42. Odgurmuş Ögdülmüş'e Dünyanın Kusurlarını Söyler (3512-3645)
43. Odgurmuş Ögdülmüş'e Dünya Vâsıtası İle Âhiretin Kazanılmasını Söyler (3646-3681))
44. Odgurmuş'ın Hükümdar'a Mektûp Yazıp Gönderdiğini Söyler (3713)

45. Hükümdar Kün-Toğdı'nın Odgurmuş'a İkinci Mektûbu Gönderdiğini Söyler (3896-3897)
46. Öğdülmiş'in Odgurmuş İle İkinci Defa Münâzara Ettiğini Söyler (3971-3994)
47. Öğdülmiş Odgurmuş'a Beylere Hizmet Etmenin Usûl ve Nizâmını Söyler (4031-4158)
48. Öğdülmiş Kapıdaki Hizmetkârlar İle Nasıl Geçinileceğini Söyler (4165-4313)
49. Öğdülmiş Odurmuş'a Avâm ile Nasıl Münâsebet Kurulması Lâzım Geldiğini Söyler (4320-4335)
50. Ali-Evlâdı İle Münâsebeti Söyler (4336-4340)
51. Âlimler İle Münâsebeti Söyler (4341-4354)
52. Tabipler İle Münâsebeti Söyler (4355-4360)
53. Efsûncular İle Münâsebeti Söyler (4376-4391)
54. Rüyâ Tâbircileri İle Münâsebeti Söyler (4366-4375)
55. Müneccimler İle Münâsebeti Söyler (4376-4391)
56. Şâirler İle Münâsebeti Söyler (4392-4399)
57. Çiftçiler İle Münâsebeti Söyler (4400-4418)
58. Satıcılar İle Münâsebeti Söyler (4419-4438)
59. Hayvan Yetiştirenler İle Münâsebeti Söyler (4439-4455)
60. Zenaât Erbâbı İle Münâsebeti Söyler (4456-4468)
61. Fakirler İle Münâsebeti Söyler (4469-4474)
62. Nasıl Evlenileceğini Söyler (4475-4503)
63. Çocukların Nasıl Terbiye Edileceğini Söyler (4504-4526)
64. Hizmetçilere Nasıl Muamele Edileceğini Söyler (4527-4572)
65. Öğdülmiş Odgurmuş'a Ziyâfete Gitmek Âdâbını Söyler (4573-4643)
66. Öğdülmiş Odgurmuş'a Ziyâfete Dâvet Usûlünü Söyler (4644-4679)
67. Odgurmuş Öğdülmiş'e Dünyadan Yüz Çevirip, Olana Kanâat Ettiğini Söyler (4680-4873)
68. Hükümdar Kün-Toğdı'nın Odgurmuş'ı Üçüncü Defa Dâvet Ettiğini Söyler (4934-4940)
69. Odgurmuş'ın Öğdülmiş'e Geldiğini Söyler (5031- 5034)
70. Hükümdar Kün-Toğdı'nın Odgurmuş İle Görüştüğünü Söyler (5035-5038)
71. Odgurmuş'ın Hükümdara Öğür Verdiğini Söyler (5132-5396)
72. Öğdülmiş Hükümdara Memleketi Tanzim Etme Usûlünü Söyler (5467-5492)
73. Öğdülmiş'in Geçen Hayatına Acıyarak, Tövbe Ettiğini Söyler (5632-5646)

74. Oğurmiş'ın Öğdölmiş'e Tavsiyede Bulunduğunu Söyler (5721-5761)
75. Doğruluğa Karşı Doğruluk ve İnsanlığa Karşı İnsanlık Gösterilmesini Söyler (5762-5815)
76. Oğurmiş'in Hastalanarak, Öğdölmiş'i Çağırdığını Söyler (5953)
77. Öğdölmiş Oğurmiş'a Rüyâ Tâbirini Söyler (5993-6031)
78. Oğurmiş Öğdölmiş'e Rüyâ Gördüğünü Söyler (6032-6036)
79. Öğdölmiş'in Oğurmiş'in Rüyâsını Tâbir Ettiğini Söyler (6087-6185)
80. Oğurmiş Bu Rüyâya Başka Bir Tâbir Söyler (6047-6086)
81. Oğurmiş'in Öğdölmiş'e Nasihat Ettiğini Söyler (6087)
82. Kumaru Öğdölmiş'e Oğurmiş'in Öldüğünü Söyler (6286)
83. Kumaru'nun Öğdölmiş'e Baş Sağlığı Dilediğini Söyler (6293-6298)
84. Öğdölmiş'in Oğurmiş İçin Mâtem Tuttuğunu Söyler (6209)
85. Hükümdarın Öğdölmiş'e Baş Sağlığı Dilediğini Söyler (6304) (Arat, 1947: 12-27).

İKİNCİ BÖLÜM

KUTADGU BİLİG'DE FOLKLOR

“Folklore” terimi ilk defa 1846 yılında William J.Thoms tarafından ortaya atılan “popüler antikler” ve “popüler edebiyat” kavramını karşılamak için kullanılmıştır. Folklor, Türkçe’de “halkiyât, halk bilgisi, hikmet-i avam, budun bilgisi, halkbilim, halk bilimi ve halk kültürü” gibi terimlerle karşılanmış ve karşılanmaktadır. “Folklor” ve “Halk Bilimi” terimlerinin neyi ifade ettiğini ve bu bilim dalının konusunun ne olduğunun anlaşılabilmesi için öncelikle “halk” teriminin açıklanması gerekmektedir (Ekici, 2018:2). Alan Dundes’in halk tanımı şöyledir:

“Halk terimi, en azından bir ortak faktörü paylaşan herhangi bir insan grubunu ifade eder. Bu grubu birbirine bağlayan faktörün -ortak meslek, dil veya din olabilir- ne olduğu önemli değildir. Bundan daha önemli olan nokta ise herhangi bir sebebe bağlı olarak oluşan grubun kendisine ait kabul ettiği bazı geleneklere sahip olmasıdır” (Dundes, 1998: 143). Dundes’in halk tanımında, halkın bu şekilde anlaşılmasında esas alınan nokta, bir grubun kendine ait diğer kimliklerin özelliğini değil, o grubun sahip olduğu ve kendine ait kabul ettiği “gelenek”tir. Gelenek, halk bilgisi ürünlerinin yaratıldığı bağlamlar ve bu bağlamlarda belli bir yaratıcı, yaratım, aktarım, şekil ve yapı, içerik ve işlev özelliklerine sahip ürünlerin bizzat kendileridir. Gelenek ve gelenek çevresinde oluşan halk bilgisinin tanımı, halk bilimini kendi şartları ve çevresinde, yani bağlamı içinde değerlendiren Dan Ben-Amos tarafından şu şekilde yapılmıştır (Ekici, 2018: 7):

“Kendi kültürel çevresinde folklor (halk bilgisi), bir şeylerin derlenmesi değil, bir proses (işlem), tam olarak da nakletme esasına dayalı bir prosestir. Folklor, belli bir zamanda meydana gelen aksiyondur. O, artistik bir aksiyondur. O, yaratıcılık ve estetik kaygıyı içine alır ve bunların her ikisi de kendiliklerinden sanat formlarında birleşmeye yüz tutarlar. Bu anlayışa göre folklor; sanata ait anlatım yoluyla oluşan karşılıklı bir sosyal etkilemedir. Bu iletişim, konuşma ve mimikle ilgili hareketlerin diğer tarzlarından farklıdır. Bu farklılık kültüre ait gelenekler seti üzerine kurulur, o toplumun bütün üyeleri tarafından tanınır ve ona bütün toplum bağlanır ki bu durum folkloru iletişim sanat olmayan formlarından ayırır. Başka bir ifadeyle folklorun tanımı,

sadece onun konusu olacak parçaların gelişigüzel bir şekilde dâhil edilmesi veya hariçte tutulmasına dayanan analitik bir yapı değildir; o kültürel ve sosyal bir temele sahiptir” (Ben-Amos, 1997: 80).

Dan Ben-Amos, halk bilgisine ait olan veya olmayan unsurların sınırlarını belirlemek için Alan Dundes’in folklor analizi için oluşturduğu üç ölçütün (metin, doku ve bağlam) değerlendirmeye alınması gerektiğini söyler. (Ben-Amos, 1997: 81; Dundes, 1998: 108). Bu değerlendirmeler bağlı olarak Ekici, halk tanımını ve halk bilgisini şı şeklinde özetlemiştir:

“Halk, belli bir gelenek içinde oluşmuş yaratma sayesinde birbirine bağlanan, bir ürünü kendisine ait kabul eden bireylerden oluşan topluluktur. Bu topluluğun bütün üyeleri tarafından bilinen ve tanınan halk bilgisi ürününün ne olduğu ise yine o ürünün kendi metnine, kendi yapısına ve olduğu çevre ve şartlara, yani bağlama bağlı olarak ortaya çıkan estetik ve sanat kaygısı olan maddî ve manevî oldularında aranır. Bir başka ifadeyle; metni, yapısı ve dokusu, oluşturulduğu şartlar ve çevre itibarıyla kendine has sanat değeri olan bir yaratmaya sahip olduğunu iddia eden herhangi bir topluluk halk kavramı ile ifade edilebilir” (Ekici, 2018: 8).

“Folklor”, “sözlü kültür”, “geleneksel kültür”, “halk kültürü”, “halk gelenekleri ve sanatları” terimleriyle karşılanan gelenek alanındaki kültür, UNESCO tarafından “Somut Olmayan Kültürel Miras” olarak adlandırılmış ve geleneksel kültürlerin, insanlığın ortak mirası olarak korunması ve yaşatılmasının önemine dikkat çekilmiştir. Bu bağlamda, 17 Ekim 2003 tarihinde “Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi”, UNESCO’ nun 32. Genel Konferansı’nda kabul edilmiştir. “Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi”:

“Bir toplumun kendi kültürel kimliğinin bir parçası olarak gördüğü ve kuşaktan kuşağa aktarmak suretiyle günümüze kadar getirdiği somut olmayan kültürel miraslarını korumasına ve gelecek kuşaklara aktarmasına katkı sağlayacak yol, yöntem ve imkânları tanımlamaktadır”. İnsanlığın binlerce yılda ürettiği ve kuşaktan kuşağa aktardığı kültürlerin günümüzde yok olma sürecine girdiği, bu kültürlerden esinlenen yeni üretimler yapma imkânının ortadan kalktığı, bunun sonucunda da kültürel ifade çeşitliliğini kaybederek tektipleşmeye doğru gidildiği görülmektedir. Bu sözleşme ile insanlığın kültürel mirasının ve kültürel ifade çeşitliliğinin sürdürülmesi ve korunması amaçlanmaktadır (Oğuz, 2009: 8-9).

Kutadgu Bilig hem geçmişe hem de yazıldığı zamana ilişkin bilgi birikimini yansıtmaya ve kayıt altına alma özelliğiyle, ortak kültürel belleğin boyutlarını ortaya koymaya ve geleceğe taşıma işlevine sahiptir. Bu bağlamda, UNESCO'nun 30 Ekim-14 Kasım 2017 tarihlerinde gerçekleştirilen 39. Genel Konferansı'nda 39 C/15 sayılı belgesi çerçevesinde alınan karar gereğince, "Kutadgu Bilig'in Yusuf Has Hâcib Tarafından Yazılışının 950. Yıl Dönümü" Azerbaycan ve Kazakistan'ın desteğiyle 2019 UNESCO Anma ve Kutlama Yıl Dönümleri arasına alınmıştır.

Çalışmada belirlediğimiz folklor unsurları "Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi"nde yer alan beş ana maddeye göre tespit edilmiştir. Bu maddeler şunlardır:

- a) Sözlü Gelenekler ve Anlatımlar
- b) Gösteri Sanatları
- c) Toplumsal Uygulamalar, Ritüeller ve Şölenler
- d) Doğa ve Evrenle İlgili Bilgi ve Uygulamalar
- e) El Sanatları Geleneği (Oğuz, 2003:250).

2.1. Sözlü Gelenekler ve Anlatımlar

Sözlü gelenekler ve anlatımlar, kuşaktan kuşağa aktarılan, halkın inanç, tutum ve davranışlarına dayanan çeşitli anlatım biçimlerini içermektedir. Çalışmanın bu bölümünde eserde yer alan "Sözlü Gelenekler ve Anlatımlar Bağlamında" "Mitoloji, Destanlar, Atasözleri, Hikmetler, Deyimler, Alkışlar, Kargışlar, Selamlaşma ve Vedalaşma" başlıkları altında sözlü anlatım biçimleri incelenmiştir.

2.1.1. Mitoloji

Mit, kelimesinin kökeni, Yunanca'da "anlatı" veya "hikâye" anlamına gelen "mythos"tur. Mitler "masal", "epik destan" ve "halk hikâyesi" gibi daha sabit özelliklere sahip anlatılara nazaran çok daha değişken ve akışkan özelliklere sahiptirler. Diğer anlatı türleri gibi dış yapıya ait şekil özelliklerinden hareketle kolayca tanımlanıp benzemelerinden ayrılamazlar (Çobanoğlu, 2001: 33). Mitlerde kutsal hikâyelerin anlatıldığını söyleyen Eliade mitlerin, başlangıçtaki masallara özgü zamanda olup bitmiş bir olayı anlattığını söyler. Mit, doğaüstü varlıkların başarıları sayesinde, ister eksiksiz olarak bütün gerçeklik yani kosmos, isterse onun yalnızca bir parçası olsun, bir

gerçekliğin nasıl yaşama geçtiğini anlatır. Demek ki mit, her zaman bir “yaratılışın” öyküsüdür (Eliade, 2001:13).

Mitoloji insan, tabiat ve hayatla ilgili nesiller boyunca işlenmiş “kültürel kodlar”dır. Mitik bilgilerin aktarımı, kalıp düşünceler haline getirilip sürekli tekrarlanmasıyla olur. Hafızaya yardımcı olacak şekilde, hatırlanabilir yapılar halinde mitler, sözlü kültürün parçasını oluştururlar. Mitler, törenlerde tekrarlanır, böylelikle hem hatırlanıp tazelenmiş, varlığını sürdürmüş hem de toplumun kültürüne yön vermiş olur (Çobanoğlu, 2001: 35-40).

Kutadgu Bilig’de de ilk oluşumları mitik devre dayanan birçok ifadeye rastlamak mümkündür. İnsanların evrene yönelik tasarım ve anlamlandırmaları nesnel sembol ve ifade biçimleriyle aktarılagelmiş, birçok esere yansımıştır. Eserin sözel dokusuna ilişkin unsurların taşıdığı derin yapılar bir yönüyle mitlerle ilişkilidir ve bu anlamlandırma da bizi hem zamansal hem de tarihsel olarak insanın dünyaya bakış açısını şekillendiren yaşayışına kadar götürür (Çot, 2011: 33). Kutadgu Bilig’de kozmogoni, eskatoloji, hayvanlar, su, dağ ve mitolojik-dinî-tarihî kişiler ile ilgili mitolojik unsurlara dair bilgiler yer almaktadır.

2.1.1.1. Evrenin Yaratılışı (Kozmogoni)

Yusuf Has Hacip eserinde, gök, yer ve yeryüzü ile birlikte yıldızların, gezegenlerin ve insanlığın nasıl yaratıldığını yani evrenin yaratılışını üç katmanlı evren tasarımını yansıtarak anlatmıştır. Türk evren tasarımının, üç katmanlı ve birbirini tamamlar mahiyette bütüncül özelliğe sahip bir sistem şeklinde oluşmaktadır. “Gök”, diğer katmanların ve varlıkların ilk oluşumlarının da kaynaklandığı “ideal yasa ve düzen”in temel kaynağı ve merkezidir. “Yer altı”, esasen bu merkeze dâhil olmakla birlikte, ondan “ideal yasa ve düzen”e uymayan özellikleri sebebiyle ayrılan güçlerin mekânı, karanlıklar âlemidir. “Yeryüzü” ise, her iki katmana ilişkin özelliklerin ve varlıkların yer aldığı; bunlar arasındaki mücadelenin yaşandığı nesnel ve aynı zamanda geçici dünyadır (Arslan, 2008: 10).

Gök, Yer ve Yeryüzü

Yukarıda mavi gök aşağıda yağız yer ve ikisi arasında yeryüzü bulunmaktadır. Göktürk Yazıtları’nda geçen “Üze kök tengri asra yağız yir kılındukda ikin ara kişi oğlu

kılınmış” cümlesi aynı inanca paraleldir. Yukarıda mavi gök, aşağıda kara yer ve ikisi arasında yüzbinlerce canlı, ova dağ deniz çukur ve zamanın yaratılışı şöyledir:

yağız yir yaşıl kök kün ay birle tün
törütü hılayık öd öğlek bu kün (3)

Kara yer ile mavi göğü, güneş ile ayı, gece ile gündüzü, zaman ile zamaneyi ve mahlûkları o yarattı.

orun ol törütü orun yok añar
anırsız orun yok bütün bol muñar (19)

Yeri o yarattı, onun için yer bahis mevzuu değildir; şunu bil ki, onsuz da yer yoktur.

törüttün tümen miñ bu sansız tirig
yazı tağ teñiz kötki oprı yirig (21)

Bu sayısız, yüz binlerce canlıyı, ova, dağ, deniz, tepe ve çukurları sen yarattın.

Güneş, Ay ve Yıldızlar

Yusuf Has Hacip evrenin yaratılmasını bir düzen içinde anlatır. Tanrı güneşi, ayı ve yıldızları, gece ile gündüzü, aydınlığı ve karanlığı yaratmıştır.

yaşıl kök bezediñ tümen yulduzun
kara tün yaruttuñ yaruğ kündüzün (22)

Mavi göğü sayısız yıldızları ile süsledin, karanlık geceyi ışıklı gündüz ile aydınlattın.

bayat atı birle sözüğ başladım
törütgen igidgen keçürgen idim (124)

Tanrı adı ile söze başladım; o yaratan, yetiştiren ve göçüren rabbimdir.

törütü tilek teg tüzü ealemiğ
yaruttı ajunğa künüğ hem ayığ (125)

Bütün âlemi dilediği gibi yarattı; dünya için güneş ve ayı aydınlattı.

yaşıl kök yarattı öze yulduzı

kara tün törütti yaruḡ kündüzi (127)

Mavi göḡü ve üzerinde yıldızları yarattı; karanlık geceyi ve aydınlık gündüzü var etti.

yaḡız yir yaşıl kök yarattı kün ay

karaḡku yaruḡluk ıḡay tut ya bay (3717)

Kara topraḡı, mavi göḡü, güneşi ve ayı, karanlıḡı ve aydınlıḡı, fakiri veya zengini hep o yarattı.

Mitsel veriler ışığında göḡün ve gök kubbenin Türkler tarafından birbiriyle iç içe girmiş fakat birbirinden farklı kozmik ögeler olarak düşünöldüḡü görölmektedir. Gök kubbe hem kendi etrafında hem de Altun Kazık etrafında iki türlü dönüş şekline sahiptir. Bu dönüşler “teziginç teziginmek”, “evren evrilmek” ibareleriyle ifade edilmiştir (Nalbant, 2008: 8). Kutadgu Bilig’de “feleḡin durmadan dönmekte olduḡu, feleḡin Tanrı’nın hükmü ve takdiri ile hareket ettiḡi” inancına rastlanmaktadır.

bolu birsü evren tuçı evrilü

koḡı bolsu düşman başı kaḡrılı (119)

Felek hep dönmekte devam etsin; düşmanın başı hep aḡaḡı eḡik olsun.

yarattı kör evren tuçı evrilür

anıḡ birle teziginç yime teziginür (126)

Bak, feleḡi yarattı durmadan döner; onunla birlikte hayat da durmadan devreder.

törütti bu evren tuçı evrölür

bayat hıkmı taḡdir bile teziginür (3194)

Bu feleḡi yarattı, durmadan döner; Tanrının hükmü ve takdiri ile hareket eder.

İnsanın Yaratılışı

Kutadgu Bilig’de insanın yaratılışıyla ilgili olarak Âdem ile Havva’dan bahsedilmektedir. Verbitskiy’nin derlediḡi Altay Yaratılış Destanında insanın yaratılışı şu şekildedir. “Dünya bir deniz idi, ne gök vardı ne bir yer. Uçsuz bucaksız, sonsuz sular içreydi her yer! Bir Ak Ana (Ene) var idi, yaşardı su içinde. Ülgen”e şöyle dedi: “Yaptım oldu, yaptım olmadı deme!” Ak Ana bunu söyledikten sonra kayboluverdi. Ülgen yere bakarak: “Yaratılsın yer!” demiş. Bu istek üzerine denizden yer türemiş. Ülgen göḡe bakarak: “Yaratılsın gök!” demiş. Bu buyruk üzerine, üstünü gök bezemiş. Dünyanın

yaratılışı altı günde olmuştu. Yedinci günde Bay Ülgen uyumuştı... Yine bir gün Tanrı Ülgen denize bakarak duruyordu. Şaşırdı birdenbire. Bir toprak parçacığı sulara yüziyordu. Toprağın üzerinde bir de kil duruyordu. "İnsan olsun." dedi; birden insan olmuştu toprak üstündeki kil... " (Ögel, 2010: 432-35) Tanrı Ülgen'in insanı "İnsan olsun" diyerek toprak ve kilden insanı yaratırken söylediği "ol" sözü Kutadgu Bilig'de şu şekilde yer almaktadır:

tiledi törütti bu bolmış kamuğ
bir ök bol tidi boldı kolumuş kamuğ (4)

İstedi ve bütün bu varlıkları yarattı ; bir kere :— "ol!"— dedi, bütün diledikleri oldu.

İslamiyet'te Âdem ile Havva'nın yaratılan ilk insanlar olduğuna inanılır. Kutadgu Bilig'de Âdem'in buğday tanesi yiyerek cennetten kovulduğu, Âdem ile Havva'nın yeryüzüne inip insan neslini çoğalttığı bilgisi yer almaktadır.

ajunka apa inmişinde berü
uğuşluğ uru keldi eğgü törü (219)

Âdem'in dünyaya indiğinden beri iyi nizam dâima anlayışlı insanlar tarafından vaazedilegelmiştir.

apa yazdı erse bayat kınadı
bu dünyağ tünek kıldı erklig idı (3520)

Âdem günah işleyince, Tanrı onu cezalandırdı; kadir Tanrı bu dünyayı ona zindan yaptı.

apa uçmağ içre yedi kör evin
arıngu kılındı bu dünya evin (3522)

Âdem cennet içinde buğday tanesi yedi; bu dünya evi ona bir temizlenme yeri olarak yaratıldı.

apalı havalı ajunka ilip
uruğ yağtı dünya içinde kelip (6391)

Âdem ve Havva yeryüzüne inip, dünya içinde insan neslini çoğalttı.

Mağaradan Türeyiş

Mağara, ilk insanlar için doğal bir sığınak olmanın yanında, dinî inançların da uygulandığı mekânlardan biri olmuştur. Örneğin; Yer Ana ve onun rahmi olan mağara, doğurganlık işlevini zamanla Umay Ana'ya devretmiştir. Moğol kabilelerinin bazılarında mağara, “ehın umay” (ana rahmi) diye adlandırılmış, çocuğu olmayan kadınlar, çocuk doğurmak amacıyla mağaraları ziyaret etmişlerdir. Bu inanış mağaranın, Mitolojik Ana'nın rahmiyle özdeşleştirilmesiyle alakalıdır. Göktürk türeyiş mitlerinde, Türklerin türediği yer mağaradır. Türklerin ilk ecdatlarının, Ay Atam ile Ay Va'nın mağarada doğması ve mağarada gömülmesi bakımından da mağara, kutsallık taşımaktadır. Türklerin mağaranın önünde kurban kesmeleri, mağaranın ana rahmi ve daha sonradan ecdat olarak algılanması ile ilgilidir. Bütün doğal kapalı mekânlar, dağ veya kaya delikleri, mağaralar, karanlık tüneller Türk mitolojisinde yeni bir hayatın, yeni bir başlangıcın simgesi olmuştur (Bayat, 2007: 33-36).

ķayu tağda yügrür ünürde evi

yimi ot köki içgü yağmur suvı (6155)

Biri dağda koşar, evi mağaradadır; Onun yediği ot kökü, içtiği yağmur suyudur.

negü tir eşitgil bağırsak sözi

ünürde turuğlı saşınıuķ özi (4766)

Mağarada yaşayan, merhametli ve takva sahibi insan ne der, dinle!

Kutadgu Bilig'de geçen “takva sahibi insanın mağarada yaşadığı”, bilgisi mağaranın kutsal bir mekân olarak anıldığını göstermektedir. Ayrıca İslamiyet'te Hz. Muhammed'in vahyi mağarada alması, ilk sûfilerin mağarada inzivaya çekilmeleri gibi nedenlerle mağara, yalnız fiziksel doğumun değil aynı zamanda manevî değişimin de oluştuğu bir mekân olmuştur (Bayat, 2007: 34).

2.1.1.2. Hayvanlar

Kurt

Büyük devletler kurmuş olan Türklerde kurt, zamanla bir sembol haline gelmiştir. Kurt, Göktürklerde, tuğlar ile bayrakların tepesinde yer alarak bir devlet sembolü olmuştur. Orta Asya, Altaylar ve Sibiryada yayılan Türk Halk edebiyatında kurt, bazen

kurt donuna giren bir yiğit, bazen bir dev oğlu olur (Ögel, 1995: 115). Türk mitolojisinde kurttan türeyişe örnek olabilecek inançlar ve anlatılar vardır. Ayrıca Çin imparatorlukları da Türk kavimlerine kağanlık unvanları verecekleri zaman, kurt başlı bir bayrakla bir davul vermişlerdir. Türk kağanlığını tanıyan bir Çin imparatoru gibi, Selçuk hükümdarının Osman Gazi'ye tuğ ile davul vermesi de, eski Orta Asya geleneklerinin devamı niteliğindedir (Ögel, 2010: 41).

Kırgız Türkleri de yiğit ve seçkin kişilere “kök böri” diyorlardı. “Kırışkır, Kaskır” isimleri, kurdun kötü yanlarını temsil ettiği için bu isimler kişi adı olarak kullanılmamaktadır. Kakır-Alp, “kurt ve insan” şeklinde görülen ve insanlara kötülük yapan bir devin adıdır (Ögel, 1995: 118). Türkler, kurta “kök böri” yani “gök kurt” derler. Bunun sebebi ise göğün renginin mavi olmasıdır. Türkler göğe “Kök Tengri” demelerinin sebebi ise gök rengi hem kutsal göğün hem de Tanrı'nın bir sembolüdür. Bir şeyi gök rengine büründürmekle veya gök sözü ile beraber söylemekle, o şeyi kutsal saymak veya aralarında Tanrı ile bağ kurmak istenmiştir (Ögel, 2010: 42).

Oğuz Kağan Destanı'nda kurt, “gök yeleli” olarak karşımıza çıkmaktadır. “Gök yeleli kurt” Oğuz Kağan'ın Tanrı tarafından gönderildiğine inanılan yardımcısı, yol göstericisidir. Kurdun Türk kozmolojisinde gök unsuruna bağlı olarak, gök kurt ya da bozkurt nitelermelerinin yanında, ak kurt, al kurt, kara kurt ibarelerine de rastlanmaktadır. Bu tür adlandırmalar renk simgeciliğine işaret etmektedir. Burada ak kurt, gök unsuruna bağlı olarak saflığa, temizliğe ve erdeme; al kurt, şiddete ya da yer unsuruna; kara kurt ise karşı durulmaz kuvvete, yeraltı unsuruna ya da kötülüğe işaret etmektedir (Çoruhlu, 2010: 156).

Kutadgu Bilig'de ise kurt, “böri” olarak geçmektedir. İyi bir kumandanın özellikleri anlatılırken, Oğuz Kağan'ın tasvirine benzer olarak, “domuz gibi inatçı, ayı gibi azılı, yaban sığırı gibi kinci ve bir kurt gibi de güçlü, kuvvetli” olması gerektiği söylenmiştir.

toñuz teg titimlig böri teg küçi
adıǵlayu azǵır ıutuz teg öçi (2311)

O domuz gibi inatçı, kurt gibi kuvvetli, Ayı gibi azılı ve yaban sığırı gibi kinci olmalı.

Ejderha

Ejderha, Türklerde erken dönemlerde bereket, refah, güç ve kuvvet simgesi olarak kabul edilmiştir. Türk kozmolojisinde yer ejderi ve gök ejderi vardır. Yeraltında ya da yerin sularında bulunan yer ejderinin, baharda yerin altından çıkarak bulutların arasına karıştığına inanılırdı. Böylece yer ejderi, yağmurun yağmasını sağlayarak bereket ve refahın oluşmasını sağlıyordu. Ayrıca ejderha, Türk hayvan takviminde de yer almıştır. Uygurlarda olumlu bir simge olmaya devam eden ejderin ilahlarla da bağlantılı olduğu düşünülüyordu. Gök çarkını bir çift ejderin çevirdiğine inanılmaktaydı (Çoruhlu, 2010: 152-153). Türklerde “yedi başı yel-büke” (yedi başlı ejderha) inancı vardır. Kutadgu Bilig’de de Yusuf Has Hacib, ejderha için “büke” kelimesini kullanmıştır:

tüşün ol bu dünya keligli keçer

yigen yıl büke teg yir erken açar (1202)

Bu dünya bir konak yeridir, gelen geçer; O her şeyi yiyen büyük bir ejderha gibi yedikçe acıdır.

Kuşlar

İslamiyet’ten önceki devirlerde bazı Türk toplulukları kuşları ongun saymışlardır. Kuşun ruhun simgesi olduğu, Orhun Yazıtları’ndaki ölümü anlatan ifadelerden anlaşılmaktadır. Aynı zamanda bazı kuşların şamanlar tarafından suretine bürünülen ve yardım alınan ya da koruyucu ruh olarak edinilen hayvanlardan sayıldığı bilinmektedir. Bunlardan en çok kaz, karga, baykuş, kuğu şamanın en çok suretine girdiği hayvanlardır. Orta Asya’da ve Çin’de çok eski çağlardan beri kuğu ve kaz gibi bazı kuşlar kutsal sayılıyordu. Örneğin bıldırcın yiğitliğin, sülün güzellik ve iyi şansın, saksağan iyi haberin, turna ölümsüzlüğün ve uzun hayatın, altın ya da kırmızı karga güneşin, karakarga şeytanın ve kötülüğün, ördek mutluluk ve refahın, tavus güzellik, itibar ve şeref, güvercin uzun hayatın, kaz erkekliğin, evliliğin ve başarının simgesi olmuştur (Çoruhlu, 2010: 174-175). Kuş motifi eski Türk anlatılarında sık sık karşımıza çıktığı gibi İslami kültür etkisindeki Kutadgu Bilig’de de simgesel unsur olarak yer almıştır. Kartal, Kutadgu Bilig’de “karakuş” olarak geçmektedir. Orta Asya Türk inancına göre, insanlara gökyüzü ve yeryüzü yolculuklarında refakat eden koruyucu varlıklar kuş şeklindedir.

kanı ol otun it bu dünya bulup

yaşıl kökke söndi kara kuş münüp (4711)

Bu dünyayı bulan ve kartala binerek mavi göğe çıkan o küstah köpek nerede.

Kutadgu Bilig’de yer alan diğer kuşlar ise bahar tasvirinde anlatılan turna ve Ögdülmüş’in sabahı beklerken gözlediği seher kuşudur.

kökiş turna kökte ünün yañkular
tizilmiş titir teg uçar yilkürer (74)

Kökiş ve turnalar gökte yüksek sesle bağırsıyor; dizilmiş deve katarı gibi uçup kanat çalıyorlar.

sükiç kıoptı örlep kalıkkıa ağıp
ünün sumlıdı suri ııbri okıp (5677)

Seher kuşu kalktı ve göğe doğru yükseldi; Mezamir okur gibi yabancı bir dilde ötmeye başladı.

2.1.1.3. Su

Türklerde su, önemli bir unsurdur. Göktürkler, “yer-su” inancına büyük önem vermişlerdir. Irmakların, göllerin, çayların canlı olduklarına ve yaşadıklarına inanılmıştır. Bu sebeple suya karşı büyük bir saygı gösterilir. Bugün de Anadolu’da su ile ilgili bazı inançlar vardır: “banyo suyuna el sokmama, arıdan sudan abdest alma, su üzerine yemin, suyu yudum yudum içme, su içerken eli başa koyma” gibi inançlar vardır (Ögel, 1995: 315-327). İslamî kültürde yazılmış olan Kutadgu Bilig’de ise “su” motifi hem İslamiyet’in yansımalarını taşımakta hem de eski Türk geleneklerinin izlerini taşımaktadır. Kutadgu Bilig’de yer alan örneklere “yüzsuyu” göre onur ve itibar sahibi olmak anlamına gelmektedir.

bayat kimke birse uvut köz suvı
añar birdi devlet tükel yüz suvı (2007)

Tanrı kime hayâ ve anlayış vermişse, ona şerefle, yüzsuyu ve devlet de verir.

otunka katılma ay aşı arıg
yüzüñnüş suvın iltge sindin arıg (4289)

Kötülere katılma ey aslı arı, yüzünün suyunu bırakmazlar arı.

yüzün tutçı suvlug tutayın tise
tilin sözleme sözni yalğan usa (4297)

Yüzünü sulu, onurlu tutmak istersen eğer, dilini söyletme, yalan sözle, sen bundan sakın!

olarda birisi tiler yüz suvı
açar yüz suvı kılğu kansa kıvı (5516)

Onlardan birisi, onur ve yüz suyu dilerse, ona yüz suyu ver, ona devlet ver, kandır!

taķı bir tiler neñ yime yüz suvı
hem at ton tiler kör yorisa saı (5518)

Bazısı da mal ile hem onur hem de yüz suyu diler, at ver, elbise (hilat) ver, bak da gör, yürüsün ünü!

neçe ağsa tüşte ağar kut kıvı
ağırlık bulur keç bulur yüz suvı (6040)

Düşte nice yükselirse insan, yükselir devletiyle kutu, ağırlık, saygı bulur, o kadar iyilik bulur, kendi yüzü suyu!

2.1.1.4. Dağ

Dağ, eski Türk inancında ve mitolojisinde önemli bir yer teşkil etmektedir. Anlatılarda dağ, “göğün direği” şeklinde sembolleştirilmiştir. Dağ, tıpkı ağaç gibi yere bağlı kısmıyla yeraltını, gövdesiyle yeryüzünü ve tepesiyle de göğü simgelemektedir. Böylelikle yer ile gök arasında bir direk gibidir. Ayrıca eski Türk yazıtlarında dağ için çeşitli benzetme ilgisi kurulmuştur. Eski Türk anlatmalarında “Ak dağlar” ve “Kara Dağlar” motifleri geçmektedir. Bu arılık ve yüceliğin sembolüdür. Batı Göktürk kağanlığı otağı Tanrı dağlarındaki Ak Dağ üzerinde bulunuyordu. Altay destanlarında Ak Dağ, Ak Han’ın bir yaylasıydı. Kara Dağ motifi ise daha çok Dede Korkut Hikâyelerinde “kara kara dağlar” şeklinde geçmektedir. Bu kullanımlar dağların renginden dolayı değil kara ve ak rengin simgelediği anlam dolayısıyla kullanılmıştır (Ögel, 1995: 431). Kutadgu Bilig’de ise dağ, bir ibadet etme mekânı olarak karşımıza çıkmaktadır. Oğurmuş ve Ögdülmüş’in dağa çekilerek ibadet etmesi bunun bir göstergesidir.

ķul atı anın boldı ķulķa atağ
tapuğ kılsa tün kün ulanılsa tağ (3357)

Kul adı bu yüzden kula ünvan oldu, o dağa çekilip gece gündüz ibadet etmeli.

turup bardı andın yana tağ tapa

kadaşı udu bardı elgin öpe (5446)

Odgurmuş oradan ayrılıp dağlara doğru gitti; kardeşi elini öptü ve bir süre beraber yürüdüler.

yana turdı yundı namazın kılip

atın mindi tağka yüz urdı yilip (5681)

Ögdülmüş yerinden kalktı, abdest alıp namazını kıldı; atına binip koşturarak dağa doğru koyuldu.

turup tağka kirmiş özün yalnızun

tapuğ kılguğa bu tapuğ keç uzun (3204)

İbadet etmek için kalkıp tek başına dağa çıkmışsın; fakat bu ibadet çok uzun sürmüş.

2.1.1.5. Mitolojik, Dinî ve Tarihî Kişiler

Mitolojik Kişiler

Kök-Ayuk

Türk inanç sisteminde “Ak Koca, Kök Koca, Ak Sakallı, Altın Sakallı, Ay Koca, Ayaz Ata, Muz Ata, Ak Sarıklı” gibi adlarla anılan ve ilahî bir kaynağa dayanan, çocuğu olmayanlara çocuk veren, doğan çocuğa ad koyan, insanlara yardım eden, çiftçilere bol mahsul veren, kısmet açan, yolculara yol gösteren olağanüstü fonksiyon, görünüm ve davranışlara sahip kişiler önemli yer tutmaktadırlar. Tanrı’nın kutlu kıldığı bu kişilerin görevi, insanlığa kut vermektir. İslamiyet’in kabulünden önce Türk inanç sisteminde olan ve bazıları İslamiyet’in kabulünden sonraki dönemde de varlığını sürdüren bu ulu ruh, kişi veya varlıklar, ata ruhlarına gösterilen saygı dolayısıyla, yeniden şekillenmiş ve hayatları etrafında teşekkül eden anlatmalar ile ulu kişilerin, evliyaların şahıslarına mal edilmiştir (Çetin, 2002: 30-35). Kutadgu Bilig’de Ögdülmüş, hükümdara bir elçinin nasıl olması gerektiğini anlatırken, ulu ve bilge olduğu söylediği hikmetli sözden anlaşılan Kök-Ayuk’tan şu cümleleri aktarır:

negü tir eşitgil bilir kök ayuk
bu söz uqmasa er anıñ ögi yok (2644)

Bu işleri bilen kök ayuk ne der, dinle; bu sözü anlamayan insanın akli yoktur.

kimiñ erdemi bolsa atı yorır
kalı bolmasa erdem atsız qarır (2645)

Kim faziletli ise, onun adı her tarafa yayılır; eğer bir kimsenin fazileti yoksa adı anılmadan, ihtiyarlar, gider.

Lokman

Kutadgu Bilig’de yer alan bir beyitte Lokmanhekime’e telmih yapılmıştır. Türk halkı Lokmanhekim’i hastalığı gidermenin ilk öncüsü, hekimlerin atası, bütün acı-sızı çeken insanların elinden tutan, yardıma koşan biri olarak görür. Bitkilerin dilinden anladığını gibi hangi bitkinin hangi ağrıyla dindirdiğini, hangi acı ve sızıyı giderdiğini bilen bir ulu kişi olarak kabul eder. Anadolu Türkleri arasında Lokman ile ilgili birçok söylenceler vardır. Yedi kartal ömrü (560 yıl) yaşadığı, beslediği yedi kartaldan sonuncusu ölünce kendisinin de öldüğü söylenir (İvgin, 1995: 81). Eserde Lokmanhekimin adı şu şeklide geçmektedir:

sevinçin avınçın küvençin ili
aşasu yaşasunu luğman yılı (123)

*Sevinç, huzur ve güvenç içinde memlekete hâkim olsun,
Lokman kadar uzun ömürlü olsun.*

Rüstem

İran’ın ünlü kahramanıdır. Adı Şehname’de övgüyle anılır. “Rüstem-i Dastan, Rüstem-i Zal, Pur-ı Zal, Pur-ı Zal-ı Zer, Pur-ı Destan, Tehemten, Heft-han-ı Acem” gibi sıfatları vardır. Edebiyatta kahramanlık, acı, kuvvet ve yenilmezlik sembolü olan Rüstem, Cemşid soyundan gelen Neriman’ın torunu ve Sam’ın oğlu olan Zal’ın oğludur. Daha genç yaşında birçok devi öldürmüş ve olağanüstü başarılar göstermiştir. Zal, saç, kirpikleri beyaz olarak doğduğu için bu lakabı almıştır. Zal-ı Zer de yine bu beyalıktan dolayı ona verilen bir lakaptır (Pala, 2007: 382). Haydar ise arslan anlamındadır ve Hz

Ali'nin sıfatıdır. Bu lakap da ona annesi tarafından verilmiştir (Pala, 2007: 199). Kutadgu Bilig'de Rüstem ve Haydar isimleri bir arada geçmektedir:

özüm haydar erse yaşın teg kılıçlığı
ya rüstemleyü men ajunda çavıktım (6549)
Yıldırım kılıçlı Haydar veya Rüstem gibi, dünyada meşhur oldum.

Dinî Kişiler

Hız. Muhammed

Hız. Muhammed miladi 571 senesinde doğmuştur. Henüz dünyaya gelmeden babası vefat etmiştir. Hız. Peygamber altı yaşına gelince annesi de vefat etmiştir. Annesinin ölümünden sonra Hız. Muhammed'e dedesi Abdulmuttalib bakmıştır. Dedesinin ölümünden sonra amcası Ebu Talib onu yanına almıştır. Daha sonra Hız. Hatice ile evlenmiştir. Hız. Muhammed'e kırk yaşında peygamberlik verilmiştir. Yirmi üç senelik peygamberlik hayatında durup dinlenmeden çalışmış, insanları Allah'ın nizamında hak ve adalete, gerçek eşitliğe ulaştırmak için bulunduğu her fertle görüşmüş, topluluklara hitap etmiştir. O, hayatında bir defa olsun yalan söylemediği, vadinden dönmediği için düşmanları tarafından dahi "Emin" sıfatı ile anılmıştır (Pala, 2007: 330-331). Hız. Muhammed'in konu edildiği şiirlerde ona bağlılık, onu rehber edinme, ondan şefaahet bekleme gibi konular ön plana çıkmaktadır. Ona bağlılığın cehennemde yanmama gibi dünya ötesi ödülleri olduğuna, zira cehennem ateşinin Hız. Muhammed'i ve onun sevdalılarını yakmayacağına inanılmaktadır. Hız. Muhammed'in Ay'ı eliyle ikiye ayırması ve parmağından sular akıtması gibi mucizeleri olduğuna dair inanmalar şiirlere konu olmuştur (Peker, 2017: 229). Kutadgu Bilig'de Hız. Muhammed'in yolunun selamete götüreceğinden bahsedilmiş ve şefaahet etmesi istenmiştir. Karanlık gecede etrafa ışık saçıp aydınlatan bir kılavuz olduğu söylenerek, Hız. Muhammed'e duyulan sevgi dile getirilmiştir.

sevüg savçısı ıdtı bağırsağ ıdı
buğunda talusı kişide keği (34)

Esirgeyen rabbim halkın en seçkini ve insanların en iyisi olan sevgili Peygamberi gönderdi.

yula erdi halkka karanķu tūni
yarukluķı yağtı yaruttı seni (35)

O karanlık gecede halka meş'ale idi ; etrafa ışık saçtı ve seni aydınlattı.

ħabib savçı yolu mini yetteçi
ol oķ savçı bolsu elig tuttaçı (388)

Sevgili resulün yolu beni selâmete götürecektir; o resul bizzat bana şefaatt etsin.

öküş miñ selamım sevüg savçıķa
ol eğgü kulavuz köni yolçıķa (3730)

Sevgili resule, o doğru rehber ve iyi kılavuza binlerce selâm.

Hz. Âdem

Semavi dinlere göre Allah'ın yarattığı ilk insan ve peygamberdir. Kuru çamurdan şekil verilmiş bir balçıktan yaratılan Âdem'in toprağı yeryüzündeki her cins topraktan alınarak oluşturulmuştur. Âdem'e ruh üfürüldükten sonra Allah, meleklerin ona secde etmelerini istemiştir. Bütün melekler Âdem'e secde ettikleri halde cennetin hazinedarı ve meleklerin hocası durumundaki Azazil (İblis) kendisinin ateşten; Âdem'in ise topraktan yaratıldığını öne sürerek kibrinden dolayı ona secde etmemiştir. Azazil, Allah tarafından cennetten kovulur ve lanetlenir. Âdem cennette yaşarken sol eğe kemiğinden Havva yaratılmıştır. Allah her ikisine de cennette rahatça yaşmalarını ve cennetin her şeyinden faydalanmalarını ancak yasak meyveye yanaşmamalarını emretmiştir. Cennetten kovulan Azazil oraya tekrar girmenin yollarını aramaktadır ve sonunda yılanın dişleri içinde cennete girmeyi başarır. Cennete giren Azazil, yasak meyveyi yemeleri konusunda önce Âdem'e sonra Havva'ya çeşitli hileli sözler söylemiş, sonunda Havva'yı kandırmıştır. Havva da Âdem'i etkileyince yasak meyveyi yemişler. Allah'ın emrine karşı geldiklerinden dolayı önce üzerlerindeki elbiseler alınmış ve utançlarından mahrem yerlerine birer incir yaprağı örtmüşler sonra da cennetten çıkarılmışlardır. Onlarla birlikte Azazil ve yılan da yeryüzüne atılmıştır (Pala, 2007: 6-7). Âdem yaratılan ilk insan olması, balçıktan yaratılması, cenneten kovulması gibi birçok sebeple edebî eserlere konu olmuştur. Kutadgu Bilig'de Âdem'den şu şekilde bahsedilmektedir.

apa yazdı erse bayat kınadı
bu dünyağ tünək kıldı erklig idi (3520)

Âdem günah işleyince, Tanrı onu cezalandırdı; kadir Tanrı bu dünyayı ona zindan yaptı.

apa uçmaq içre yedi kör evin
arınu kılındı bu dünyâ evin (3522)

Âdem cennet içinde buğday tanesi yedi; bu dünya evi ona bir temizlenme yeri olarak yaratıldı.

Apalı havalı ajunka ilip
uruğ yadı dünya içinde kelip (6391)

Âdem ve Havva yeryüzüne inip, dünya içinde insan neslini çoğalttı.

Hz. Nuh

Âdemoğulları doğru yoldan ayrılıp puta tapmaya başladıkları sırada Allah onlara Nuh (A.S.)'ı göndermiştir. Hz. Nuh nice yıllar kavmini imana davet etmiştir. Nuh (A.S.) kavmine nasihat ettikçe onlar eza, cefa, tahkir ve alay etmişlerdir. Sonunda ümitsizliğe düşen ve beddua eden Hz. Nuh'un duasının kabul olmasıyla, Allah tarafından kendisine “gemi yap” vahiyi gelmiştir. Hz. Nuh kırdı ve sudan uzak bir yerde gemi yapmaya başlar ve geminin inşası bittince Tufan alametleri görülür. Gemi bir rivayete göre Cudi dağının üzerine oturur ve gemidekiler kurtulur. İnsanların Hz. Nuh'un üç oğlundan türediğine inanılır. Onun için Hz.Nuh'a “İkinci Âdem” denilmektedir. Nuh Peygamber'in 1000 veya 950 yıl yaşadığına inanılır (Pala, 2007: 361). Kutadgu Bilig'de Hz. Nuh'un yaşına atıfta bulunulmuştur.

ajun bütrü tuttum şikender tutarça
tükel nuh yaşın men yaşadım yaşattım (6548)

İskender gibi, bütün dünyayı elimde tuttum, tam Nuh'un yaşını yaşadım ve yaşattım.

Hz. İsa

İsrailoğullarının son peygamberidir ve kendisine İncil indirilmiştir. İsa peygamber bir mucize olarak Meryem'den babasız olarak doğdu. İsa, Cebrail'in Meryem'e üflediği ruhtur. Bu nedenle neye dokunsa can verir, ölüleri diriltir. Ayrıca körlerin gözünü açmak, çamurdan kuşlar yapıp can vererek uçurmak, bebekken konuşmak, su üstünde yürümek gibi mucizeleri vardır. Otuz yaşında kendisine peygamberlik verilmiştir. Yahudiler onu öldürmeye kalkışınca havarilerden biri ona yardım eder. İsa Peygamber bir eve gizlenir. Bulup bir tepeye çıkarırlar ve çarmıha germek isterler. Ancak İsrailoğullarının gözüne, onu şikâyet eden kişi İsa sûretinde görünür. Onu çarmıha gererek öldürürler. Hz. İsa melekler tarafından dördüncü kata göğe çıkarılır. Kendisine kıyamete kadar ömür verilir. Yere inince Kudüs'de Deccal'ı öldürecek ve Tur-ı Sina'ya çıkacaktır. Edebiyatta da birçok yönüyle ele alınmıştır. Meryem'in İsa'ya gebe kalışı, doğumu esnasında ve bebekken gerçekleşen olağanüstü haller, peygamberlik mucizeleri, ölmeyip göğe çekilmesi gibi özelliklerle şiirlere konu olmuştur (Pala, 2007: 235-236). Kutadgu Bilig'de de Hz. İsa'nın "göğe çıkarılmasına" atıfta bulunulmuştur.

ya ʿisa bolup kökke aǵdım taǵı men

ya nuşin reʿvan teg törü tüz yorıttım (6550)

İsa gibi, ben göğe çıktım veya Nüşirevan gibi, memleketi adaletle idare ettim.

Hz. Ebu Bekir

Dört büyük halifenin birincisidir. 571 yılında Mekke'de doğmuştur. Hz. Muhammed'in en yakın dostudur. Kureş'in ileri gelenlerinden olan Ebu Bekir, Müslümanlığı kabul eden dördüncü kişidir. Miraç hadisesini duyduğu zaman hemen inandığı için "Sıddık" lakabını almıştır. Hicret esnasında Peygamberimizin yanında olmuştur. Kuran-ı Kerim'de kendisinden övgüyle bahsedilmiştir. Kuran-ı Kerim'i ilk defa bir araya toplayan odur (Pala, 2007: 131). Hz. Ebu Bekir, edebiyatta alçakgönüllülüğü ve cömertliği ile anılmıştır. Kutadgu Bilig'de "gönlü ve dili dürüst" olarak anılmıştır. Yusuf Has Hacib, Hz. Muhammed'den sonra dört sahabenin övgüsüne yer vermiştir. Ebu Bekir'den bahsederken "Sıddık" lakabını zikretmiştir.

‘atık erdi aşnu kamuğda oza
 bayatka bütügli köñül til tüze (51)

Başta, herkesten önce, Tanrıya inanmış, gönülü ve dili dürüst (sıddık) olan Ebû Bekir gelir.

Hz. Ömer

İslam’ın ikinci halifesi olup hayatında cennetle müjdelenen on kişiden biridir. Miladi 591 yılında doğmuştur. Önceleri koyu bir İslam düşmanı iken 26 yaşında 40. kişi olarak Müslüman olmuştur. Doğruluk ve adaletiyle tanınmıştır. On seneyi aşkın bir zaman yürüttüğü halifeliği döneminde asla adaletten ayrılmamıştır. Bu yüzden kendisine “Faruk” (haklıyı haksızdan ayıran) lakabı verilmiştir (Pala, 2007: 367). Yusuf Has Hacib Kutadgu Bilig’de Hz. Ömer’i “dili ve gönlü bir” diyerek “Faruk” lakabıyla anmıştır.

basa faruk erdi kişi ödrümi
 tili köñli bir teg buğun köğrümi (53)

Sonra insanların seçkini, halk içinde mümtazı, dili ve gönülü bir olan Ömer vardı.

Hz. Osman

İslamiyet’in üçüncü halifesi olup hayattayken cennetle müjdelenen on kişiden biridir. Miladi 574 yılında doğmuştur. Müslümanlığı kabul eden beşinci kişidir. Hz. Ömer’in şehit edilmesinden sonra halife olmuştur. 656 yılında 82 yaşındayken Kuran okuduğu esnada şehit edilmiştir. Türbesi Medine’dedir. Kuran-ı Kerim’i çoğaltıp önemli merkezlere göndermiştir. Utangaç, hayâ ve ilim sahibi bir kişidir (Pala, 2007: 365). Bu özellikleriyle edebiyatta yerini almıştır. Kutadgu Bilig’de de Yusuf Has Hacib, Hz. Osman’ı överken onun hayâ sahibi, yumuşak huylu, seçkin ve cömert oluşundan bahsetmiştir.

basa ‘uşmân erdi uvutluğ silig
 kişide öğürmiş ağı kiñ elig (55)

Sonra hayâ sahibi, yumuşak huylu, insanların seçkini, cömert ve eli açık olan Osman idi.

Hz. Ali

Dört büyük halifenin sonuncusudur. İslam dinini kabul eden ilk dört kişiden biridir. 8-10 yaşlarındayken İslamiyet’i kabul ettiği ve yüzünü hiç puta döndürmediği için “Kerremallahü Veche” diye anılır. Lakapları “Esedullah” (Allah’ın aslanı), “El-Galib” (üstün gelen) ve “Haydar”dır. Hayattayken cennetle müjdelenen 10 kişiden biridir. Hz. Peygamber’in irtihalinden sonra birçok önemli görevlerde bulunmuş ve Hz. Osman’ın şehit edilmesi üzerine de hilafet makamına getirilmiştir (Pala, 2007: 18-19). Kutadgu Bilig’de de Hz. Ali’nin yukarıda bahsettiğimiz özellikleri geçmektedir. Yusuf Has Hacib, Hz. Ali’den bahsederken cesur, yiğit, kahraman, akıllı, bilgili, cömert gibi ifadeleri kullanmıştır.

‘ali erdi munda basakı talu

kür ersig yürekliğ meşesi tolu (57)

Ondan sonra seçkin, cesur; yiğit, kahraman ve akıllı Ali vardı.

aķı erdi elgi yüreki teğük

biliglig saķımuķ kör atı beğük (58)

Eli cömert idi, yüreği saף idi ; bilgili, takva sahibi ve adı büyük bir zât idi.

Tarihî Kişiler

İskender

İki ayrı İskender vardır: Bunlardan birincisi İskender-i Zülkarneyn, diğeri de İskender-i Yunani’dir. Bunlar çok defa aynı kişi sanılmıştır ama Kur’an-ı Kerim’de geçen Zülkarneyn ile hayatını Yunan kaynaklarından öğrendiğimiz Büyük İskender’in birbiriyle bağlantısı yoktur. İskender ve Zülkarneyn adı ile edebi eserlerde çok sık karşılaşılmaktadır. Divan şiiri mazmunları içinde yer alan İskender, tenasüp, telmih sanatlarıyla verilmiştir. Bir beyitte İskender söz konusu edilecekse ab-ı hayat araması, Hızır ile olan yakınlığı, yolculukları, ordusunun çokluğu, cihangirliği vs yönleri ele alınır. Rivayete göre İskender, ordusu ile zulumat ülkesine ab-ı hayat aramaya gitmiş ama veziri olan Hızır, suyu bulup içtiği halde ona nasip olmamıştır. Cihangirliği nedeniyle padişah övgülerinde çok kullanılmıştır (Pala, 2007: 236-237). Dünyanın pek çok yerini fethetmesi yönüyle de ele alınan İskender’den, Kutadgu Bilig’de de bu yönüyle söz edilmektedir.

ajun bütrü tuttum sîkender tutarça
tükel nuh yaşın men yaşadım yaşattım (6548)

İskender gibi, bütün dünyayı elimde tuttum, tam Nûh'un yaşını yaşadım ve yaşattım.

Nûşirevân

İran'daki Sasani Devleti hükümdarlarındanır. Sasani Hanedanının yirmincisidir. Asıl ismi Hüsrev'dir. Pehlevî dilindeki "Anoşek-revân" ölmez, ebedî ruh manasında "Anûşirevân" veya "Nuşirevan" lakabıyla meşhur olmuştur. Nûşirevân, Romalılarla, Hunlularla, Hintlilerle ve başka komşularıyla yaptığı birçok savaşta gâlip gelmiştir. Sasani Devletinin sınırlarını Akdeniz'e ve Karadeniz'e ulaştırmıştır. Mâverâünnehir taraflarından da birçok yeri sınırları içine katmıştır. Roma İmparatoru Jüstinianos'un ilerlemesinden endişe ederek ona savaş açmıştır. Roma İmparatorunu hezimete uğratarak elli sene müddetle, her sene otuz bin altın cizre vermeye mecbur etmiştir. Yemen'i, Dâra'yı ve Kapadokya'yı almıştır. Kırk sekiz sene adaletle hüküm sürmüştür. Onun adaleti hadis-i şerifle methedilmiştir. Nuşirevan, hükümdarlık zamanında askerî reformlar yapmış ve yeni bir vergi toplama sistemi geliştirmiştir. Hikmet sahibi, zeki ve iş bilen müşavirleri vardır. İlim ve hikmet sahibi kimseleri her taraftan toplayıp, ikram ve ihşanlarda bulunmuştur (Pala, 2007: 362). Adaletli olmasıyla anılan Nuşirevan, Kutadgu Bilig'de de bu yönüyle yer almıştır.

ya ʿisa bolup kökke ağıdım tağı men
ya nuşin revan teg törü tüz yorıttım (6550)

İsa gibi, ben göğe çıktım veya Nûşirevan gibi, memleketi adaletle idare ettim.

Karun

Bir rivayete göre Hz. Musa'nın kavminden olup çok zengin ama cimri ve zalim bir kişiymiş. Allah kendisine çok büyük servet verdiği hâlde zekât vermez ve servetiyle kibirlenirmiş. Sonunda Hz. Musa'nın duası vasıtasıyla, servetiyle birlikte yere geçmiştir. Önceleri fakir bir kişiymiş. Hz. Musa ona ilm-i kimyayı öğretmiş ve o da zengin olmuştur. Bir rivayete göre onun hazinesinin anahtarlarını kırk iki kişi taşımış Karun'un hazinelerine "Genc-i Revan" denilmiştir (Pala, 2007: 258). Edebiyatta zenginlik ve

cimrilik sembolü olarak kullanılmaktadır. Kutadgu Bilig’de de Karun’un hazinesinden bahsedilmektedir.

ya kençim tükel boldı qarun neñi teg
ya aşhabı reş teg temür kænd tokıttım (6551)

Yahut hazînem, Karun'un ki gibi, doldu taştı veya Eshâbi Res gibi, demirden kale yaptırdım.

Kisra/Kayser/Şeddad

Kisra, İran hükümdarlarına verilen lakaptır. İlk defa Nuşirevan için kullanılmıştır. Nuşirevan’ın adaletle hükmettiği sarayına da Tak-1 Kisra adı verilmiştir (Pala, 2007: 277). Kayser, Eski Roma ve Bizans İmparatorlarına verilen lakaptır (Pala, 2007: 263). Şeddad, Hud peygamber zamanında yaşamıştır. Yemen’deki Ad kavminin hükümdarı idi. Birçok yapı ve bent inşa ettirmiş ve kendisine kibir gelip Tanrılık iddiasında bulunmuştur. Bunu ispat etmek için Bağ-1 İrem denilen bir bahçe ve içine de saray yaptırmıştır. Ve bu yaptırdığı yer için halkına cennetten daha güzel demiştir. Yaptırdığı bahçeye giderken yolda helak olmuştur. Bağ-1 İrem de yok olmuştur. Bugün büyük yapılara Şeddadi bina denilir (Pala, 2007: 423). Kutadgu Bilig’de de Kisra, Kayser ve Şeddad birlikte kullanılmıştır:

tutaym ya kışra ya kaçsarça boldum
ya şeddad-u ʿad teg tağı uçmağ ittim (6547)

Farzedelim ki, ben kışrâ veya kayser oldum ya Şeddâd ve Âd gibi, bir de cennet yaptırdım.

2.1.1.6. Dünyanın Sonu (Eskatoloji)

Teleütlerden derlenen bir anlatıda kıyamet şöyle anlatılır: “Kalgançı Çak” geldiği zaman gök demir, yer sarı bakır olur. Hanlar hanlara saldırır, uluslar birbirine kötülük düşünür, katı taşlar ufalır, sert ağaçlar kırılır. Kişi bir dirsek kadar küçük olur. Başparmak kadar erkek olur. Erlerin dizgini kısa olur (güçlülerin elinde oyuncak olurlar). Ayak takımı bey olur. Baba çocuğunu, çocuk babasını tanımaz (saymaz). Yaban soğanı pahalı

olur. At başı kadar altına bir kap yemek verilmez. Ayakaltında altın bulunur onu alacak kimse bulunmaz (İnan, 1986: 24).

Metinden de anlaşılacağı üzere kozmik, toplumsal ve ekonomik yapının bozulması, Kalgançı Çak'ın yani İslamiyet'te kıyametin alametlerinden sayılmaktadır. Türk mitolojik sisteminde "kalgançı çak"ın yaklaşmasını bildiren alametlerin başında ahlakın bozulması gelir. Buraya doğal afetleri de ilave etmek gerekir. Güneşin batıdan doğması buna örnektir. Tufan da "kalgançı çak"ı hazırlayan en büyük alamettir. Bütün eski medeniyetlerde dünyanın birkaç defa doğal afetler ve tufanlar sonunda mahvedildiği ve yeniden oluşturulduğu bilinmektedir (Bayat, 2007: 131-32) Kalgançı çak alametleri, İslamiyet'teki kıyamet alametleriyle benzerlik göstermektedir. Kutadgu Bilig'de de kıyamet alametleri şu şekilde verilmiştir:

müsülman karıştı için et yişür
tükel inçke tegdi bu kafır yatur (6481)

Müslümanlar karıştı, birbirlerinin etlerini yiyorlar; kâfirlerse tam bir huzur içinde yaşıyorlar.

fesad fışk üni kör uğıt maz kiçe
kanı °ilm-ü qur°an üni az çıça (6483)

Fesad ve fışk sesini o kadar yükseltti ki, insan geceleri uyuyamıyor; ilim ve Kuran sesiye duyulmuyor bile.

2.1.2. Destanlar

Destan, sözlü gelenek ortamında halk dilinde yaratılan, kahramanların olağanüstü maceralarını anlatan ve ezgi eşliğinde söylenen tahkiyeye dayalı uzun şiirlerin genel adıdır. Kutadgu Bilig'de dikkat çeken destan örneği "Alp Er Tunga" destanıdır. Eserde Tonga Alp Er ve Efrasiyab olarak anılan Alp Er Tunga, Maveraünnehir'de hüküm sürmüş olup Turan'ın en büyük hakanlarından. İran topraklarının tamamını Pişdadiyan sülalesinin elinden alması ve İran ile yaptığı savaşlar Şehname'de geniş şekilde ele alınmıştır. Efrasiyab, Keyhüsrev tarafından öldürülmüştür (Pala, 2007: 135). Edebiyatta kahramanlık sembolü olarak anılır. Kutadgu Bilig'de de şu şekilde geçmektedir:

körü barsa emdi bu türk begleri

ajun beglerinde bular yigleri (276)

Eğer dikkat edersen, görürsün ki, dünya beyleri arasında en iyileri Türk beyleridir.

bu türk beglerinde atı belgölüg

toņa alp er erdi kıtı belgölüg (277)

Bu türk beyleri arasında adı meşhur ve ikbâli ayanbeyan olanı Tonga Alp Er idi.

beğük bilgi birle öküş erdemi

biliglig uķuşluğ buğun köğrümi (278)

O yüksek bilgiye ve çok faziletlere sahip idi; bilgili, anlayışlı ve halkın seçkini idi.

ne öğrüm ne köğrüm ne ersig eren

ajunda tetig er yedi bu cıhan (279)

Ne seçkin, ne yüksek, ne yiğit adam idi; zâten âlemde ferasetli insan bu dünyaya hâkim olur.

tejikler ayur anı efrasıyab

bu efrasıyab tuttı iller talap (280)

İranlılar ona Efrâsiyâb derler; bu Efrâsiyâb akınlar salıp, ülkeler zaptetmiştir.

2.1.3. Atasözleri

Atasözleri yüzyıllar içerisinde edinilen tecrübelerle dayanan, gözlemler sonucu ulaşılan yargıları örneklemeler yoluyla aktaran, çoğunlukla mecazi anlam taşıyan öğüt verici nitelikte kalıplaşmış anonim sözlerdir. Atasözü veya atalar sözü tarih süreci boyunca *sav, mesel, tabir, darb-ı mesel, durûb-i emsâl* gibi farklı terimlerle ifade edilmiştir.

Şükrü Elçin, atalar sözünün molozu atılmış süzme sözler olduğunu, akılda kalıcılığını ve etki gücünü tamamlayıcı bir unsur olarak edebi sanatlardan aldığını söyler. Başlangıçta avcı-çoban kültürü içinde sınırlı sayıda bulunan atasözlerinin köy, şehir hayatında yazılı edebiyatın yayılması ve farklı milletlerle din-fikir alışverişi sonucu çoğaldığını, anlamca genişlik ve derinlik kazandığını belirtir (Elçin, 2004: 628).

Ahmet Caferoğlu, Türk kültürünün ilk yazılı belgesi olan Orhun Abideleri'nde yer alan atasözlerini tespit etmiştir. Yazılı kaynağa bağlı olarak tespit edilen ilk atasözlerinden iki örnek şöyledir:

“Turuk bukalı semiz bukalı Irakda Bilser Semiz buka turuk buka teyin bilmez ermis”

“Şayet (insan) uzaktan arık boğayı semiz boğadan tefrik etmek isterse, o takdirde boğanın arık mı yoksa semiz mi olduğunu tefrik edebilmez”

“Açsar tosak ümezsen Bir todsar açsık ümezsen”

“Aç olduğun zaman tokluk (nedir) bilmezsin, bir defa doyunca (da) açlık (nedir) bilmezsin” (Caferoğlu, 1930: 45-46).

Dîvânü Lügati't-Türk'te atasözü terimi *sav* sözcüğü ile karşılanmaktadır. Eserde yer alan atasözlerinden iki tanesi şöyledir:

“Yılan kendü eğrisin bilmes tewi boynın eğri tēr”

“Yılan kendi eğrisini bilmez, deve boynun eğri der” (Atalay, 1998: 127).

“Atası açığ almıla yese oğlını tişi kamar”

“Babası ekşi elma yese, oğlunun dişi kamaşır” (Atalay 1998, 311).

Türk örf, adet ve töresinin güçlü bir şekilde yansıdığı Dede Korkut Hikâyeleri de atasözü varlığı açısından zengindir. Dirse Han Oğlu Boğaç Han Hikâyesi'nde geçen atasözü örneklerinden birkaçı şu şekildedir:

“Ezelden yazılmasa kul başına kaza gelmez” (Ergin, 1989: 73)

“Eski panbuk biz olmaz, karı düşmen dost olmaz” (Ergin, 1989: 74)

“At ayağı külük, ozan dili çevük olur” (Ergin, 1989: 81)

Kutadgu Bilig de bir öğüt kitabı olması niteliğiyle atasözü varlığı açısından oldukça zengindir. Yusuf Has Hacip'in, eserinde atasözlerini tamamlayıcı bir unsur olarak kullanması bir yandan inandırıcılığını arttırmış diğer yandan da öğütlerinin hafızalarda yer etmesini kolaylaştırmıştır.

Eser baştan sona devlet yönetimi, eğitim ve insan hayatıyla ilgili atasözü niteliği taşıyan kalıp ifadelerle doludur. Hikmetler, gerek adı anılmayan bilgelerin gerekse Türk Beylerinin sözü olduğu vurgusuyla atasözlerinden ayrılır. Bu hikmetli sözler arasından,

atasözleri söylenmeden önce, “*Buna benzer Türkçe bir atasözü vardır*”, “*Atalar sözü ne der dinle*”, “*Meselde de var*”, “*Şimdi dinle Türkçe bir atasözü*”, “*Çok eski bir atasözü vardır*” gibi ibareler yer almaktadır. Bu ibarelerden yola çıktığımızda Kutadgu Bilig’de atasözü karşılığında *mesel* kelimesinin kullanıldığını görmekteyiz.

Yusuf Has Hacıp söyleyeceği sözün mesel olduğunu bazen bir önceki beyitten haber verir bazense atasözünün geçtiği beyit içinde belirtir. Eserde bu şekilde tespit ettiğimiz atasözleri şunlardır:

Akıl süsü dil, dil süsü sözdür; insanın süsü yüz, yüzün süsü gözdür.

meşel keldi türkçe muñar menzetür

anı sözledim men munu yanızatur (273)

Buna benzer Türkçe bir atasözü vardır; işte onu söylüyorum, şöyle der.

uğuş körki til ol bu til körki söz

kişi körki yüz ol bu yüz körki köz (274)

Akıl süsü — dil, dil süsü — sözdür; insanın süsü — yüz, yüzün süsü — gözdür.

Akıllı insan için akıl kâfi bir eştir; bilgisiz insan için hakaret tam bir addır.

muñar menzetü keldi türkçe meşel

oığıl munı sen köñül ögke al (319)

Buna benzer Türkçe bir atasözü vardır; sen bunu oku, gönlünde ve aklında tut.

uğuşluğ kişike işi tap uğuş

biligsiz kişike atı tap söküş (320)

Akıllı insan için akıl kâfi bir eştir; bilgisiz insan için hakaret tam bir addır.

negü ter eşit emdi türkçe meşel

başında keçürmiş bu kökçin saşal (667)

Şimdi dinle, Türkçe bir atasözü, başından çok şeyler geçmiş olan bu aksakallı ne der.

Ey devletli, sen bu boş devlete güvenme; ey namli, sen bu devlete inanma.

küvenme kıvı kutka kutluğ kişi

inanma özün kutka atlıg kişi (668)

Ey devletli, sen bu boş devlete güvenme; ey namli, sen bu devlete inanma.

muñar menzetü aydı türkçe meşel

eşitgil munı sen uqup özke al (880)

Buna benzer Türkçe bir atasözü vardır; bunu dinle ve sırrına ererek, ona göre hareket et.

Eğer iyilik ananın ak sütü ile insanın ruhuna girerse, o ölünceye kadar doğru yoldan çıkmaz.

örünj süt bile kirse edgü kılık

ölüm tutmağınça evürmez yorık (881)

Eğer iyilik ananın ak sütü ile insanın ruhuna girerse, o ölünceye kadar doğru yoldan çıkmaz.

Ey iyi insan, iyilik yapmakta devam et; iyilik ihtiyarlamaz, onun ömrü ebedîdir.

negü tir eşitgil avıçğa sözi

avıçğa sözün tut unıtma ızozı (1638)

Atalar sözü ne der, dinle; atalar sözünü tut, ey kuzum, bunu unutma.

bu edgü kılu tur ay edgü kişi

karımaz bolur edgü menü yaşı (1639)

Ey iyi insan, iyilik yapmakta devam et; iyilik ihtiyarlamaz, onun ömrü ebedîdir.

muñar menzetü aydı türkçe meşel

başında keçürmiş bu kökçin saşal (1798)

Görmüş geçirmiş şu aksakal, şu türkçe mesel, bu hususta, bak, ne der :

İnsan Tanrı fazlı ile büyür ve dileğine kavuşur; onun işi günden güne yoluna girer.

bayat fazlı birle beður ol kişi
tilekin bulur künde itlür işi (1799)

İnsan Tanrı fazlı ile büyür ve dileğine kavuşur; onun işi günden güne yoluna girer.

İnsan çok şeyler öğrenir ve bilgisi artar; fakat ne kadar öğrense ve anlasa bile, yine aklı elde edemez.

muşar menzetü keldi türkçe meşel
okıgıl mumı sen asıg özke al (1826)

Buna benzer Türkçe bir atasözü vardır; bunu oku ve istifâde et.

kişi öğrenür bilgi artar öküş
neçe öğrenip uksa bolmaz ukuş (1827)

İnsan çok şeyler öğrenir ve bilgisi artar; fakat ne kadar öğrense ve anlasa bile, yine aklı elde edemez.

Babanın yeri ve adı oğula kalır.

ıdı kiçki söz ol meşelde kelir
ata orını atı oğulka kalır (110)

Çok eski bir atasözü vardır: babanın yeri ve adı oğula kalır.

Asıl insan ölse dahi soyu kalır.

yana aydı ilig meşelde kelir
uruğluğ kişi ölse urğı kalır (1623)

Hükümdar devam etti : — Şöyle bir mesel vardır, asıl insan ölse dahi soyu kalır — dedi — .

Hangi şey sevilirse, onun kusurları görünmez.

tañ ermez seniñdin meşelde kelir
kayı neñ sevüg bolsa ʿaybı barır (3514)

Sana hayret etmem; meselde de vardır: hangi şey sevilirse, onun kusurları görünmez.

Kutadgu Bilig’de mesel olduğu belirtilmeyen ancak günümüzde kullanmaya devam ettiğimiz için tespit edebildiğimiz “*Ev alma komşu al*”, “*Bugünün işini yarına bırakma*”, “*Öfkeyle kalkan zararlar oturur*”, “*Ne ekersen onu biçersin*” gibi atasözleri de beyitlerin içinde göze çarpmaktadır.

Ev almak istersen, komşusunu sor; yer almak istersen, suyunu sor

e v almak tilese ayıt koşnısın

yir almak tilese ayıtğıl suvın (4548)

Ev almak istersen, komşusunu sor; yer almak istersen, suyunu sor.

Bugünkü işini yarına bırakma; yarın işin olursa, bu yapılamadan kalır.

bu künki işiñ qoğma kılma yarın

yarın bolsa işiñ qalır kılmadın (5503)

Bugünkü işini yarına bırakma; yarın işin olursa, bu yapılamadan kalır.

Öfke ile kalkan peşimanlıkla oturur; insan hiddetlenince, işinde yanılır.

ökünçlüğ bolur tutşı övke işi

yazukluğ bolur işte buşsa kişi (324)

Öfke ile kalkan peşimanlıkla oturur; insan hiddetlenince, işinde yanılır.

Yere ne ekilirse, yine o biter; ne verilirse, karşılığında aynı şey alınır.

negü ekse yirke yana ol önür

negü birse evre anı oq alur (1394)

Yere ne ekilirse, yine o biter; ne verilirse, karşılığında aynı şey alınır.

negü ekse yirke yana ol önür

oğul toğsa kılkı atağa yanur (1624)

Yere ne ekilirse, yine o biter; oğlunun tabiatı da babasına çeker.

2.1.4. Hikmetler

Kutadgu Bilig'deki atasözleri ve hikmetler araştırmacılar tarafından genellikle bir arada sınıflandırma yapılmadan verilmiştir. Bu çalışmada atasözleri “mesel” olduğu belirtilen beyitler ele alınarak sınıflandırıldı. Hikmetler ise “ aksakallı, bilgili kişi, böke yavgusu, İla beyi ne der” şeklinde başlayan ifadeler sayesinde belirlendi. Kutadgu Bilig'de yer alan hikmetler “söyleyeni belli olan” ve “söyleyeni belli olmayan” hikmetler olarak şu şekilde sınıflandırıldı:

Söyleyeni Belli Olan Hikmetler

Kutadgu Bilig'de, hikmetler aktarılırken “Böke yavgusu, Hıtay kervanları başı, İla beyi, İla büyüğü, Ötüken beyi, Türk hanı, Uç-Ordu beyi, Uluğ Kent beyi, Yağma beyi” gibi eski devlet adamları, toplum tarafından tanınan kişiler tanık gösterilerek hem sözünün inandırıcılığı arttırılmış hem de daha iyi akılda kalması sağlanmıştır.

Yusuf Has Hacıp'in, “Böke yavgusu ve Hıtay kervanlarının başı”ndan aktardığı hikmetlerde, zalim ve kötü insanların eline servet geçtiğinde mutlaka kötüye kullanılacağı, fakir bir insanın zenginleştiğinde bütün iyi huylarını terkedeceği yönünde uyarılarda bulunmuştur.

Böke Yavgusu

kötürme bayutma isiz öktemig
ağu kılğa şeksiz saña ot emig (5522)

Zâlim ve kötü kimseyi yükseltme ve onu zengin etme; o sana, şüphesiz, ilâç ve devayı zehir hâline getirir.

negü tir eşitgil böke yavğusu
bayusa baş egmez buğun yuvgası (5523)

Böke yavgusu ne der, dinle; en zayıf insan bile, zenginleşirse, ferman dinlemez olur.

isizig bayutma ay kılkı unur
isizler bayusa kılınç artatur (5524)

Ey kudretli hükümdar, kötülerini servet sahibi etme; kötüler, zenginlenince, hâl ve tavırlarını değiştirirler.

elig tarlıkı bolsa edgü yime

kılnç artatur kör muñađıp bu ma (5525)

Eli darlıkta kalıp, muhtâc duruma düşünce, iyilerin bile tavır ve hareketi bozulur.

Hitay Kervanları Başı

negü ter eşit emdi sartlar başı

ajun tezginiqli hitay arķışı (5754)

Şimdi dinle, tüccarlar ve dünyayı dolaşan Hitay kervanları başı ne der.

çığayın tirilse kişi neşsizin

bayusa koğur ol kılnç edgüsin (5755)

Fakir ve zaruret içinde yaşayan bir kimse zenginleşirse, bütün iyi hareketlerini terkeder.

Eserde “İla beyi, İla büyüğü ve İla kâtibi” tarafından söylendiğı belirtilen hikmetlerde beyliğin başına bilgisizin geçmesiyle felaket, akıllının geçmesiyle huzur geleceğı vurgulanmıştır. Adının yayılmasını isteyen kişinin öncelikle cömert olması gerektiğı ve beylerin iyi hizmete son derece önem verdiğıne değinilmiştir. İla kâtibinin hikmeti ise her iyi sözün kitaplarda bulunduğu ve yazılmış olan sözün unutulmayacağı ile ilgilidir.

İla Beyi

negü ter eşitgil ıla beg sözi

sözi mañnisi ol sözünke tözi (1779)

İla beyi ne der dinle; bu sözün mânası senin sözlerine temel olsun.

biligsizke devlet kelür erse kut

buğun barça buzlor bolur ilke yut (1780)

Bilgisize devlet ve saadet gelirse, halkın arasına fesat girer ve bu, memleket için, öldürücü bir felâket olur.

uķuşuğķa tegse adın begliki

ilin inçke tegrür bu bir sözke büt (1781)

Eğer beylik akıllı bir insanın eline geçerse, o ülkesini huzura kavuşturur; sen bu söze inan.

negü tir eşitgil ıla atlığı
tuz etmek kiñüt ay kişi kutluğı (2319)

Hanın meşhur şahsiyeti ne der, dinle; ey insanların kutlusu, tuzun ekmeğın bol olsun.

kü çav at tilese tuz etmek yitür
tırıglik tilese anı oğ yetür (2320)

Adının namlı ve şöhretli olmasını dilersen, başkalarına tuz ekmek yedir; yaşamak dilersen, yine aynı şeyi yap.

İla Büyüğü

negü tir eşitgil ıla erkini
tapuğçı törüsin ayur kör anı (4752)

Hizmetkârlık âdap ve erkânı hakkında ıla büyüğü ne der, dinle.

bağa barsa ters iş bu begler işi
tapınsa telim terk yaranmaz kişi (4753)

Dikkat edersen, bu beylerin işi ters bir iştir; insan çok çalışmakla onlara kendisini kolay kolay beğendiremez.

yarasa tapuğ özke erksiz bolur
yaramasa tapğı küniçe ilür (4754)

Hizmeti beğenilirse, o kendi kendisine hâkim olamaz; hizmeti beğenilmezse, o günden güne itibardan düşer.

İla Kâtibi

negü tir eşitgil ıla sır teñi
ıdı edğü yañ bu bitig söz yañı (2696)

İla kâtibi ne der, dinle; yazılı söz usûlü mükemmel bir usûldür.

ķamuę edęü sözler bitigde bolur

bitinmiş üçün söz unitmaz ķalur (2697)

Her türlü iyi söz kitaplarda bulunur; yazılmış olan söz unutulmaz, kalır.

Ötüken beyinin hikmetinde, beyin seçkin olması gerektiği ve beylerin sırrının saklanmasına dikkat edilmesi gerektiği öğütlenmiştir. Türk hanının hikmetinde ise sözü aynen nakleden elçiye zarar verilmemesi gerektiği bilgisi verilmiştir.

Ötüken Beyi

negü tir eşitgil ötüken begi

snap sözlemiş sözni yetrüp ögi (1962)

Tecrübeli, sözünü düşünerek söylemiş olan Ötüken beyi ne der, dinle.

buğunka begi artuķ öğrüm kerek

köñül til köni ķılķı köğrüm kerek (1963)

Halk için beyin çok seçkin olması lâzımdır; özü, sözü doğru ve tabiatı güzide olmalıdır.

içi yaķşı aymış ötüken begi

tilin tutzu birmiş saņa söz yigi (2682)

Ötüken beyi çok iyi söylemiş, sözlerin iyisini sana dili ile ulaştırmıştır.

ay begler mañçı sözüñ kizle berk

sözüñ kizlemese başıñ bargı terk (2683)

Ey beylerin itimâdını kazanan insan, sırrı iyi sakla; sırrı saklayamazsan, derhâl başın gider.

Türk Hanı

taķı munda yigrek ayur türk hanı

ķınama yalávaç söz aysa köni (3817)

Türk hanı bundan daha güzel söyler: kendisine emânet edilen sözü aynen tekrar eden elçiye gazap etme.

Uç-Ordu beyinin hikmetinde gösterilen emek karşısında vefalı olunması öğütlenmiş, beylerin hizmetkârlarına iyi davranmaları gerektiği vurgulanmış ve iyi ad bırakanların hayır dua ile yaşamaya devam edeceği söylenmiştir.

Uç-Ordu beyi

negü tir eşitgil uç ordu begi

bilip sözlemiş sözke yetrüp ögi (1594)

Sözü bilerek ve anlayarak söylemiş olan UçOrdu beyi ne der, dinle.

kişi emgek ıdşa saña belgölüg

unitma ol emgekni bolma ölüg (1595)

Sana bir kimsenin gerçekten emeği geçmiş ise, bu emeği unutma ve ona karşı, ölü gibi hareketsiz kalma.

negü tir eşitgil uç ordu hanı

buğunda talusı kişide çını (2966)

Halk arasında seçkin ve insanların doğrusu olan UçOrdu hanı ne der, dinle.

aya beg boluğlı buğunka uluğ

bedüt eğgü tutğıl tapuğçı kuluğ (2967)

Ey halkın büyüğü ve bey olan kimse, hizmetkâr kullarına iyi muamele et ve onları yükselt.

negü tir eşitgil uç ordu hanı

at eğgü tile ay ölügli kanı (5569)

Uç Ordu hanı ne der, dinle; ey fânî insan, iyi ad dile.

kimin eğgü atı bile çıksa can

kesilmez anıñ atı eđgü du°an (5570)

Kim iyi ad bırakarak, ölürse, onun adı hayırdûa ile yaşamakta devam eder.

Uluğ-Kent beyinin hikmetinde, halkın mutlu olması için öncelikle karnının doyması gerektiği söylenmiştir. Yağma beyinin hikmetinde ise güvenilir bir elçinin önemi vurgulanmıştır.

Uluğ-Kent Beyi

negü tir eşitgil uluğ kēnd begi

ķamuğ iş içinde yetürmiş ögi (5354)

Her türlü işe akli eren Uluğ Kent beyi ne der, dinle.

ķut ol beg buđunķa ķutađđu kerek

ķutađsa buğun ķarnı tođđu kerek (5355)

Bey halk için bir saadettir, halk mes'ûd olmalıdır; halkın mes'ûd olması için, karnının doyması lâzımdır.

bu begler teñiz ol tüpi yinçülüg

teñizke yağuğlı bayuğu kerek (5356)

Beyler dibi inci dolu bir denizdir, denize yakın duran zenginleşmelidir.

bu begler tağ ol kani altun kümüş

kümüş kan ķazıđlı bayur ol öküş (5357)

Bu beyler, içinde altın ve gümüş mâdenleri bulunan bir dağdır; gümüş mâdenlerine kazma vuran insan çok zengin olur.

Yağma Beyi

ıdı yakşı aymış bu yağma begi

ķamuğ işke bilgi yetilmiş ögi (1758)

Her işe bilgisi ve akli ermiş olan Yağma beyi çok iyi söylemiş.

aya beg işig iş biliglike bir

yarağlığ kōni tüz yoriđlıķa bir (1759)

Ey bey, işi işin ehline, işe yarayana, hareketi doğru ve dürüst olana ver.

negü tir eşit yakşı yağma begi
 kamuğ iş içinde yetilmiş ögi (4947)
Dinle, her türlü işe akli eren Yağma beyi ne der.

yalavaçka bütse bitig ne kerek
 bütünlük bulunsa itig ne kerek (4948)
Elçi itimada şâyân olursa, mektuba ne lüzum var; ona itimat edilirse, ayrıca hazırlık külfeti neye gerek.

Söyleyeni Belli Olmayan Hikmetler

Yusuf Has Hacip söyleyeni belli olmayan hikmetlerde “akıllı ne der, ak saçlı insan ne der, bilgili insan ne der, iyi insan ne der, tecrübeli insan ne der, zeki insan ne der” diyerek anlatmak istediği konuyla ilgili sıfatlara sahip insanlara dikkat çekmiştir. Böylece aklın, bilginin, iyiliğin, tecrübenin ve zekânın önemini vurgulamıştır.

Akıllı İnsan Sözü

negü tir eşitgil ukuşluğ bilip
 saña sözledi söz biligdin alıp (490)
Dinle, şimdi akıllı ne der; bu sözü sana bilerek ve bilgiden elde ederek söylemiştir.

ıdı ters bolur kör bilişmez kişi
 kalın yat ara kirse yalnız başı (491)
Yalnız başına yabancı bir kalabalık arasına giren ve tanıdığı olmayan insanın hâli çok fena olur.

Ak Saçlı İnsan Sözü

negü tir eşitgil ürün başlığ er
 ajunuğ keçürmiş uzun yaşlığ er (5085)
Ak saçlı, dünya görmüş ve yaş yaşamış insan ne der, dinle.

kılınç edğü tut ay ajun tutğuçı
 keligli turur kut yana barguçı (5086)
Ey dünyaya hâkim olan, iyi hareket et; saadet geldiği gibi, tekrar gidebilir.

katığlan özüñke ıodun edđü at
vefa kıлмаđay ıtut sini kılgı yat (5087)

Gayret et, iyi ad kazan; saadet vefasızdır; sana tekrar yabancı muamelesi yapabilir.

Aziz ve Mübarek İnsan Sözü

körü barsa yağşı ayur uş bu söz
sınap sözlegüçü ıduğ ıtutluğ öz (433)

Aziz ve mübarek bir insanın tecrübe ile söylediği şu söz, dikkat edilirse, çok yerindedir.

erej ıolsa emgek tutaşı barrı
sevinç ıolsa ıadığu tutaşı yorır (434)

Huzur istersen, o zahmet ile birlikte gelir; sevinç istersen, o kayđı ile birlikte bulunur.

Bilgili ve Dünyada Tecrübe ile Ömrünü Geçirmiş İnsan Sözü

negü tir eşitgil biliglig kışı
ajunda sınayu yetilmiş yaşı (261)

Bilgili ve dünyada tecrübe ile ömrünü geçirmiş olan insan ne der dinle.

biligsizke törde orun bolsa kör
bu tör ilke sandı ilig buldı tör (262)

Bilgisiz başköşede yer bulursa, başköşe — eşik ve eşik — başköşe sayılır.

Bir Kahramanın Sözü

muñar menzetü aydı alp er açuđ
anığ mañnisi kör bu sözke tanuğ (691)

Bir kahramanın buna benzer apaçık bir sözü vardır, onun mânası bu söylediklerime şahittir.

törümüŝ neñ erse yoğalgu turur
törütügli ħalıđ ne ħolsa ħılır (692)

Yoktan var olan her şey tekrar yok olacaktır; yaratan Tanrı ne isterse, onu yapar.

tiriglik tidükün bu yıl teg keçer
ħaçar tutsa bolmaz anı kim bulur (693)

Bu hayat dediğin yel gibi geçer; tutmak olmaz, ħaçar; onu kim bulabilir.

Bir Şair Sözü

muñar menzeyü keldi şa'ir tili
bu şa'ir tili boldı sözke ulı (441)

Buna benzer bir şâir sözü vardır; bu şâir sözü buna esas teşkil eder.

oğuğluk bu sağlıkı oğdi eren
usallık bile öldi er miñ tümen (442)

Uyanıklık ve ihtiyatı çok kimseler ođmüŝtür; ihmâl yüzünden yüz binlerce insan ölmüŝtür.

bu sözke tanukı bu şa'ir sözi
bu şa'ir sözi sözke ħattı tuzı (711)

Şâirin şu sözü buna şahittir; şâir sözü söze tuz katmıştır.

keyik sanı devlet ħiŝike tezig
ħalı kelse bekle tuŝa ħem tizig (712)

Saadeti insan için, ürkek bir geyik farzet; eğer gelirse, sıkı tut, ayağına köstek vur.

tuta bilse devlet tezümez turur
ħalı tezse tegmez yana terk kezig (713)

İnsan tutabilirse, saadet kaçamaz, kalır; eğer kaçarsa, sana sıra tekrar çabuk gelmez.

muñar menzetü keldi şa'ir sözi
bu şa'ir sözi ol biligsiz közi (739)

Buna benzer bir şâir sözü vardır; bu şâir sözü bilgisiz için bir gözdür.

kelir kut kişike atı çavlanur
yañı ay teg artar yaruķı tolur (740)

İnsana saadet gelir, meşhur olur; yeni ay gibi, büyür ve parlaklığı artar.

yayığ tilve devlet köñül bamağıl
tolun teg bu devlet yana irilür (741)

Dönek ve deli saadete gönül bağlama; saadet dolun ay gibidir, tekrar küçülür.

muñar menzetü aydı şa'ir sözün
tilin söz bile tüzdi açtı yüzün (1007)

Dilini güzel sözle süsleyen ve onun yüzünü açan şâir bu vadede şöyle bir söz söylemiştir:

sözüg yaķşı sözle idı saķnu öz
ayttuķta sözle yana terkin üz (1008)

Sözü güzel ve iyice düşünerek söyle; ancak sorulduğu zaman söyle ve kısa kes.

öküş söz eşitgil telim sözleme
uķuş birle sözle bilig birle tüz (1009)

Çok dinle, fakat az konuş; sözü akıl ile söyle ve bilgi ile süsle.

muñar menzetü aydı şa'ir tili
tükel söz turur bu uķulsa ķalı (1212)

Şâirin buna benzer bir sözü vardır; eğer anlaşılırsa, mükemmel bir sözdür.

ķamuğ neñke vaķt ol küni belgüluğ
neķes tın toķırķa sanı belgüluğ (1213)

Her şeyin bir vakti vardır, günü bellidir; nefes alıp vermenin sayısı bellidir.

yıl ay kün keķer teg tiriglik keķer
keķer kün keķürgey sini belgüluğ (1214)

Yıl, ay ve gün nasıl geçiyorsa, hayat da öyle geçer; geçip giden günler seni de muhakkak alıp götürecektir.

Gönlü Uyanık İnsan Sözü

negü tir eşit emdi köñli oduğ
sözi kör çiçek teg tümen tü boğuğ (452)

Şimdi dinle, gönülü uyanık insan ne der; bak, onun sözü, çiçek gibi, binlerce renge bürünmüştür.

bu beglik uluğluk idi eğğü neğ
yorıkı köni erse ay kızgu eñ (453)

Ey yüzü sevinçle parlayan bahtiyar, insan dürüst hareket ederse, bu beylik ululuk çok iyi bir şeydir.

Hâkim Kişi Sözü

bu dört neğ azın azka tutma negü
bügü sözlemiş söz eşitgü öğü (306)

Hakimlerin sözünü dinle, düşün ve şu dört şeyin azını az görme.

bu törtte biri ot birisi yağı
üçünçi ig ol kör tiriglik ağı (307)

Bu dörtten biri — ateş, biri — düşmandır; üçüncüsü — hayatın tuzağı olan hastalıktır.

basası bilig ol bularda biri
bu dört neğ uçuz tutma yüksek töri (308)

Nihayet bunların biri de — bilgidir; bu dört nesneyi hafife alma, bunların ehemmiyeti büyüktür.

Hizmet Ederek İkbale Ermiş İnsan Sözü

negü tir eşitgil ıla atlığı
tapuğun bedümiş kişi kütluğı (841)

İla ülkesinin hizmet ederek, ikbâle ermiş şöhret kazanmış kudretli şahsiyeti ne der, dinle.

tapınsa tapuğcı begiñe kalı

katıg tutgu begler sevinçi yolu (842)

Hizmetkâr hizmet ederken, dâima beyleri memnun edecek yoldan yürümelidir.

bu begler tapısı öze kıl tapuğ

begi taplasa tapğı açtı kapuğ (843)

Beyleri memnun edecek şekilde hizmet et; bey memnun olursa, bu hizmet ikbâl kapılarını açar.

tapuğcı tapuğ bilse törke tegir

tapuğ bilmese tördin ilke kelir (844)

Hizmetkâr hizmet etmesini bilirse, başköşeye erişir; hizmet etmesini bilmezse, başköşeden eşiğe düşer.

begin keç sevindürse tapnur kılı

açıldı bu kulka ağırlık yolu (845)

Hizmet eden kul beyini çok memnun ederse, bu kul için itibar ve ihsan kapıları açılmış olur.

İçi Dışı Bir Olan İnsan Sözü

ıdı yakşı aymış tili köñli tüz

körü barsa yetrü köni ök bu söz (515)

İçi dışı bir olan insan çok yerinde söylemiş; iyice dikkat edilirse, bu söz pek doğrudur;

kişi sözler ök kör kişiniñ sözi

kişide bağırsak öz işke özi (516)

Bir kimsenin arzusunu anlatmağa bir başkası da tavassut edebilir, fakat insanın kendisi kendi işine başkasından daha yakındır.

İyi İnsan Sözü

negü tir eşitgil kişi eğgüsi

bu eğgü bile yağmış atı küsi (3429)

İyilik ile nâm ve şöhret kazanmış olan, insanların iyisi ne der; dinle.

irig sözlemegil kişike tilin

irig sözke ağrır köñül kiç yılın (3430)

İnsanlara karşı kaba söz söyleme; kaba sözün acısını gönül uzun yıllar çeker.

sini kim söker erse öggil anı

otun ol bolur sen tüzünler sanı (3431)

Sana kim söğerse, sen onu eğmelisin; böyle olursa, o küstahlardan sayılır, sen de asillerden sayılırsın.

Kendisini Sevdiren İnsan Sözü

negü tir eşitgil sevitmiş kişi

sevitse kişi kör mün erdem başı (533)

Dinle, kendisini sevdiren insan ne der; insan kendisini sevdirense, onun kusuru en büyük fazilet telâkki edilir.

kimi sevse ʻaybı kör erdem bolur

kimi sevmese erdem ökte bolur (534)

İnsan kimi severse, onun kusuru fazilet olur; kimi sevmezse, onun fazileti kusur görünür.

Kır Saçlı İnsan Sözü

muñar menzetü aydı kökçin saña

bu söz yakşı tıñla ay ersig toña (3074)

Kır saçlı sana buna benzer bir söz söylemiştir; ey kahraman yiğit, bu sözü iyice dinle.

kimiñ bolsa devlet uzadı elig

ķamuğ tetrüsi oñ sözi ög bilig (3075)

Kim devlete ererse, onun kudreti artar; bütün eğrisi — doğru, her söylediği — hikmetin tâ kendisi olur.

Seçkin İnsan Sözü

negü tir eşitgil kişi ödrümi

kişi ödrümi hem buğun ködrümi (1689)

Halk arasında temayüz etmiş olan seçkin insan ne der, dinle.

kişilik kıılırka kişilik anut

kişilik teñinçe törü kıl yanut (1690)

İnsanlık edene karşı insanlık göster, insana insanlığı nisbetinde mukabele et.

vefağa vefa ol kişilik haķı

vefa kıl kişi bol atıñnı beğüt (1691)

Vefaya karşı vefa göstermek insanlık vazifesidir; vefakârlık et, insan ol, ve adını yükselt.

Tecrübeli İnsan Sözü

negü tir eşit bu sınamış kişi

başında keçürmiş yetürmiş yaşı (426)

Tecrübeli, başından çok iş geçmiş ve yaşını başını almış insan ne der, dinle.

basutçı kerek erke yarıçılar

uķuşluğ biliglig bñgü ilçiler (427)

İnsana yardım eden ve destek olan akıllı, bilgili ve hakîm idâre adamları lâzımdır.

Yönetici Sözü

negü tir eşit emdi kılkı silig

sınayu tegip ilke sunmış elig (346)

Şimdi dinle, yumuşak tabiatlı olan ve tecrübe ile yükselerek, memleket işini eline alan adam ne der.

ķarımaz bu eğgü neçe yıllasa

isizlik eğikmez neçe eğlese (347)

Ne kadar yaşarsa yaşasın, bu iyi insan ihtiyarlamaz; ne kadar uğraşılırsa uğraşılırsın, kötü insan ıslâh edilmez.

Zeki İnsan Sözü

muñar menzetü sözlemiş söz tetig

bilig birle yalnuq uzatur elig (2979)

Zeki bir insan buna benzer bir söz söylemiştir; insan bilgi ile etrafına hâkim olur.

kişi edgölükke sevüg can birür

bir edgü yanutı on edgü kıllur (2980)

İnsan, iyiliğe karşılık, aziz canını verir; bir iyiliğe karşı on iyilik yapar.

2.1.5. Deyimler

Deyimler, kelimelerin gerçek anlamlarından uzaklaşarak yeni kavramlar meydana getirmeleri sonucu oluşan kalıp ifadelerdir. Aksoy, deyimleri “*Bir kavramı, bir durumu, ya çekici bir anlatımla ya da özel bir yapı içinde belirten ve çoğunun gerçek anlamlarından ayrı bir anlamı bulunan kalıplaşmış sözcük topluluğu ya da tümce*” şeklinde tanımlar (Aksoy, 2007: 23). Meydana gelen yeni kalıplaşmış ifade kendine has üslubuyla anlatımın ilgi çekici ve etkileyici olmasını sağlayarak anlatıma akıcılık katar. Deyimler aynı zamanda ait olduğu milletin yaşam tarzını, inançlarını, kültürel değerlerini, gelenek ve göreneklerini yansıtır.

Türk kültürünün ilk yazılı belgesi olan Orhun Yazıtlarında:

“*Atı küsi yok bolmak (Adı sanı yok olmak)*” (Tekin, 1998: 75)

“*Közi kaşı yablak bolmak (Gözü kaşı fena olmak)*” (Tekin, 1998: 53).

“*Ot sub kılmak (Ateş su etmek)*” (Tekin, 1998: 71),

“*Adak kamaştamak (Ayağı dolaşmak)*” (Tekin, 1998: 73) gibi deyimlere rastlanmaktadır.

Kutadgu Bilig’de de halkın düşünce ve deneyimleri doğrultusunda sözlü kültür çerçevesinde şekillenen birçok deyim bulunmaktadır. Yusuf Has Hacip, okuyucuya vermek istediği bilgileri daha güçlü bir şekilde anlatmak için hazır anlatım kalıpları olan

deyimleri kullanmıştır. Böylece birçok cümleyle uzun bir izahı gerektiren fikirleri, deyimler yoluyla çok daha etkili ve kolay bir şekilde anlatıma yansıtmıştır.

Ağzını bozmamak

negü kelse tapla kör eğgü isiz

boyun bir ¼aza¼a köni tut ağız (1431)

İyi veya kötü, ne gelirse, ona razı ol; kazaya boyun eđ, ağzını bozma.

Arslan yürekli olmak

yağıda kör arslan yüreki kerek

¼arıstu¼ta esri bileki kerek (2310)

Onun yüreği harpte arslan yüreği gibi ve dövüürken de bileği kaplan pen¼esi gibi olmalıdır.

Avare olmak

bolu birmez evren başı teziginür

anıñ birle ¼ıl¼ı yañı teziginür (344)

Felek ona yar olmaz, avâre olur; bununla birlikte hâl ve hareketinde istikrar olmaz.

Dünyası başına dar gelmek

kirip keñd içinde tiledi tüşün,

tüşün bulmadı kör tarudı ajun (488)

Şehrin içine girip, inecek bir yer aradı; arayıp bulamayınca da dünya ona dar geldi.

Adı lekelenmek

kimin atı isiz bolup artasa

añar yigreki ol tirig turmasa (4467)

Kimin adı lekelenir ve kötüye çıkarsa, onun için hayırlısı ölmektir.

Adını yükseltmek

kişilik için at urundu kişi

kişilik bile at kötürdi kişi (1600)

İnsana insanlığından dolayı bu ad verilmiştir; insan insanlık ile adını yükseltir.

Bağrına basmak

bağırsağını bulsa bağırka urun

maña mundağ aydı bilig hem ukuş (1947)

Merhametli birini bulursan, bağrına bas; bilgi ve akıl bana böyle dedi.

Taş yürekli olmak

munında yası yok saña ay kadaş

bolu ber maña sen aya bağı taşı (4988)

Ey kardeş, bundan sana bir zarar gelmez; ey taş yürekli insan, bir defa da benim sözümü dinle.

Başını yemek

qara baş yağısı kızıl til turur

neçe baş yidi bu takı ma yiyür (966)

Karabaşın düşmanı kırmızı dildir; o ne kadar baş yemiştir ve yine de yemektedir.

bu yañlıq turur barça beglik işi

qayusı erej yir qayu öz başı (2156)

Her beylik işi böyledir; bazıısı huzura kavuşur, bázısı ise, kendi başını yer.

Başını göğze ermek

başım kökke tegsün tise sen turup

bilig birle işle qamuğ iş körüp (4557)

Bir gün başının göklere ermesini istersen, her işi dikkatle ve bilgi ile yap.

başıñ kökke tegse beğüklük atın

kirip yatğu ornuñ qara yir qatın (4820)

Büyüklik ve şöretle başın ne kadar göklere yükselirse yükselsin, sonunda girip yatacağın yer kara toprağın altıdır.

Boyun eğmek

qamuğ ilke kıldı kör elgi uzun

boyun egdi düşman kiterdi özün (1037)

Bütün memleket üzerinde ona nüfuz verdi; düşmanı boynunu büküp, ordadan kayboldu.

Adım attırmamak

ölügli kişi barça ödke tutuğ

yetilse ödi kör mañıtmağ butuğ (1211)

Ölecek insanların hepsi zamana rehindir; vakti gelince, bak, bir adım bile atamaz.

Elele vermek

sini me tiler emdi ilig bu kün

elig bir kılıp yazsa beglig tügün (3469)

Elele verip, beylik düğümünü çözmek için, hükümdar bugün seni de istiyor.

Eli sıkı olmak

kerek elgi berk sağ kereksiz ağı

saçılmasa ötrü ağı qaznağı (2799)

Hazine ve servetin israf edilmemesi için, hazinedar eli sıkı ve ihtiyatlı olmalıdır; cömertliğe lüzum yoktur.

Benzini soldurmak

küni bir mañım ol tüni bir mañım

iletür ölümke quritur eñim (1389)

Gündüzü bir adım, gecesi bir adım; bu at onu ölüme götürür ve benzini soldurur.

Kendi kendini yemek

oğul kızda ötrü ata yir etin

oğul kız atamaz atası atın (1166)

Oğul-kızdan dolayı baba dâima eziyet çeker; fakat oğul-kız babasının adını dahi anmaz.

Tozu dumana katmak

yağı körse alp er köpirtür izig

bu karşıur adınlarğa tegmez kezig (2382)

Kahraman yiğit düşmanı görünce, tozu dumana katar; her yere o atılır, başkalarına sıra gelmez. (2382)

Yüzü gülmek

ikigü sözi tındı bir söz öze

sevinçin turup çıktı kaçın yaza (5010)

Bu söz üzerinde ikisi de mutabık kaldılar; Öğdülmiş, yüzü gülerek, sevinç içinde oradan ayrıldı.

Kökünü kazımak

negü asğı ahır ajun tirdükün

çeçel can tirer kör üzer bu kökün (5383)

Bu dünya malını toplamanın nihayet faydası nedir; bak, ecel can toplar ve senin kökünü kazır.

İçi açılmak

bu körklüg yüzüg körse köz suvlanur

könül açlur anda bu can yimlenür (2465)

Bu güzel yüzü görünce, insanın yüzü güler; içi açılır ve canı zevk bulur.

Alçakgönüllü olmak

tili birle yumşak süçig tutğu söz
köñül tutsa alçak yaruğ tutsa yüz (2576)

Kapıcıbaşı yumşak ve tatlı sözlü olmalı; gönlinü alçak tutmalı ve her vakit güler yüz göstermelidir.

ne edğü bolur kutka koçdı köñül
ne körklüg bolur bilge bolsa amul (1700)

Saadete alçak gönüllülük ne kadar uyar; âlim bir insana hilm ve şefkat ne kadar yakışır.

Gönül bağlamak

köñül badım emdi anıñ yolıña
sevîp sözi tuttum bütüp қаvlıña (46)

Onun yoluna şimdi gönül bağladım ; bütün dediklerine inandım ve severek sözünü tuttum.

Gönül vermek

avındım bu dünyaka köñlüm birip
vefa kılmadı kör meniñdin irip (1171)

Bu dünyaya gönülümü vererek, avundum; bak, o benden usandı, bana vefa göstermedi.

Göz kulak olmak

ilig köz kulak tuttı ilde kamuğ
açıldı anar barça beklig қаpuğ (436)

Hükümdar bütün memlekete gözkulak kesildi; ona bütün kilitli kapılar açıldı.

Göz dikmek

biregü bay evlik tiler üstikip
tağı biri körklüg tiler köz tikip (4487)

Biri zengin kadın ile evlenmek ister; biri güzel olmasını ister ve ona göz diker.

Gözü açılmak

muñar meñzetü aydı şa'ir sözi

munıñ ma'nisi uñsa açlur közi (1138)

Şâir buna benzer bir söz söylemiştir; bunun mânasını anlayan kimsenin gözü açılır.

Gözleri parlamak

saķınç kağgu bolsa yuluğlar özüg

sevinç bolsa sevnür yarutur közüg (3411)

Kara gününde bu dostlar onun uğrunda hayatlarını feda ederler, sevinçli gününde de sevinçten gözleri parlar.

Başa kakmak

tözü halkķa barça kılur eğgölük

yana mınnet urmaz kişike külük (857)

O bütün halka hep iyilik eder, fakat yaptığını insanın başına kakmaz.

Yeri boş kalmak

ķuruđ ķaldı ornı irildi işim

irükler bütürgü ķanı bir kişim (1576)

Arkadaşım kayboldu, yeri boş kaldı; hani bu boşluğu dolduracak bir insan.

Yüzünü kızartmak

eñ aşnu yađıķa kerek hile al

bu hile bile ķıl yağı meñzi al (2326)

Her şeyden önce düşmana karşı hile ve hud'aya başvurulmalıdır; bu hile ağına düştüğü için, utancından düşman yüzünü kızartsın.

Ateşe atmak

özün otka atma bu dünya için
hava boynı biçgil et özke öcün (1375)

Bu dünya için kendini ateşe atma; vücûddan öcünü al, nefsin boynunu kopar.

Kendine hâkim olmak

negü tir eşitgil özin kısğan er
esen tirlür inçin özin başğan er (965)

Diline hâkim olan insan ne der, dinle; kendisine hâkim olan insan rahat ve huzur içinde yaşar.

Tadı kaçmak

körü barsa tegme işinde hatar
hatarlıg işig körse tatıg kiter (2152)

Dikkat edersen, onun her işinde bir tehlike vardır; tehlikeli işin tadı kaçır.

Diline hâkim olmak

biligsiz tili tutçı berklig kerek
biliglig kişi tilke erklig kerek (971)

Bilgisizin dili dâima kilitli olmalı ve bilgili insan da diline hâkim bulunmalıdır.

Diri diri gömmek

tümen miñ külüg çavlıg ersiglerig
tişiler anı yirke kömdi tirig (4525)

Bu kadınlar binlerce namlı ve şöhretli kahramanları diri diri yere gömmüşlerdir.

Dişini sıkmak

iki ödte kıлма kayu erse iş
hava övke kelse serip kısğu tiş (1453)

Heves ve öfke ânında hiç bir iş yapma; her iki hâlde de dişini sık, sabret.

Geceyi gündüze katmak

bu yarlıg beginiñ sevinçin tilep
özin emgetür tünni künke ulap (2964)

Bu şekilde beyinin huzurunu diler ve geceyi gündüze katarak, zahmet çekerler.

Tozu dumana katmak

yana bir arıgsız bu kılkı otun
kişiler evinde bu qoprur tütün (341)

Yakışksız hâllerden biri de kaba tabiatli olmaktır; böyle adam başkalarının evinde tozu dumana katar.

Yan gelip yatmak

tile tutçı tınma tilep yetgü yok
tilep bulmadım tip yanın yatgu yok (4783)

Durup dinlenmeden ara; aramakla ona erişebilen yok fakat arayıp da, bulamadım diye, yan yatmak da doğru değildir.

Yele vermek

telim yılke birdi sini teglerig
keçürdi ilig teg telim beglerig (6123)

O senin gibi birçok insanları yele verdi; hükümdar gibi birçok beyleri gördü geçirdi.

Yüz çevirmek

küvençlik tiriglik kötürdi özin
yayığ dünya mindin evürdi yüzün (1073)

Güvendiğim hayat ortadan kayboldu, kararsız dünya benden yüzünü çevirdi.

Suratını asmak

çalı teñrilik iş tutunsa özün
yükin yüd açığ kılma tügme yüzün (4204)

Eğer sen menfaatsiz ve ilâhî bir sevgi ile arkadaş edinmek istersen, onun yükünü yüklen, hiç bir vakit yüzünü ekşitme ve kaşlarını çatma.

Yufka yürekli olmak

buğun köñli yuvka küdeşmeki sarp
köñül sınsa haşımı bayat ʻadli tap (3351)

Halkın gönülü yufkadır, onu muhafaza etmek çok güçtür; burada gönül kınırsa, ilâhî adaletle karşılaşılır; bu ise, kâfidir.

Başa kakmak

tözü halkka barça kıılır edgölük
yana mînnet urmaz kişike külük (857)

O bütün halka hep iyilik eder, fakat yaptığı insanın başına kakmaz.

Dili uzamak

beğütgey tilin köñli neñke bolup
kötürgü kerek neñ tilese ʻolup (4492)

O malına güvenerek, dilini uzatır; o birçok şeyler ister ve onun bütün bu arzularını yerine getirmek icap eder.

2.1.6. Alkışlar

Alkışlar, Türk kültür tarihindeki bütün görünüşleri dikkate alınarak, şekil, içerik, bağlam, icra ve işlev özellikleri de gözetilerek şu şekilde tanımlanmıştır.

“Alkışlar; bir kısmı tamamen manzum olmakla birlikte çoğunluğu manzum veya manzum-mensur karışık olan, günümüzde bir-iki cümleden oluşan ve kalıplaşmış iyi dilek sözleri niteliğindeki örnekleri daha yaygın tanınsa da Türk kültür tarihinde daha uzun ve çeşitlilikteki örnekleri de bulunan, her türlü konuda ve nedenle söylenmesi mümkün olmakla birlikte ağırlıklı olarak kişinin kendisi ya da bir başkası için bu dünyada ve ölümünden sonra güven, sağlık, huzur ve bolluk içinde olmasını vb. dileyen ve bu amaçla çoğunlukla kutsal bir aracıya yöneltilen, çeşitli tören, uygulama ve özel durumların yanında özellikle günlük konuşmalarda, edebî gelenek ve türler içerisinde kullanılan,

günümüzde özel bir anlatıcı tipini gerektirmeyen, başta örtmece sözler, benzetmeler ve tekrarlar olmak üzere çeşitli stilistik araçların kullanılmasıyla oluşturulmuş estetik bir sözeldokuya sahip olan, sözün kutsal ve/veya büyümlü bir gücü olduğuna inanılan etkisi aracılığıyla çeşitli doğaüstü güçleri harekete geçirerek istenilen sonuçların alınması düşüncesiyle oluşturulan, mevcut bir durumu, olayı, olguyu, kişiyi desteklemek; başta güvenlik ve korunma, kontrol ve ilişkileri düzenleme olmak üzere çeşitli sosyokültürel ve psikolojik işlevleri bulunan sözlerdir” (Keskin, 2018: 73-74).

Alkışlar onu meydana getiren toplumun kültürünü, inançlarını ve değerlerini yansıtan aynı zamanda da bireyin psikolojisini rahatlatma işlevi gören iyi dilek sözleridir.

Alkışlar iyiliği istemek, kötülükten korunmak, güvende olmak için kutsal olan ile kurulan iletişime bağlı şekillenmiş kalıp sözlerdir. Örneğin, şamanın mensup olduğu boy ve oymak ona koruyucu diye bakar ve herkes onun alkışını almaya çalışır. Ayin yaptığı esnada birinin verdiği su ve tütünden memnun olarak dua ederse, bu duanın ruhlar tarafından kabul edileceğine inanılır. Şamana bir şey verildiği zaman şöyle dua eder:

“Bastığın yer sert olsun! Ayakların kaymasın!

Yaşın uzun olsun, kara saçların ağarınca kadar yaşa!

Ön dişlerin sararınca kadar yaşa! Attığın ok yanılmasın!

Azılıya ısırtanı! Elliye vurdurma” (İnan, 1986: 79-80).

Dede Korku Hikâyeleri’nde geçen bir alkış örneği şu şekildedir:

“Alan şabah yirinden turan kızlar

Ağ otağı koyuban kara otağa giren kızlar

Ağ çıkarup kara geyen kızlar

Bağır gibi üginende yoğurttan ne var

Kara şakaç altında gömeçten ne var

Üç gündür yoldan geldim toyuruş meni

Üç güne varmasun Allah sevindürsün sizi” (Ergin, 1989: 141).

Kutadgu Bilig’de iyi dilek ve övgü belirten alkış ifadesinden çok “*dua, edgü dua*” ifadelerinin sıklıkla kullanıldığını görmekteyiz. Bu durum Türklerin İslamiyet’e geçişinin halk kültürüne etkisini göstermektedir.

Kutadgu Bilig’de iyilik yapanın alkışlarla destekleneceği ve faydalı işler yapanın hayır dualar alacağı hatta öldükten sonra da hayır dua almaya devam edeceği şu şekilde anlatılmıştır:

kişi edgü atın kör alkış bulur

atılmış isiz ölse kargış bulur (246)

Bak, insan iyi adı ile alkışlanır; adı kötüye çıkmış kimse ölünce beddua alır.

itilgey ilin hem bayuğay bodun

saña artğa edgü du’a ol ödün (5333)

Memleketin düzene girer ve halk zenginleşir ve neticede bunlar sana hayır duâ ederler.

kimiñ edgü atı bile çıkısa can

kesilmez anıñ atı edgü du’an (5507)

Kim iyi ad bırakarak, ölürse, onun adı hayırduâ ile yaşamakta devam eder.

Kutadgu Bilig’de tespit ettiğimiz alkışları Tanrı’ya yönelik olan dua niteliğindeki alkışlar ve kişilerin birbirlerine söyledikleri alkışlar olarak sınıflandırabiliriz. Tanrıya yönelik dua niteliğindeki alkışlar şu şekildedir:

saña oğ sığındım bayat sen küdez

bu gâflet usındın meni oğgura (6637)

Ey Tanrı, sana sığındım, sen kendin koru; bu gaflet uykusundan beni uyandır.

saña yazdı sindin küredi özüm,

bu kün sığnu keldim saña yalvara (6639)

Sana karşı günaha girdim, senden kaçtım; bugün yalvararak, tekrar sana sığınıyorum.

ya rab yarlıkağıl kamuğ mü'miniğ
telim rahmetiñdin tükel turgura (6644)

Ey rabbim, bütün müminleri affet; bol rahmetini onlardan esirgeme.

Kutadgu Bilig'de Hükümdar'a söylenen alkışların çoğunun uzun ömür, esenlik dileme, adının dünyaya yayılması ve Tanrı tarafından korunması üzerine olduğu görülmektedir. Hükümdar'a iyi dilek sözleri olarak yöneltilecek alkış niteliğindeki sözler şunlardır:

Adı kutlu olsun

ajun tuttı tavğaç uluğ buğra han
kutağsu atı bersü iki cihân (88)

Büyük Tavgaç Buğra Han dünyaya hâkim oldu; adı kutlu olsun, Tanrı onu her iki cihanda aziz etsin.

Tanrı bahtını daim etsin

bolu birdi evren ilig birdi taht
tuta birsü teñri bu taht birle baht (92)

Devran sana memleket ve taht verdi; Tanrı bu taht ile bahtını dâim etsin.

Dünya senden mahrum kalmasın

ay eğgü kılınç aşı eğgü uruğ
ajun kalmasunı siziñsiz quruğ (108)

Ey iyi tabiatli ve asil nesepli hakan, dünya senden mahrum kalmasın.

Lokman kadar uzun ömürlü olsun

sevinçin avınçın küvençin ili
aşasu yaşasunı luğman yılı (123)

Sevinç, huzur ve güvenç içinde memlekete hâkim olsun, Lokman kadar uzun ömürlü olsun.

İyi adın yayılsın

bu ay toldı aydı ay ilig utı
 aşasu aju il yağılsu atı (836)

AyToldı dedi : — Ey devletli hükümdar, ülkelere hâkim ol, iyi adın dünyaya yayılsın.

Başın esen olsun

aju erki bulduğ uzun bolsu yaş,
 erej edđ  birle esen bolsu baş (940)

Dünya kudretini elde ettin, ömrün uzun olsun; huzur ve iyilik içinde başın esen olsun.

Allah uzun ömürler versin

yir  pti k r Ögdülmiş aydı ilig
 uzun ki  yaşağıl aşayu ilig (1553)

 gd lmiş yer öptü ve dedi : — Ey hükümdar, Allah sana devletin başında uzun ömürler versin.

Tanrı seni memnun etsin

neteg kim sevin lig men sindin bu k n
 bayat birs ni miş sevin iğ utun (1561)

Sen beni bugün nasıl memnun ettin ise, Tanrı da seni öyle memnun etsin.

Tuzun ekmeğin bol olsun

negü tir eşitgil ıla atlığı
 tuz etmek kiğ t ay kişi utluğı (2319)

Hanın meşhur şahsiyeti ne der, dinle; ey insanların kutlusu, tuzun ekmeğin bol olsun.

Tanrı her işte sana tevfikini refik etsin

yanut birdi odğurmuş aydı ilig
bayat birsü barça tilekke elig (5132)

Odgurmuş cevap verdi ve: — Ey hükümdar, Tanrı her işte sana tevfikini refik etsin — dedi —

Tanrı seni korusun

tilek birsü teñri küdezsü sini
duada unıtma ay ilig mini (5438)

Tanrı sana dileğini versin ve seni korusun; ey hükümdar, sen beni duada unutma.

Sağ ol

ay köñli köni kılkı alçaq bütün
tirig bol esen tur tirilgil kutun (5897)

Ey ihlâs sahibi, dürüst ve mütevazı hükümdar, sağ ol, sıhhatli yaşa ve saadet içinde ömür sür.

Ömrün uzun olsun

tilin birdi alkış kör ögdülmüşe
ayur ay bögü beg uzun kiç yaşa (6410)

Ögdülmüş hükümdarı ögdü ve : — Ey hakîm hükümdar, ömrün uzun olsun — dedi

Tanrı senin neslini kesmesin

ajun kalmasını seniñsiz kuruğ
bayat kesmesini seniñdin uruğ (6411)

Dünya sensiz kalmasın, sensiz âlem pek boş olur; Tanrı senin neslini kesmesin.

Huzur içinde yaşa

sevinçin avınçın tirilgil uzun
erejlengil ança ay kılkı tüzün (6414)

Sevinerek, avunarak, uzun ömür sür ve huzur içinde yaşa, ey halîm, selîm insan.

Hükümdar'dan Aytoldı ve Ögdülmiş'e yönelik olarak söylenen alkışlar şunlardır:

Tanrı ecrini versin

bu kaçdğu üçün birsü teñri muyan

bayattın sevinç bul tamudın aman (6307)

Tanrı sana bu felâketin ecrini versin; Tanrı senden razı olsun ve cehennemden korusun.

Tanrı seni sevindirsin

neteg kim sevindi seniñdin köñül

bayat birsü andağ sevinç ay oğul (3066)

Benim gönlüm senden nasıl hoşnut ise, ey oğul, Tanrı seni de öyle sevindirsin.

Tanrı sana mükâfatını versin

ilig aydı emgep yügürdüñ öküş

yanut birsü teñri ol emgekke tuş (5020)

Hükümdar şöyle dedi : — Çok koştun ve çok zahmet çektin; bu zahmetlere mukabil Tanrı sana hak ettiğın mükâfatı versin.

Etine ve kanına haleb gelmesin

bağışlasu teñri anıñ canını

çoratmasu andın eti kanını (6239)

Tanrı onun canını bağışlasın, onun etine ve kanına bir haleb getirsin.

Ay Toldı ve Ögdülmiş arasında geçen konuşmalardaki alkış niteliğindeki ifadeler şunlardır:

Saadet içinde yaşa

ayur oğluma boldı köñlüm bütün

bayat fażlı birle tirilgil kutun (1251)

AyToldı dedi: —Ey oğlum, şimdi içim rahat etti; Tanrının fażlı ve keremi ile, saadet içinde yaşa.

Tanrı her iki dünyada yardımcın olsun

erejke yakın tut yırak tut beła

ikigün ajunda munı sen yula (1263)

Onu refaha yakın ve belâdan uzak tut; her iki dünyada onun yardımcısı ol.

Tanrı kötülükten korusun

isizdin küdeşgil ula eğgüke

muñađturmađıl sen yigü keğgüke (1264)

Kötülükten koru, iyiliğe ulaştır; onu yiyecek ve giyeceğe muhtaç etme.

Ay Toldı kendisi için şu şekilde bir alkışta bulunur:

Tanrı bana kuvvet versin

bayat birsü küç bu tapuğ kılguğa

küdeşsü sañar öz tapuğ yazguğa (600)

Bu hizmeti başarmak için, Tanrı bana kuvvet versin; hizmetinde hatâ etmekten Allah beni korusun.

2.1.7. Kargışlar

Kargışlar, kötü bir durumla karşı karşıya kalmış kimsenin duygularını ifade etmesini sağlayan ve içinde bulunduğu psikolojik durumu yansıtan kalıplaşmış sözlerdir. Bu kalıp ifadeler kişinin bulunduğu bağlama göre şekillenir. Kargışlar şekil, içerik, bağlam, icra ve işlev özellikleri de gözetilerek şu şekilde tanımlanmıştır.

“Kargışlar; bir kısmı manzum olmakla birlikte çoğunluğu manzum veya manzum-mensur karışık olan, günümüzde bir-iki cümleden oluşan örnekleri daha yaygın tanınsa da Türk kültür tarihinde daha uzun ve çeşitlilikteki örnekleri de bulunan, her türlü konuda söylenmesi mümkün olmakla birlikte ağırlıklı olarak kişinin kendisi ya da bir başkası için bu dünyada hastalık, fenalık, kötü son, lanet vb. ile, ölümünden sonra ise huzursuzluk ve azap vb. dilemesini konu edinen, çoğunlukla kutsal bir aracı ile gerçekleşmesi istenilen, başta örtmece sözler, benzetmeler ve tekrarlar olmak üzere çeşitli stilistik araçların kullanılmasıyla oluşturulmuş estetik bir sözeldokuya sahip olan, çeşitli tören, uygulama ve özel durumların yanında özellikle günlük konuşmalarda, edebî gelenek ve türler

içerisinde kullanılan, sözün kutsal ve/veya büyüdü olduğuna inanılan etkisi aracılığıyla çeşitli doğüstü güçleri harekete geçirerek istenilen sonuçların alınması düşüncesiyle oluşturulan, başta korunma ve güvenlik, sosyolojik ve psikolojik açıdan kontrol ve rahatlama vb. işlevleri yerine getiren sözlerdir” (Keskin, 2018: 74-75).

Dede Korkut Hikâyeleri’nde geçen bir kargış örneği şu şekildedir:

"Akar senüñ şularuñ Kazılık Tağı

Akar iken akmaz olsun

Biter senüñ otlaruñ Kazılık Tağı

Biter iken bitmez olsun

Kaçar senüñ geyiklerüñ Kazılık Tağı

Kaçar iken kaçmaz olsun taşta dönsün" (Ergin, 1989: 89).

Kutadgu Bilig’de kargış sözcüğüyle birlikte “söküş” ve “isiz kılga” ifadelerinin de “lanetlemek, beddua etmek” anlamında bulunduğu görülmektedir. Kargışlar düşmanlara, adı kötüye çıkmış kişilere, verdiği sözden dönenlere ve görmemişlik yapan kimselere yönelik söylenmektedir. Bahsedilen kötü özelliklere sahip kişilerin yerileyeceği, lanete uğrayacağı söylenir ve bu gibi durumlardan uzak durulması gerektiği öğütlenir.

kişi edgü atın kör alkış bulur

atıkmış isiz ölse kargış bulur (246)

Bak, insan iyi adı ile alkışlanır; adı kötüye çıkmış kimse ölünce beddua alır.

isiz kılga atıñ öze kargışın

sini sökge yat baz uluğlar başın (3379)

Senin adını kötüler ve üstelik, büyükler başta olmak üzere, bütün yatyabancı bedduâ ederek, sana söğer.

kişi körmedük bolsa altun kümüş

körüp bulsa kılkı kılur miñ söküş (5753)

Altın ve gümüş görmemiş olan bir kimse bunları bulursa, onun tabiatı değişir ve kendi üzerine bin bir lanet çeker.

Kutadgu Bilig’de yer alan kargışlar şunlardır:

Düşmanın başı eğik olsun

bolu birsü evren tuçı evrilü

çoğı bolsu düşman başı kavrılı (119)

Felek hep dönmekte devam etsin; düşmanın başı hep aşağı eğik olsun.

Düşmanların perişan olsun

severiñ öküş bolsu sevmezleriñ

saçılısu birerin kiñüsü yiriñ (6419)

Dostların çok olsun, düşmanların perişan olsun, memleketin genişlesin.

Düşmanın eriyip bitsin

sevinç barça yumğı saña kelsüni

sağınç birle düşman sızıp ölsüni (944)

Bütün sevinçlerin hepsi sana gelsin; düşmanın endişe içinde, eriyip bitsin.

Çekemeyenlerin gözleri ateşlerde yansın

tirilsüni terken kutı miñ kutun

yalınsunı körmez karaķı otun (121)

Devletli hükümdar bin saadet içinde yaşasın; çekemeyenlerin gözleri âteşte yansın.

Kor yesin

ķalı bu tigüni yiyü bilmeşe

ķatılma ķođu bir küyer ot yisü (5396)

Eğer bu lokmaları yemeyi bilmezse, karışma; bırak, kor yesin.

Dünya yere batsın

egin bütti boğzum yime boldı tok

töbün barsu dünya adın asğı yok (3797)

Sırtım pek, karnım da tok oldu; dünya yere batsın, onun başka ne faydası vardır.

Sözünden dönen bey büyüklüğe ermesin

uluğluk yimesün ol elgi uzun

yanar erse tilde yoritmiş sözün (5073)

Verdiği sözden dönen bey hiç bir zaman büyüklüğe ermesin.

2.1.8. Selamlaşma ve Vedalaşma

Selam kelimesi bir kimseyle karşılaşıldığında, birinin yanına gidildiğinde veya yanından uzaklaşıldığında kendisine söz ve işaretle bir nezaket gösterisi yapmak anlamına gelmektedir. Selamlaşma olgusunun Türk kültüründe “*selamlaşma sürecine dönük iletişimin başlatılması*”, “*karşılıklı hâl hatır sorma*” ve “*vedalaşma*” şeklinde gerçekleştirilen bir süreç olarak değerlendirilmesi mümkündür (Keskin, 2017: 127).

Selamlaşma ve vedalaşma sözleri toplumun kültürel özelliklerine göre şekillenen kalıplaşmış sözlerdir. Türklerin İslamiyet’i kabul etmeleriyle birlikte selamlaşma sözleri zaman içerisinde değişmiştir. Kutadgu Bilig’de Türkçe ve Arapça selamlaşma sözcüklerinin bir arada kullanılması bu değişimin bir yansımasıdır. Kutadgu Bilig İslamiyet’e yavaş yavaş alışmaya başlayan Türklerin, İslamiyet’in etkisinde kalarak yazdıkları ilk eserlerden biridir ve ilk karşılaşma sözcükleri de bundan etkilenir, daha önce kullanılmayan “*selam*” kelimesi kullanılır (Çelepi, 2015: 107). Kutadgu Bilig’de selam ve selamlaşmanın önemine dair beyitler şunlardır:

şelam ol kişike şelamet yolu

şelam kıldı erse uruldı ulı (5055)

Selâm insana selâmet yoludur; kim selâm verirse, karşısındakine te'minat vermiş olur.

şelam ol kişike iminlik aman

şelam kılsa ötrü imin boldı can (5056)

Selâm insan için emniyet ve selâmettir; selâm veren kimse karşısındakinin hayatını emniyet altına almış olur.

aman birdi erke şelam kılguçı

şelamet bolundı ʿaleyk alğuçı (5058)

Selâm veren kimse insana âmân verir; selâmı alan kimse, selâmette olur.

şelam ol şelamet kişi şerrine
şelametlik aldı yanut kılğucu (5059)

Selâm insanı insanların şerrinden korur; selâma mukabele eden kimse selâmetini te'minat altına almış olur.

uluğlar kerek kim kiçigke şelam
aşundursa ötrü bolur iş tamam (5060)

Büyüklerin küçüklere selâm vermesi lâzımdır ve böylece işler yoluna girer.

Kutadgu Bilig'de mektup yazarken selam edip esenlik dilemekten ve insanların birbirine selam göndermesinde şu örneklerle bahsedilir:

iligke du'acı bitidim bitig
şelamın esenlik öze ay tetig (3731)

Hükümdara duacı sıfatıyla mektup yazdım; ey zeki, sana selâm eder ve sağlık dilerim.

iligdin öküş ögdi aytığ şelam
ıdır men saña ay uçuşı tamam (3907)

Hükümdar seni çok öğerek, hatırını soruyor ve selâm gönderiyor, ey kâmil akıllı insan.

ilig aydı bargıl meniñdin şelam
tegürgil añar sen ay bilgi tamam (5665)

Hükümdar : — Git, ona benden de selâm götür, ey bilgisi kâmil insan — dedi —

Günlük hayat içerisinde insanların karşılaştığı anlarda ve bir yere girince verilen selamlar ile birlikte el sıkışmak, kucaklaşıp öpüşerek selamlaşmak gibi kültürel davranışların bulunduğu bilgisini şu beyitlerde görmekteyiz:

kapuğ açtı terkin ol utru çıkıp
şelam kıldı tuttı kör elgin alıp (3958)

Hemen kapıyı açtı, çıkıp selâm verdi; müsâfaha ettiler.

şelam kıldı ötrü alıştı elig
turup evke kirdi bu iki silig (5032)

Selâmlaşıp, el sıkıştılar; bu iki temiz kalpli insan elele eve girdiler.

şelam kıldı ilig eñ aşnu körüp
‘aleyk birdi zahid şelamka turup (5036)

Karşılaşınca, önce hükümdar selâm verdi; zahit ise yalnız onun selâmına mukabele etti.

kapuğ açtı çıktı қадаşın körüp
kuçuştı esenleştı yüz köz öpüp (3292)

Kapıyı açtı, çıktı; hısmını gördü, kucaklaşp, öpüşerek selâmlaştı.

qopa keldi terkin añar kıldı yol
bu er kirdi ötrü şelam kıldı ol (5960)

Öğdülmiş derhâl yerinden kalkıp, onu içeri almalarını söyledi; adam bunun üzerine girip, selâm verdi.

Selamlama aşamasından sonra hal hatır sormaya geçilir. Kutadgu Bilig’de hal hatır sorma aşamasında “neteg” yani nasıl anlamına gelen bir kalıbın kullanıldığını görmekteyiz. Bu kalıp ifadeler “köñlüñ neteg, uđkuñ neteg” şeklinde hal hatır sormaya eşlik eder. Ayrıca “negü kıldı üdlek seni, kayudın kelir sen, negü teg keçer künüñ” gibi ifadeler de selamlaşmanın bu aşamasında dikkat çekicidir, örnekler şunlardır:

ayıttı ilig emdi köñlüñ neteg
negü ol igiñ emdi uđkuñ neteg (1069)

Hükümdar sordu : — Nasılsın, bu hastalığın nedir; uykun nasıl ?

ilig kördi terkin oqıdı anı
ayıttı negü kıldı ödlek seni (1582)

Hükümdar onu görünce, hemen yanma çağırdı ve sordu: —Felek sana neler yaptı?

negü teg keçer bu keçigli küñüñ,
könimü yorır sen ya egri yoluñ (1583)

Günlerin nasıl geçiyor; doğru mu yürüyorsun, eğri yolda mısın?

eligleştı ilig bu zahid bile
ayıtı ilig yazlu sevnü küle (5037)

Hükümdar zahit ile el sıkıştı, sevinç içinde güler yüzle hâlhâtır sordu.

ayıtı kayudın kelir sen tiyü
tilekiñ ne erki sözüg ay bögü (5961)

Öğdülmiş ona: — Nereden geliyorsun— diye sordu — arzun ve sözün nedir, ey hakîm, söyle — dedi.

Selamlaşma sürecinin son aşamasını olan vedalaşma ile ilgili Kutadgu Bilig’de şu örnekler yer almaktadır:

sözün keşti kıoptı ağakın örü
esenleştı evke yüz urdı körü (4881)

Sözünü kesti, ayağa kalktı, vedâlaştı ve evine doğru yola düştü.

evürdi kıadaşın kör odğurmuşa
esenleştı yandı kör öğdülmişe (5447)

Odğurmuş kardeşini geri çevirdi; Öğdülmiş onunla vedâlaşarak, ayrıldı.

sözün kesti kıoptı ağakın örü
esenleştı atlandı keldi berü (5822)

Sözünü kesti ve ayağa kalktı, vedâlaştı ve atına binip, geri döndü.

Kutadgu Bilig’de vedalaşma esnasında “esen kal, esen edgü kal, esen tur” gibi kalıp ifadeler kullanılmıştır. Veda edilen kişiye esenlik ve selamet dlenir.

sen erdiñ maña köz yaruķı tükel
barr men seniñdin esen edgü al (1162)

Sen benim gözümün nuru idin, şimdi senden ayrılıyorum, sen sağ ve esen kal.

sözün kesti oğgürmüş aydı kıadaş
yori bar esen tur közün tökme yaş (6195)

Oğgürmüş:—Kardeşim, haydi git, sağ ol, gözünden yaş dökme — dedi — ve sözünü kesti.

bağırsaklık erdi meniñ bu sözüm
esen kıal şelamet ay körküg yüzüm (1481)

Bu sözlerim sana karşı içten bir bağlılığın nişânesidir; ey güzel yüzüm, sağ ve esen kal.

kesildi sözüm sen esen eğğü kıal
iligke bitig bir yüzüm kıılma al (3709)

Başka bir diyeceğim kalmadı, sen sağ ve esen kal; hükümdara bir mektup ver, beni mahcup etme.

barayın men emdi esen eğğü kıal
ikigün ajunluk aya eğğü fal (4878)

şimdi ben gideyim, sen sağ ve esen kal; ey her iki dünya saadetine kavuşan insan.

Kutadgu Bilig’de vedalaşma kavramı da “*esenleşme*” şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Aşağıdaki beyitte geçen “*esenleşti*” kelimesi kişiler arası iletişim esnasında olmasa da vedalaşma kavramı ačíısından dikkate değerdir.

kimiñ kırkıta keçse tiriglik yılı
esenleşti erke yigitlik tili (364)

Kimin yaşı kırkı geçerse, gençlik insana:— "Allaha ısmarladık !" — der.

2.2. Toplumsal Uygulamalar, Ritüeller ve şölenler

Toplumsal uygulamalar, ritüeller ve şölenler toplumsallaşmayı sağlayan başlıca geleneklerdendir. Bu uygulamalar belirli kurallara ve değerlere bağlı olarak yaşanır. Kutadgu Bilig’de yer alan “Toplumsal Uygulamalar, Ritüeller ve şölenler”e folklor unsurları “Geçiş Dönemi Uygulamaları, Günlük Hayat ile İlgili Gelenek ve Görenekler, Oyun-Eğlence-Spor” olmak üzere sınıflandırıldı.

2.2.1. Geçiş Dönemi Uygulamaları

İnsan yaşamının başlıca üç önemli “geçiş dönemi” vardır: Doğum, evlenme ve ölüm. Her birinin kendi bünyesi içerisinde birtakım alt bölümlere ve basamaklara ayrıldığı bu üç önemli aşamanın çevresinde birçok inanç, adet, töre, tören, ayin, dinsel ve büyüsel özlü işlem kümelenerek söz konusu geçişleri bağlı buldukları kültürün beklentilerine ve kalıplarına uygun bir biçimde yönetmektedirler. Bunların hepsinin amacı da kişinin bu geçiş dönemindeki yeni durumunu belirlemek, kutsamak, kutlamak, aynı zamanda da kişiyi bu zamanda yoğunlaştığına inanılan tehlikelerden ve zararlı etkilerden korumaktır (Örnek, 1977: 131).

2.2.1.1. Doğum

Doğum, hayatın başlangıcı ve ilk geçiş dönemidir. İnançlar ve gelenekler gebe kadını doğum öncesinden hatta çocuk sahibi olma isteğinden başlayarak birtakım adetlere uymaya, bu adetlerin gerektirdiği işlemleri yerine getirmeye zorlamaktadır. Böylece doğum annenin gebe kalmak isteğinden başlayarak yüzlerce âdetin, inancın, dinsel ve büyüsel özlü yüzlerce işlemin hücumuna uğrayarak adeta onlar tarafından yönetilmektedir (Örnek, 1977: 132).

Anne karnındaki çocuğu olumlu ya da olumsuz yönden etkileyeceğine inanılan birtakım analogik özlü eylemler vardır. Bu eylemlerden kaçınmak ya da bunları yerine getirmek isteği ve korkusu annenin benliğini sarar (Örnek, 1977: 137). Doğum öncesine ait bu eylemlerin ve kaçınmaların doğacak çocuğun fiziki yapısını, cinsiyetini, huy, kişilik ve karakterini doğrudan etkileyeceğine inanılır (Başal, 2006: 47). İnsanın huy ve karakter şekillenmesinin anne karnında başladığı inancı, Kutadgu Bilig’de şu örnekte karşımıza çıkmaktadır.

karında törümiş kılınç öğretig

yağız yir katında kiter ay tetig (883)

Ana karnında teşekkül eden tabiat ve terbiye anca kara toprak altında insanı terkedip gider; ey zeki insan.

Doğum öncesi döneme ait kaçınma olarak nitelendirdiğimiz eylemlerin temellinde, anne ile karnındaki çocuğun arasında sıkı bir yazgı birliği, bir özdeşlik olduğu tasarımı yatmaktadır. Gebe kadın ve çocuğu arasındaki etki mekanizması toplum gözünde

işler ve geçerlidir. Örneğin gebe kadın gizli saklı bir şey alıp yemez, bir şey çalarsa vücudunda nişanesi olur. (Örnek, 1977: 137-138). Haber vermeden başkasının malına el sürmemelidir. Aksi halde çocuğu hırsız olur (Acıpayamlı, 1961: 29, 30). Gebe kadının gizlilik ve hırsızlık temelli davranışları kendisi, çocuğu ve çevresi için olumsuzlukla sonuçlanır.

ana oğrılık suv' alınsa yaşut

oğul toğsa andın bolur ilke yut (5768)

Eğer ana hırsızlık suyunu gizlice alır ve bundan bir oğul doğarsa, o memleket için bir âfet olur.

2.2.1.2. Sünnet

Sünnet kadim Türklerde olmayan, İslamiyetle beraber gelen geleneklerdendir. Arapların İslamiyet öncesi geleneklerinden olan sünnet, Hz. Muhammed'in salık vermesiyle İslamiyet'in kabulünden sonra da devam ettirilmiştir (Çelepi, 2017: 270). Türkler, sünnet geleneğini ilk öğrendiklerinde muhalif olsalar da zamanla benimsemişlerdir. Zaman içerisinde farklı anlamların yüklenmesiyle sünnetten sonra çeşitli törenler düzenlenmeye başlamıştır. Sünnet, erkek çocuğunun Müslüman-Türk toplumuna kabulü anlamına gelmeye başlamıştır (Bayat, 1982: 13) Kutadgu Bilig'de sünnet toyunda ziyafet verildiği bilgisi bulunmaktadır.

olarda birisi küdenke aş ol

ya sünnet aşu ya toğursa oğul (4575)

Bunlardan biri — düğün ziyafetidir; biri de—ya bir oğulun doğumu sünneti dolayısıyla verilen ziyafettir.

2.2.1.3. Evlilik

Evlenme; hayatın ikinci geçiş dönemidir. Kadının ve erkeğin sosyalleşme sürecinin önemli bir aşamasını oluşturması, aileler arasında kurulan dayanışmayı arttırması, toplumsal ve ekonomik ilişkiyi belirlemesi ve düzenlemesi bakımından geçmişten günümüze önemli bir olay gözüyle bakılmıştır. Aile toplum yapısının temelini oluşturmaktadır. Bu durum birliği sağlayan evlenme olayına evrensel bir karakter kazandırmıştır. Evlenme olayı dünyanın her yerinde her aşaması, bağlı bulunduğu kültür

tipinin öngördüğü belirli kurallara ve kalıplara uydurularak tören, töre, adet, gelenek ve görenekler çerçevesinde şekillenir (Acıpayamlı, 1977: 185).

Yusuf Has Hacıp için aile önemlidir ve devletin temelinde aile hayatı vardır. Bu düşünüş ve gelenekçi anlayış, ilk Türk devletlerinden beri var olan “aile devletin temeli” anlayışının devamı niteliğindedir. Türklerde evliliğe önem verilmiş ve evlilik teşvik edilmiştir.

oğulka kisi al kızığ erke bir

sağınçsız tirilgil aya kutluğ er (4507)

Oğula kız al, kızı ere ver; ömrünü derdsiz geçir, ey mes'üd insan.

2.2.1.3.1. Evlilik Öncesi

Geleneksel kesimde kızın ve erkeğin evlenme çağına geldiklerini belirleyen birtakım ölçütler vardır. Aile kurmak için gerekli olan bu ölçütler onların biyolojik ve sosyo-kültürel kişiliklerini geliştiren önemli belirtilerdir. Bu değişiklik ve belirtilerle birlikte kişisel sorumluluklar da başlar. Erkek çocuğun toplumsal rolüne bürünmesi evin ekonomisine katkıda bulunması, askerliğini yapması evlenmesi için gerekli ve geçerli sayılan ölçütlerdir. Kızın ergin yaşa girmesi; ev işlerine katılması, aile ve grup içerisinde genç kızlık çağının gerektirdiği role bürünmesi ve karşı cinsle ilgilenmesiyle evlenecek duruma geldiğini göstermektedir (Örnek, 1977: 189). Kutadgu Bilig'e bu düşünce kız çocuğu örneği üzerinden şu şekilde yansımıştır:

kızığ tutma evde uzun begsizin

ökünç birle ölgey özün ıgsizin (4510)

Kızı çabuk evlendir, uzun müddet evde tutma, yoksa hastalığa lüzum kalmadan, yalnız bu peşimanlık seni öldürür.

2.2.1.3.1.1. Kız Bakma

Geleneksel kesimde oğullarını evlendirmek isteyen aileler yakın çevrelerinden başlayarak akraba ve komşularından bilgi alıp evlendirme işine girişirler. Evlenme işinin ilk adımı “kız bakma”, ”kız arama”, “kız soruşturma” ile başlar (Örnek, 1977: 190). Kutadgu Bilig'de görücülük kapsamında değerlendirebileceğimiz beyitler şunlardır:

çalı evlik almağ tilese özün
 talusın tile keç yiti kıl közün (4475)

Eğer evlenmek istersen, çok dikkatli ol ve iyi bir kız ara.

köki eğgü bolsun uruğ hem tariğ
 uvutluğ saķınuğ tilegil arığ (4476)

*Alacak kimsenin soyu-sopu ve ailesi iyi olsun;
 kendisinin de haya ve takva sahibi, temiz olmasına dikkat et.*

usa ev kıızı al elig tegmedük
 seniñde ağın er yüzün körmedük (4477)

*Alacaksan, el değmemiş ve senden başka erkek yüzü
 görmemiş olan, bir aile kıızı almağa çalış.*

sini sevge sindin ağın bilmegey
 yarağsız ya teñsiz kılık kelmegey (4478)

*Böylesi seni sever ve senden başkasını tanımaz,
 yakışık almayan münasebetsiz hareketlerde de bulunmaz.*

Evlilikle ilgili kesin karara varmadan önce gerek oğlan gerekse kıız ailesi adaylar hakkında bilgi toplamaya çalışırlar. Elde edilen bilgilerin değerlendirilmesinde kıız için işgüzar, namuslu, terbiyeli, evine ve törelerine bağlı olup olmadığına bakılmaktadır. Oğlan içinse bu değerlendirme kötü alışkanlıklarının bulunup bulunmadığı işine, mesleğine bağlılığı noktalarında toplanmaktadır. Bu aşamada sadece kıız ve oğlanın değil ailelerin de karşılıklı olarak bir değerlendirmede bulunduğu görülmektedir (Örnek, 1977: 191).

özünde koğı al kisi alsa sen
 beğük tüpke yaķma bulun bolğa sen (4479)

*Evleneceksen, kendinden aşıağı derecede biri ile evlen;
 kendinden yüksek ailelere yaklaşıma, sonra onun esiri olursun.*

negü tir eşitgil sınamış kişi
 sınamış kişininin bışığ ol işi (4480)

Tecrübe etmiş olan insan ne der, dinle; tecrübeli insanın işi dâima mükemmeldir.

kisi alsa özde çoğı al köni

sevinçin keçürgey sen öğlek küni (4481)

*Evleneceksen, kendinden aşığı derecede biri ile evlen;
ömrünü huzur içinde geçirirsin.*

yüzi körki çołma kılınç eđğü çoł

kılınç eğğü bolsa yarutğay sini (4482)

Onda yüz güzelliğı arama, güzel huy ara; huyu iyi olursa, seni memnun eder.

kisi alma alsa özünke kırı

sen alğıl saşınuğ erenler eri (4483)

Ey takva sahibi insan, evlenme; evlenirsen, kendi dengin ile evlen.

yüzi körki çołma kılınç eđğü çoł

kılınç eğğü bolsa tükel bolğa ol (4484)

Yüz güzelliğı arama, güzel huy ara; huyu güzel olursa, o mükemmel demektir.

aya bay tilegli sen evlik talu

bulun bolmağıl sen ay bilgi tolu (4491)

*Ey seçkin ve bilgili insan, sen zengin bir kadın ile
evlenmek isteyerek, kendini onun esiri durumuna sokma.*

beğütgey tilin kögli neñke bolup

kötürgü kerek neğ tilese çołup (4492)

*O malına güvenerek, dilini uzatır; o bir çok şeyler ister
ve onun bütün bu arzularını yerine getirmek icap eder.*

aya körk tilegli kişi eğğüsü

kisi körki çołma buđun külgüsü (4493)

*Ey güzellik arayan insanların iyisi, kadında güzellik
arama, âleme maskara olursun.*

tözü halk sever ol kisi körkini
meğer tenri fazlı küdezse anı (4494)

Kadının güzelini her kes arzular; fakat onu ancak Tanrının fazlı koruyabilir.

aya tüp tilegli beğüklük bile
uçuz kıılmağı öz beğük tüp bile (4495)

Ey asalet ve büyüklük arayan insan, bu asıl aile içinde küçük mevkie düşme.

uruğluğ tarıglıg beğükler tili
beğükrek bolur bolma evçi kulı (4496)

Soyu-sopu büyük olan kimseler yüksekte konuşurlar; sen kadın esiri olma.

ay yinçge sakınuk tilegli mal
munı bulsa bulduñ bu dört neñ tükel (4497)

Ey alacağı kadının takva sahibi olmasını isteyen beyzâde, böylesine rastlarsan, her dört şeyi de bir arada elde etmiş olursun.

kalı bulsa edğü sakınuk tişi
yava kıılma alğıl ay edğü kişi (4498)

Eğer iyi ve takva sahibi bir kadın bulursan, bu fırsatı kaçıрма, derhâl evlen, ey iyi insan.

tilek baylık erse tire birge neñ
bayutğay seni ol kızıl bolğa eñ (4499)

Arzun zenginlik ise, o tasarruf ederek, seni zenginleştirir ve yüzünü güldürür.

kılınç köni erse körki kelir
tişi körki kılk ol biligli bilir (4500)

Ahlâkı dürüst olan kimse güzel görünür; kadının güzelliği onun tavır ve hareketidir; bunu bilen bilir.

sakınuk arıg bolsa aşlı bolur
ol üç neñ bu yirde bolur ay unur (4501)

Kadın takva sahibi ve temiz olursa, asil demektir ve diğer üç şey de onda birleşir, ey kudretli insan.

saķınıķ tile sen kisi ay bũgũ
saķınıķ bolunsa bolur tũrteęũ (4502)

Ey hakĩm insan, takva sahibi olan kadın iste; takva sahibi biri bulunursa, her dũrt Şey onda birleŐmiŐ olur.

muni teg bulur erse sen bir tişi
ķatıęlan yaŗa ığma ersig kişi (4503)

Bũyle bir kadın bulursan, ķabuk davran; firsatı kaķırma; ey mert kişi.

2.2.1.3.2. Dũęũn Ziyafeti

Kutadgu Bilig’de dũęũn ziyafeti “kũdenke aş” Şeklinde geķmektedir. Dũęũnlerde bũyũk ziyafetler hazırlanırdı. Kaşgarlı Mahmud bu dũęũn ziyafetini “kũden” kelimesiyle aķıklar. Aynı zamanda bir kurban tũreni olan bu bũyũk ziyafetler evliliğin ruhlar tarafından korunmasını amaķlardı. Bu dũęũn aşı aynı zamanda aķları doyurma anlayıŐını gũsterirdi. Dũęũn aşı, bũtũn Tũrklerin ortak geleneğiydi (Āelepi, 2017:293).

olarda birisi kũdenke aş ol
ya sũnnet aşı ya toğursa oğul (4575)

Bunlardan biri — dũęũn ziyafetidir; biri de—ya bir oğulun doğumu sũnneti dolayısıyle verilen ziyafettir.

2.2.1.4. Őlũm Uygulamaları

Hayatın geķiŐ dũnemlerinden doğum ve evlenmede olduğu gibi Őlũm ķevresinde de birķok inanma, tũre, tũren, kalıp davranış ve işlem kũmelenmektedir. Őlũm ķevresinde kũmelenen ve hem Ölen kişiyi hem de toplumdaki diğer bireyleri kuŐatan bu inanmalar, işlemler, tũren ve kalıp davranıŐlar ũķ grupta toplanmaktadır. Birinci grupta bulunan inanış ve uygulamalar Ölenin Öte dũnyaya gidiŐini kolaylaŐtırmak; onun gerek geride bıraktıklarının gũzũnde, gerekse Öte dũnyada saygın ve mutlu bir kişi olmasını sağlama amacına yũneliktir. İkinci grupta yer alan inanış ve uygulamalar Ölenin geri dũnũŐũnũ

önlemek, yakınlarına ve geride bıraktıklarına zarar vermesini engellemek amacına yöneliktir. Üçüncü gruptaki inanış ve uygulamalar ise tölenin yakınlarının bozulan ruhsal durumlarını sağaltmak; sarsılan toplumsal ilişkilerini düzeltmek ve yeniden topluma katılmalarını sağlamak amacıyla (Örnek, 1977: 207).

2.2.1.4.1. Ölüm Öncesi

Ölüm öncesi dönem, diğer geçiş dönemlerinde olduğu gibi birçok kaçınma ve inancı barındırır. Kutadgu Bilig’de ölüm öncesi dönem dâhilinde ölümü hatırlatan belirtiler dikkat çekmektedir.

2.2.1.4.1.1. Ölümü Hatırlatan Belirtiler

Halk düşüncesi, bilinçaltındaki ölüm korkusunun baskısıyla oluşan tedirginlik sebebiyle, alışlagelmişin dışındaki birtakım davranışları, araç-gereçlerin şu ya da bu biçimdeki kullanışlarını, meteorolojik olayları, hayvanların hareket ve seslerini, düşlerdeki görüntülerle hastadaki psikolojik ve fizyolojik değişiklikleri çoğu zaman ölümün bir işareti, bir ön belirtisi saymaktadır (Örnek, 1977: 208).

2.2.1.4.1.1.1. Fizyolojik ve Psikolojik Belirtiler

“Hastada görülen birtakım psikolojik ve fizyolojik değişiklikler hasta yakınlarınca dikkatle gözlenerek değerlendirilirler. Hastanın “gidici” olduğuna, artık sonunun yaklaştığına birer işaret sayılan bu değişikliklere ve isteklere önem verilmekte ona göre hazırlığa girilmektedir” (Örnek, 1977: 210). Odgurmuş hastalanınca artık öleceğini düşünerek Haberci vasıtasıyla Ögdülmiş’i çağırır. Haberci, Ogdurmuş’un “yolcu gibi görüldüğünü”, ağırlaştığını ve bitkin bir halde yattığını söyler. Bütün bunlar ölümü düşündüren fizyolojik ön belirtiler arasında değerlendirilebilir.

ağır boldı köñli yatur inçıkın

teğip tuş anar bir ay köñli yaqın (5963)

Artık ağırlaştı, bitkin bir hâlde yatıyor; ey gönülü yakın, gidip onu bir görün — dedi.

unamadı aydı kdaşın hıalı

yavuzrak ay bilgem köner teg yolu (5965)

Haberci bunu kabul etmedi ve: — kardeşinin hâli çok ağırdır; ey bilginim, yolcu gibi görünüyor.

Ölümün psikolojik ön belirtilerinde ise örneğin hasta ayağa kalkmayı deneyerek “gitmem gerek” diyebilir, sevdiği birini görmek ister ya da ölümden söz açar. Odgurmuş’ın “yolum göründü”, “ölüm öncüsü yakaladı” demesi, ölümün yaklaştığını düşündüren psikolojik ön belirtiler kapsamında değerlendirilebilir.

ayur ay kadaşım yolum köşelir

ölüm tutgağı tuttu öz barğalır (5976)

Odgurmuş cevap verdi : — Ey kardeşim, yolum göründü; ölüm öncüsü yakaladı, artık gitmek üzereyim.

2.2.1.4.1.1.2. Rüya Görme

Rüyada görülen bazı semboller, gerek rüyayı gören kişi gerekse çevresindekiler tarafından ölümün ön belirtisi olarak yorumlanabilir. Odgurmuş rüyasında gördüğü elli basamaklı merdiveni kendi ölümünün bir sembolü olarak yorumlar. Odgurmuş’ın bu endişeye kapılmasının nedeni, yükseğe çıkma ve ölüm arasındaki ilişkidir. Ölüm, insan olma durumunu aşma ve öteki dünyaya geçme demektir. Öteki dünyanın gökte ya da yüksekte bir yerde olduğuna inanılan dinlerde, ölünün ruhunun dağ patikalarını tırmandığına ya da ağaca çıkıp ipe tırmandığına inanılır (Eliade, 1999: 116).

añar ağdım emdi birer bağnaça

başınğa tegi bağna sadım nece (6034)

Ben bu basamaklara birer-birer basarak, yukarı çıktım; sonuna kadar kaç basamak olduğunu saydım.

başında bir atçı maña suv birür

alır men tüketü içip öz kanur (6035)

Son basamakta bir atlı bana su uzattı; ben de alıp, sonuna kadar içtim ve suya kandım.

anında basa kökke uçtum teñip

özüm belgüsüz boldı örlep siñip (6036)

Ondan sonra havaya yükselerek, göğe uçtum ve yükseklip, gözden kayboldum.

ediz baġnalıġ men Şatu krdkm
tiriglik turur ay kadaş yrdkm (6052)

Grdġm basamaklı yüksek merdiveni, ey kardeş, ben hayat olarak yoruyorum.

Şatunun başına tegi yoġladım
yaşımın tükettim tiriglik yedim (6053)

Merdivenin başına kadar ykselmem, yaşımın tükenmesi, hayatımın tamamlanmasıdır.

baŐına aġıp men ol atćı kelip
maŐa birdki suvnu ićtim alıp (6054)

Merdivenin baŐına kadar yükseldim ve o atının gelerek bana verdiġi suyu alıp ićtim.

ol atćı turur kr atalıġlarıġ
atasız kılıġlı ay kılıġı arıġ (6055)

Evlâtları babasız bırakan bu atlıdır, ey temiz kalpli insan.

ol atćı turur kr itilmiŐlerig
buzuġlı yoritımaġlı canlıġ tirig (6056)

Tanzim edilenleri bozan ve hayattaki canlıları hareketsiz bırakan bu atlıdır.

ıdıŐlıġ suvuġ men tükel ićmiŐim
tiriglikke yrdġ uzattıġ yaşım (6057)

Benim kaptaki suyu alıp ićmiŐ olmamı sen hayata yordun ve ömrümü uzattın.

tiriglik bolur suv sen aymış teg k
yarım ićse ıalsa yarım lġ (6058)

Su, eġer yarısı ićilir ve yarısı bırakılırsa, senin dediġin gibi, hayata delâlet eder.

yarım suv ićip kođtum erse yarım
yarım ıalġay erdi tirigliklerim (6059)

Ben de suyun yarısını ićip, yansını bırakmıŐ olsa idim, ömrümün yansı kalmıŐ olurdu.

ıdırlıg suvuğ içtim emdi tükel
tükettim tiriglik esen edgü kal (6060)

Kaptaki suyun tamamını içtim ve hayatımı tamamladım, sen sağ ve hoşça kal.

Ögdülmüş, rüyada yükselmenin itibara, bahta, saadete şöhre; merdivenin ise izzete, hürmete, nasibe işaret olduğunu söyler ve kaptan içilen suyun soyun geleceğine; uçmanın ise Tanrı katında isteklerin kabul olacağına işaret olduğunu ekler.

negü tir eşitgil ukuşluğ bügü
bügüler sözün sözke ul tüp tigü (6061)

Akıllı hakîm insan ne der, dinle; hâkimlerin sözünü sözlerin temeli ve esâsı olarak kabul etmelidir.

ıdırlıg suvuğ tüşte içse yarım
tükeddi tiriglik yarımını birim (6062)

Rüyada bir kaptaki suyun yarısı içilirse, hayatın yarısı tükendi ve yarısı borç olarak kaldı;

kalı içse suvını tüketü tükel
tükeddi tiriglik kazıldı kırım (6063)

Eğer suyun tamamı sonuna kadar içilirse, hayat sonuna erdi ve mezar kazıldı demektir.

yoğaru uçup bu özüm teñdüki
yaşıl kökke örlep teñip şıñdüki (6064)

Benim yukarı uçup, kaybolmam ve mâvî göğe çıkıp, boşluğa karışmam,

süzük can turur ol bu keptin çıkıp
yana yandı kelmez yerine ağıp (6065)

Temiz canın bu kalıbından çıkarak, bir daha yerine dönmek üzere uçmuş olmasına delâlet eder.

bayat tüşte belgürtti emdi maña

ölümke anunğu kerek ay toña (6066)

Tanrı bana şimdi bunu rüyada malûm etti; ey kahraman, artık ölüme hazırlanmam lâzımdır.

Rüyayı gören Odgurmuş bu rüyadan tamamen farklı anlamlar çıkarmıştır. Merdiveni kullanarak gökyüzüne turmanmayı hayatın sonu olarak düşünmüştür. Bu düşünceyi kuvvetlendiren diğer bir motif ise bu yolculuk sonunda bir atının verdiği suyun kana kana içilmesidir. Bu dünyadaki yaşamın kendisi için bittiğini belirtir niteliktedir.

2.2.1.4.2. Ölüm Esnası Uygulamaları

Kutadgu Bilig’de ölüm esnası uygulamaları ölüm olayının duyurulmasıyla başlar. Defin için hazırlık ve defin işlemleriyle devam eder.

2.2.1.4.2.1. Ölüm Olayının Duyurulması

Ölüm olayının duyurulması ölenin geride bıraktıklarının ağlamaları ve olayı duyan komşuların ölü evinde toplanmasıyla başlar. Evde bir ölüm olduğu öğrenildiğinde tanıdıklar ve komşular yakınlarının acılarına ortak olmaya, onları avutmaya, ilk hazırlıkları yapmaya yardımcı olurlar. Bu arada komşular ve ölü sahipleri gerekli yerlere olayı haber verirler. Ölüm olayının duyurulması Kutadgu Bilig’de Kumaru’nun Ögdülmüş’e Odgurmuş’ın ölüm haberini verdiği sırada dikkat çekmektedir.

ķadaşı müridi ķumaru çıkıp

selam kıldı ötrü közi yaş saçıp (6286)

Kardeşinin müridi Kumaru çıkıp, onu göz yaşlan ile karşıladı.

yorıp keldi utru ayur ay ķadaş

muyan birsü teñri köñül kıılma baş (6287)

Ona yaklaşarak : — Ey kardeş, gönlün yaralanmasın, sabırlı ol; Allah ecrini ihsan eder — dedi —

ķadaşın keçip bardı ķođtı ajun

sen inçin tirilgil yaşağıl uzun (6288)

Kardeşin göçtü-gitti, bu dünyayı terketti; Tanrı sana sağlık ve uzun ömürler versin.

2.2.1.4.2.2. Ölünün Gömülmeye Hazırlanışı

Ölüm olayı gerçekleştikten sonra gerek dini gerekse geleneksel bakımdan zorunlu olan hazırlığa geçilir.

2.2.1.4.2.2.1. Kefenleme

Kutadgu Bilig’de kefenleme ayrıntılı olarak yer almamaktadır. Dünya malının geçiciliği, öldükten sonra insanın kısmetine sadece “iki bez” düşeceğinden bahsedilmiştir.

ķamuğ dünya bolsa biregüke tüz

ķalır dünya ülgı tegir iki böz (1238)

Bir insan bütün dünyaya tamamen sahip olsa bile, sonunda dünya kalır; onun kısmetine ancak iki bez düşer.

nerek kenç urur sen bu altun kümüş

saña teggüsi ol iki böz ülüş (1420)

Niçin bu altın-gümüştän hazîne topluyorsun; senin hissene düşecek şey iki parça bezden ibarettir.

ķanı ol tirigli tavâr ķođmadın

iki böz ilette tilemez adın (6443)

Hani o mal, mülk, ne varsa kendinin olmasını isteyen insan; o beraberinde ancak iki bez götürebildi.

negü asğı aķır yanış yirke boldı

toru ķaldı dünya iki böz ilette (6552)

Fakat bunların faydası ne, sonu toprağa dönüş oldu; dünya geride kaldı, beraberimde ancak iki bez götürdüm.

çığay ma ölür öķ yime bay ölür

iki böz iletür ķara yir bolur (6374)

Fakir de ölür, zengin de; bunların ikisinin de götürecekleri şey ancak bir kefenden ibarettir ve nihayet kara toprak olurlar.

2.2.1.4.2.2.2. Defin

Ölünün kefenlendikten sonra içine konularak taşındığı sandığa “tabut” denir. Tabutlar genellikle ağaçtan yapılır. Bazı özel durumlarda ağaç yerine maden kullanıldığı ya da tenekeyle kaplandığı da görülmektedir. Kutadgu Bilig’de tabut “eyersiz bir ağaç” ağaca benzetilmiştir. Ölen kişinin sarsmayan, rahvan küheylan attan inip, eyersiz bir ağaca binmesi, ölümün öte dünyaya bir yapılan bir yolculuk olduğuna inanıldığını göstermektedir.

yayılmaz yoriğa keveldin tüşüp
ebersiz yıgaç mingü muñluğ bolup (1428)
Sarsmayan, rahvan küheylan attan inip, aciz içinde, eyersiz bir ağaca bineceksin.

Ölünün gömülmeye hazırlanışı aşamaları nihayete erdiğinde Kutadgu Bilig’de “karanlık toprak ev” olarak bahsedilen mezara, ölünün gömülmesi gerçekleştirilir.

ağı çuz töşenür özün oğlağı
kara yir töşengü turur ay büğü (1426)
İpek sırma ile örtülen vücûdun kara toprağa serilecektir, ey hakîm.

avınçu sevügler bile avnur öz
kara yir katında yaşıp yatğu tüz (1427)
Seni avutan zevklerinle avunan vücûdun kara toprak altında gizlenip, sırt-üstü yatacaktır.

saray karşı itme ay ilig kutı
anundı saña ev kara yir katı (1418)
Ey devletli hükümdar, sen saray ve köşkler yaptırma; kara toprak altında senin evin hazırdır.

eđiz kiñ beğizlig sarayın ı kalıp
karañku yir evde yatur sen ulıp (1419)

Yüksek, geniş ve süslü sarayların burada kalacak, sen de inleyerek, karanlık toprak evde yatacaksın.

2.2.1.4.3. Ölüm Sonrası

Kutadgu Bilig’de ölüm sonrası ile ilgili “baş sağlığı, mezarlık ziyareti, yas ve ölü aşı” ile ilgili folklor unsurları bulunmaktadır.

2.2.1.4.3.1. Baş Sağlığı

Başsağlığı dileme, sözün etkileyici ve sağaltıcı gücünden faydalanılarak acıyı ve yası azaltacağı düşünülerek uygulanan bir adettir. Ölenin yakınları ve tanıdıkları kaybı olan ailenin acısını paylaşmak ve ruhsal sarsıntısını dengelemek için ölümle ilgili adetleri yerine getirmeseler bile başsağlığı dileyerek destek olurlar. Başsağlığı dilemenin geçerli biçimi ölü evine gidilerek söylenendir (Örnek, 1977: 225). Oğurmuş’ın ölümünden sonra Hükümdar Ögdülmüş’e başsağlığı diler ve ona bazı avutucu sözler söyler.

eşitti ilig keldi evdin turup

añar ta‘ziyet kıldı köñlin urup (6304)

Hükümdar bunu haber alınca, saraydan kalkıp,

Ögdülmüş'in yanına geldi; ona gönülden başsağlığı diledi.

ilig aydı öğlen ay ögdülmüşe

dü‘a birle itgil añar sen işe (6305)

Hükümdar : — Ey Ögdülmüş, mâkûl ol; sen duâ ile ona

yardım etmeğe çalış — dedi —

bayat yarlıkasu ol oğurmışığ

keçürsü anıñdın yazuk kılmışığ (6306)

Oğurmuş'a Tanrı rahmet eylesin ve onun bütün günahlarını affetsin.

bu kaçđu üçün birsü teñri muyan

bayattın sevinç bul tãmudın aaman (6307)

Tanrı sana bu felâketin ecrini versin; Tanrı senden razı

olsun ve cehennemden korusun.

ķumaru tegip tıdtı aydı serin

bayat hıkmı tapla kōñül ög tilin (6293)

Kumarı onun feryâdlarına mâni olmağa çalıştı:

Sabırlı ol, Tanrının hükmüne gönlünle, aklınla ve dilinle rıza göster — dedi —

tözüke turur bu ölüm kelgü kün

ol öldi sen emdi ölümke anun (6294)

Herkes için bu ölümün geleceği bir gün vardır; o öldü,

şimdi de sen ölüme hazırlan.

2.2.1.4.3.2. Mezarlık Ziyareti

Mezarlık ziyaretleri, atalar kültü inancının bir yansımasıdır. Atalar kültü, ölmüş ataları tazim ve onlar için kurbanlar sunma inanç ve âdetidir. Ölen ataların geride kalan ruhlarının geride kalanlara iyilik ya da kötülüklerinin dokunabileceği inancı, onlara karşı duyulan minnet duygusu, atalar kültürünün temelini oluşturmaktadır (Güngör, 2002: 264). Atalar kültü inancına göre ölümden sonra ruh yaşamaya devam eder ve toplumla ilişkileri kopmamaktadır.

ayur tur ķadaşın gürin körgile

ziyaret kılip sen yana yanğıla (6298)

Bir de ilâve etti : — Kardeşinin mezarını bir gör, onu ziyaret edip, öyle geri dön.

turup bardı kördi ķadaşı gürin

ķuçup yıgladı yaşı saçtı barın (6299)

Kalkıp gitti ve kardeşinin mezarını gördü; onu

kucaklayıp, ağladı ve göz yaşlarını döktü.

2.2.1.4.3.3. Yas

Yas, toplum tarafından bizim için önemli olarak tanımlanmış insanların ve yakınlarımızdan birinin kaybıyla duyulan acı ve üzüntüyü toplumsal kalıplar içerisinde ifade etmektir. Yas ile ilgili adetler; ,bu adetlere bağlı işlemler, kaçınmalar, acı çekenin belli etme, belirli bir süre yeni durumuna alıştırmaya, acısını azaltma ve giderek bu

durumdan çıkarma amacına yöneliktir (Örnek, 1977: 222). Yusuf Has Hacı, Ögdülmüş'in Ay-Toldı için nasıl yas tuttuğunu şöyle anlatmıştır:

sözin kesti ilig közi yaş saça
turup çıktı andın saınçığı kuça (1562)

*Hükümdar süzünü kesti, gözünden yaşlar akıttı;
Ögdülmüş keder içinde, oradan kalkıp, çıktı.*

evine kelip kirdi köñli tüşük
kapuğ yaptı kaç kün saınçın tügük (1563)

*Gönlü sıkıntı içinde, gelip evine girdi; bir kaç gün her
kese kapısını kapalı tutup, kederi ile başbaşa kaldı.*

turup bardı kördi kadaşı gürin
kuçup yıgladı yaşı saçtı barın (6299)

*Kalkıp gitti ve kardeşinin mezarını gördü; onu
kucaklayıp, ağladı ve göz yaşlarını döktü.*

ayur ay kadaşım maña bak turup
üdiklerim uçsun yüzüñni körüp (6300)

Ey kardeşim, kalkıp bana bir bak, yüzünü göreyim de hasretim dinsin — dedi —

küsep keldim erdi sini körgeli
nelük kizlediñ yüz maña kelgeli (6301)

Buraya seni görmek arzusu ile gelmişim; benden neden yüzünü gizledin.

ay köñlüm talusı sevüg cança can
seniñsiz negü teg tirilsü revan (6302)

Ey gönlümün tacı, sevgili cana can; sensiz bu fâni can nasıl yaşasın.

tüşümdemü kördüm sini men yatıp
körürde yitürdüm yıradiñ batıp (6303)

*Seninle geçen hayatımız bir rüyamı idi : görürken
kaybettim; sen gözlerimden silinip, benden uzaklaştın.*

kapuğ beklemiş sen yime yol kesip
yüzün kızlemiş sen tilin söz basıp (6308)

Sen yolunu kesmiş ve kapını kapamışsın; yüzünü gizlemiş, ağzını kilitlemişsin.

seniñdin yaramaz bu yanlıg kılık
uğuşluğ yorımaz bu yolça yorık (6309)

Böyle bir hareket sana yakışmaz; akıllı insan böyle bir yolu ihtiyar etmez.

Ölenin ardından yas tutma süresi kesin bir zaman parçasıyla sınırlı tutulmamaktadır. Yas tutma süresi üç gün ile birkaç yıl arasında değişmektedir. Yas süresinin en yaygın olanı kırk günlük süredir. Yas tutma sürecinin sona ermesiyle “yastan çıkma”, “yas kaldırma” sürecine girilir (Örnek, 1977: 223). Ögdülmiş’in yastan çıkma süreci şu şekilde yer almaktadır.

sakınç kıldı kaç kün bu ögdülmişe
keçürdi bu kaçğu yazıldı kaçşa (6340)

*Ögdülmiş bir kaç gün yas tuttu; matem günleri geçince,
nihayet bir az kendine geldi.*

unıttı bu kaçğu sakınçlıg yime
yidi içti küldi sevindi yana (6341)

Bu kaygı ve kederleri de unuttu, tekrar yedi, içti, sevindi ve yüzü güldü.

ıdı yakşı aymış buğun başlar er
bilig birle il kün işin işler er (6342)

*Halkın başında bulunan ve halkın işini bilgi ile idare
eden insan çok güzel söylemiş.*

neçe kaçğu sakınç sini bulnasa
yana oğ küler köz neçe yığlasa (6343)

Kaygı ve keder seni ne kadar esir ederse-etsin, ne kadar ağlatırsa ağlatsın, bir gün yüzün tekrar gülecektir.

ajun öndisi bu telimde berü
isiz edgü erter neçe yillaşa (6344)

Bu dünyanın çok eski bir kanunudur; kötülük veya iyilik ne kadar uzun sürerse-sürsün, bir gün geçer.

bu ay toldı yasın keçürdi ilig
oķıp ođlıña birdi öt sav erig (1548)

Hükümdar, Ay-Toldi'nin yası sona erince, onun oğlunu çağırarak, ona öğüt ve nasihatte bulundu.

ayur ay oğul kılma artuķ saķınç
saķınç keçse ahır tüpinde sevinç (1549)

Dedi : — Ey oğul, fazla üzülme; keder geçer ve arkasından sevinç gelir.

saķınçın keçürdi kör ögdülmişe
tapuğka baķa turdı itti işe (6345)

Ögdülmiş de yasını geçirdi; vazifesine başlayarak, işine devam etti.

ħarışlık bile ol tapuğ başladı
kiçe tańda bardı işin işledi (6346)

Büyük bir gayret ile işe sarıldı, sabah erkenden, akşam geç vakte kadar işi ile meşgul oldu.

2.2.1.4.3.4. Ölü Aşı

Ölünün bu dünya ile vedalaşması ve ölünün hayrına ortak bir yemekte yiyeceklerin tüketilmesi ölüyü anma merasimlerinin baş unsurudur. Türkler bu törene “yoğ aşı” adını verirler. Definden sonra bir araya gelinerek yemekler yenir. Bu yemeklerin bir kısmı bu törende kurban edilen hayvanın etiyle hazırlanır. Yiyecekler ölenin ailesi tarafından hazırlanabileceği gibi davetliler tarafından da getirilebilir. Bu

yiyecekler ve içecekler sadece ölü için değil, kutlamaların doğal katılımcıları olan ruhlar ve hatta orada bulunmayanlar için de hazırlanmaktadır (Tryjarski, 2012: 350).

yoğ aşu bolur ya ölüg atıña
ya ol at bulup aş birür yatıña (4577)

Yahut bir ölü için yapılan yog aşu olur yahut biri bir rütbe alınca, başkalarına ziyafet çeker.

bu ay toldınnı kıldı oğlı yoğı
çığayka üledi kümüş hem ağı (1564)

Oğlu, Ay-Toldı için, ölüm aşu yaptı; fakirlere gümüş ve ipekli kumaşlar dağıttı.

Ölüler için kurban sunumu, insanlık tarihinin en iyi bildiği eylemlerdendir. Kutsal ve kutsal olmayan dünyaların sınırında yer alır ve her iki dünyayı birbirine bağlar. Rastgele, tesadüfi ya da seçimden ve anlamdan yoksun olmadığı gibi arkaik ve geleneksel toplumlar için “kurban verme” yaşayanlarla ölüler arasında trajik bir yer açar; ölülerin yaşayanlara karışmasını, Tanrıların inayetine karşılık olarak verdiği kurbanlar aracılığı ile engeller. Sınırların ayrışması, iki dünyanın birbirine bulaşmaması gerekir. Bu, Tanrılara karşı bir çeşit borçtur (Tuğrul, 2010: 117).

2.2.2. Günlük Hayatla İlgili Gelenek ve Görenekler

Kutadgu Bilig’de yer alan günlük hayat ile ilgili gelenek ve görenekler, “saygı, hediyeleşme, misafirperverlik” bağlamında değerlendirilmiştir.

2.2.2.1. Saygı

Sosyal ilişkilerin olduğu her toplulukta uyulması gereken belirli kurallar vardır. Saygı, insanlar arası ilişkinin niteliğini belirleyen en önemli unsurlardan biridir. Kutadgu Bilig’de saygı ve saygılı olmakla ilgili pek çok bilgi, öğüt ve davranış şekli yer almaktadır. Örneğin; Hacib Aytoldı’yı saygı ile karşılar ve ona başköşede yer verir.

ağırladı haçib orun birdi tör
eğeb birle ay toldı oldurdı kör (577)

Hâcib ona saygı gösterdi ve baş-köşede yer verdi; AyToldı edep ile yerine oturdu.

Eserde saygı ve saygılı olmakla ilgili yer alan bazı beyitler şunlardır:

Kendinden büyüğe saygı göstermeli

özinde uluğka tapuğ kılsa öz
özinde kiçigke süçig tutsa söz (706)

Kendinden büyüğe saygı göstermeli; kendinden küçüğe ise, rifk ve şefkatle muamele etmelidir.

uluğuş ağırla küdez hürmeti
uluğluk saña kelgey yukğay kutı (4304)

Büyüklere saygı göster, hürmette kusur etme; böylece sen de yükselirsin, onların saadeti sana da bulaşır.

Arkadaşlara ve yabancı kimseler hürmet göstermeli

körü alsa yat baz keligli kişig
ağır tutsa kıldaş kılınmış işig (2548)

Gelen yat ve yabancı kimseleri karşılamak ve arkadaş edindiği kimselere de hürmet göstermelidir.

Büyük gelince ayağa kalkılmalı

uluğ hürmeti bar ajunda törü
uluğ kelse kopğıl adağın örü (4153)

Büyükler muhteremdir, bu dünya kanunudur; büyük gelince, ayağa kalk.

Küçük büyüğe hürmet ederse, büyük de küçüğe aynı şekilde karşılık verir

yaraşur uluğka kiçig hürmeti
uluğ ma kiçigke kıılır oğ körü (4154)

Küçüğün büyüğe hürmet etmesi lâzımdır; büyük de küçüğe aynı şekilde mukabele eder.

Büyüklerin sözüne karşı gelme

özünde uluğka tilin özneme
cevab kılgu yirde irig sözleme (4303)

Kendinden büyüklerin sözüne karşı gelme; cevap vermek icap ettiği zaman, kaba söz söyleme.

Saygısızları sayma

Saņa teñ tuşuñ birle iltiş barış
katılğıl qarılğıl alıñ hem biriş (4305)

Sen kendi akranlarını sık-sık ziyaret et; onlara katıl ve onlar ile münâsebetini kesme.

ağırla sini ol ağırlasa çın
uçuzla uçuzlasa barma yakın (4306)

Sana gerçekten hürmet gösterenlere sen de hürmet et; saygısızları sen de sayma ve onlara yakın durma.

Sana "siz" diyenlere sen de "siz" de

ıdı yaqşı aymış törü bilmiş er
törü öñdi birle buğun tüzmiş er (4309)

Töreyle bilen, töre ve kanun ile halkı idare eden insan çok iyi söylemiş.

sini siz tiseler anı siz tigil
taķı anda yigrek yanut sözlegil (4310)

Sana "siz" diyenlere sen de "siz" tâbirini kullan; mukabelede dâima karşındakinden daha nâzik davran.

2.2.2.2. Hediyeleşme

Geçmişten günümüze hediyeleşme sosyal yaşantıda önemli bir yer tutmaktadır. Hediyeleşme insanların birbirine verdikleri değeri göstermesine olanak tanır, bireysel ve

toplumsal ilişkileri güçlendirir. Kutadgu Bilig'in hakana hediye edilmesinden bahsedilir. Aşağıdaki beyitler hediyenin verildiği durumlar bakımından dikkat çekicidir.

talı neñ tañuñ tuttı miñ miñ elig
munu kıl tañukı kuñadğu bilig (112)

*Binlerce el, hediye olarak, ona çok nadide şeyler sundu;
işte sen de bu Kutadgu bilig'i hediye et.*

Eserde ayrıca, hizmette bulunanlara ve yat-yabancı elçilere hediye verildiğini görmekteyiz.

ķamuğ işçi barça körüñdi kelip
tapuğ tozğu birle neñ artut kılıp (1769)

*Hizmetinde bulunanların hepsi gelip, tebrik ettiler;
hediye olarak, yiyecek ve giyecek bir çok şeyler takdim ettiler.*

ya yat baz yalavaç keliş ya barış
boşuğ birgü açığ olarka tegiş (2495)

*Yat-yabancı elçilerin geliş ve gidişine, onların
istihkakları olan ihsan ve hediyelerin verilmesine o bakar.*

ķonuķları körgü ya boğzı yimi
açıglıg açıgsızķa kılssa emi (2496)

*O bunların kalacakları yeri ve yiyecekleri yemeği tâyin
eder, hediye veya hediyesizlerin usûl ve çâresine bakar.*

Dîvânu Lûgat-it Türk'te, hükümdarların veya büyüklerin ziyafetlerine yahut da düğünlerine giden kimselere armağan olarak “bıcış” adında ipekli kumaşlar verdiği aktarılır (Çelepi, 2017: 42). Kutadgu Bilig'de de “bıcış” hediye anlamında kullanılmıştır. Yusuf Has Hacip, ziyafete gelen misafirlere eğer mümkünse “diş kirası” verilmesi gerektiğini söyler. Burada bahsi geçen “diş kirası” adındaki bir miktar bahşiş, Osmanlı paşa konaklarında ve bilhassa Ramazan aylarında, son dönemlere kadar yaşatılan bir gelenektir (Genç, 1982: 179).

bıçış kıl küçün yetse bıçğıl ağı
usa tiş teri bir kesilsü çoğı (4661)

*Hediye ver; gücün yeterse, ipekli kumaş ver; mümkün ise
diş kirası ver ki, gelenlerin ağzı kapansın.*

2.2.2.3. Misafirperverlik

Türk halk kültüründe misafiri geleneklere göre ağırlamak büyük önem taşımaktadır. Bir yabancı, yurdundan geçtiği Şamanist Türk'e "ben senin misafirinim" diyerek onun misafiri olabiliyor ve bütün ihtiyaçları karşılanıyordu (Koca, 1977: 59). Misafirperverlik misafirin karşılanmasından, yiyecek içecek ikram etmeye kadar birçok geleneksel unsuru bünyesinde barındırır.

Kutadgu Bilig'de Ögdülmiş'in Odgurmışa ziyafete davet usulünü anlattığı bölümde misafir ağırlanırken nelere dikkat edilmesi gerektiği anlatılmaktadır. Buna göre; misafir davet edilmeden önce çok iyi hazırlık yapılmalı, ev ve sofrada temiz olmalı, sunulan yiyecek-içecekler lezzetli ve temiz olmalıdır.

çalı sen okıym tise sen kişig
okıgil velikin keç itgil işig (4644)

*Eğer sen başkalarını davet etmek istersen, davet et,
fakat bunun için evvelce çok iyi hazırlık gör.*

ayak tirki ev bark arıg tut töşek
töşegil aş içgü yime keç kerek (4645)

*Ev bark sofrası ve tabakların temiz, odanın minderlerle
döşenmiş, yiyecek ve içeceklerin de seçkin olmalıdır.*

arıg it aş içgü tatıglıg silig
yisü arzu birle sunuğlı elig (4646)

*Misafirlerin arzu ile yiyebilmeleri için, yiyecek ve
içeceklerin temiz ve lezzetli olması lâzımdır.*

Öğdülmiş, ziyafete davet edilenlerin kusur bulmaması için pek çok şeye dikkat edilmesi gerektiğini söyler. Örneğin; bütün misafirler sofradan doyararak kalkmalı, yapılan yemekler herkese yetmeli, geç gelen kişi yemeksiz bırakılmamalıdır.

okımasa aş suv müni bir bolur

okısa körügli birig yüz kıılır (4647)

Ziyafete davet etmezsen, bir kusur işlemiş olursun; davet edersen, gelenler, bir kusur yerine, bin kusur bulurlar.

usa eğgü itgil sen aş suv arıg

toğup kıopsu barsu keligli arıg (4648)

Bütün misafirlerin sofradan doyararak kalkması için, yiyecek ve içeceği mümkün mertebe iyi ve temiz hazırla.

körü bar tözüke aş içgü tegür

kinikmiş bar erse yime aş yitür (4652)

Dikkat et, herkese yiyecek ve içecek yetiştir; geciken varsa, onu da yemeksiz bırakma.

Yemeğin yanında içecek mutlaka bulunmalı, yiyecek ve içecek birbirine denk olmalıdır. Aksi halde yemek yanında içecek hazır olmazsa o yemek, yiyenler için zehir olur. Ziyafet bitince de gitmek isteyen misafirlere mani olunmamalıdır.

kışı aş yise sen öze içgü tut

anı içse içgü yime ök anut (4653)

Yemekte misafirin içeceğini eksik etme; biri biter bitmez, diğeri hazır bulunsun.

kıayuda yigü bolsa içgü kerek

yegü içgü birle teñeşgü kerek (4654)

Yemek yenilen yerde içecek de bulunmalı; yiyecek ve içecek birbirine denk olmalıdır.

yegü bolsa içgü anuk bolmasa

ağu boldı sakın ol aşnı yise (4655)

Yemek yanında içecek de hazır olmazsa, o yemek, yiyenler için, zehir olur.

tükel boldı emdi aş içgü işi
aça bir çapuş barsa tıdma kişi (4662)

Bu ziyafet işi böylece tamam olur, kapıları aç; misafirler gitmek isterlerse, artık onlara mâni olma.

Ay- Toldı hükümdarın hizmetine gitmek üzere gurbete çıktığında geceyi geçirmek için bir imarethanede kalır, bilmediği bir şehirde kendini çok yalnız ve kötü hisseder. Eserde, tıpkı Ay-Toldı gibi bilmediği memlekette tek başına kalan yabancı insanların yeme-içme ihtiyacının karşılanması gerektiği ve bir kusuru olursa bağışlanması gerektiği öğütlenmektedir.

yatıg yarlıkağıl içür bir yigü
ümeg edgü tutgıl ay bilge bügü (495)

Yabancıнын kusurunu bağışla, onu yedir ve içir; ey âlim hakîm, misafire iyi muamele et.

yatıg edgü tutsa yarur er közi
ümeg edgü tutsa yağıldı sözi (496)

Yabancıya karşı iyi davranan kimsenin yüzü güler; misafire iyi muamele edenin şöhreti yayılır.

2.2.3. Oyun, Eğlence, Spor

Av

Eski Türk hayatında çok önemli bir yeri olan ve dinî bir şekilde başlayarak yavaş yavaş mahiyetini değiştiren ayinlerden biri Kaşgarlı'nın "sığır" maddesinde açıkça ifade ve izah ettiği avlardır. Oğuz boylarının ongunlarının genellikle avcı kuşlar olması, bu millî ayinin dinî teşkilat ile alakalı olduğu nazariyesine büyük bir kuvvet vermektedir. Türk boyları arasında çeşitli şekillerde rastlanmakla beraber aynı kökten çıktığı kesin olan bu umumi av merasimine Dede Korkut Hikâyeleri'nde de rastlanmaktadır. Ulaş Oğlu Salur Kazan, bir şeylan esnasında beylerine: "Yata yata yanımız ağrıdı, dura dura belimiz kurudu; yürüyelim a beyler, av avlayalım, kuş kuşlayalım; sığır geyik yıkalım" diyor ve hepsi ata binerek umumi ava çıkıyorlar (Köprülü, 1999: 80). Kutadgu Bilig'de beylerin

ava çıktıklarından bahsedilmekte, elçilerin de kuşçuluk ve avcılıkta başkalarına üstün gelmeleri gerektiği söylenmektedir.

kalı atlanur bolsa begler süke
ya kuşka çögenke ya il körgüke (2581)

Beyler sefere, ava, cirit oyununa veya memleket gezisine çıktıkları vakit,

çögenke keç erse atar erse oğ
yime kuşçı avçı ajunda ozuğ (2635)

Cirit oyununda mahir olmalı ve ok atmasını iyi bilmeli; kuşçuluk ve avcılıkta da başkalarına üstün gelmelidir.

Çögen

Kutadgu Bilig’de çögen olarak geçen oyuna, bazı kaynaklarda “çevgân” ismi verilmektedir. Çevgân, top ve ucu eğri değneklerle oynanan bir oyundur. Bir meydanda ata binilerek eldeki sopa ile topa vurmaya suretiyle oynanır (Kaplan ve Poyraz, 2010: 156).

kalı atlanur bolsa begler süke
ya kuşka çögenke ya il körgüke (2581)

Beyler sefere, ava, cirit oyununa veya memleket gezisine çıktıkları vakit,

çögenke keç erse atar erse oğ
yime kuşçı avçı ajunda ozuğ (2635)

Cirit oyununda mahir olmalı ve ok atmasını iyi bilmeli; kuşçuluk ve avcılıkta da başkalarına üstün gelmelidir.

Nerd-ü Satranç

Kutadgu Bilig’de iyi yöneticilerin aynı zamanda iyi tavla ve satranç bilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Satranç, stratejik bir oyun olması sebebiyle hükümdarların savaş taktikleri için kendilerini geliştirdikleri bir alandır (Kara ve Gün, 2014: 63).

yana nerd-ü şatranç bilir erse keç
harifleri andın ulır erse keç (2634)

Bundan başka, bir de çok iyi tavla ve satranç oynamasını bilmeli ve rakiplerini iyice sıkıştırmalıdır.

Ok Atma

Eski Türklerde seremonik ok atışları yapıldığı, bunun bir gelenek haline geldiği Han zamanı Çin Kaynaklarından anlaşılmaktadır. İlbaharda açık havada yapılan ve dinî anlam taşıyan bu sporla erkekler kendilerini ispatlardı (Tayga, 1990: 21).

çögenke keç erse atar erse oğ

yime kuşçı avçı ajunda ozuğ (2635)

Cirit oyununda mahir olmalı ve ok atmasını iyi bilmeli; kuşçuluk ve avcılıkta da başkalarına üstün gelmelidir.

2.3. Doğa ve Evrenle İlgili Uygulamalar

Kutadgu Bilig’de “Doğa ve Evrenle İlgili Uygulamalar” kapsamında “Halk Hekimliği, Halk Takvimi, Halk Astrolojisi, Halk Mutfağı ve Halk İnançları” ile ilgili folklor unsurları tespit edilmiştir.

2.3.1. Halk Hekimliği

İnsanoğlu geçmişten günümüze gerek ruh gerekse bedende oluşan hastalıklardan korunma ve bu hastalıkları sağaltma amacıyla çeşitli inanış ve uygulamalar geliştirmiştir. Halkın hastalıklarla mücadele yöntemleri, kendi kültürel yapısı içerisinde, binlerce yıllık bilgi birikimiyle çevre şartlarına bağlı olarak şekillenmiştir. Boratav halk hekimliğini şu şekilde tanımlamıştır: “*Halkın olanakları bulunmadığı için ya da başka sebeplerle doktora gidemeyince veya gitmek istemeyince, hastalıklarını tanılama ve sağaltma amacı ile başvurduğu yöntem ve işlemlerin tümüne halk hekimliği diyoruz*” (Boratav 1984: 122).

Ay Toldı hastalanıp yatağa düştüğu zaman hastalığını tespit etmek ve onu iyileştirmek için tabipler onun nabzına bakar ve hastalığının ne olduğunu bulmaya çalışırlar. Kutadgu Bilig’de çeşitli otlarla ve bitkilerle tedavi uygulayan *otacı* denilen hekimlerden bahsedilmektedir. Otacılar tıpkı günümüzün hekimleri gibi hastanın nabzına bakar birbirleriyle fikir alış verişinde bulunurlar.

tutup çaldı yirke ağır ig kelip

töşekke kirip yattı muñluđ ulıp (1056)

Ağır hastalık geldi; onu tutup, yere vurdu; acılar içinde inleyerek, yatağa düştü.

otaçı tirildi tamur kördiler

öl ig kem ne ermiş ayu birdiler (1057)

Etrafına tabipler toplandı, nabzına baktılar; bu hastalık ve rahatsızlığın ne olduğu hakkında fikirlerini söylediler.

Hekimlik görevi sadece otacılara ait değildir. Aynı zamanda *kam* da hastalıkları sağaltma bilgisine sahiptir. Odgurmış hakana öğütler verirken “dertli insanların ilacı sendedir, onların kamı ol” der.

seninde turur kör bularniñ emi

otağıl daru birle bolğıl kamı (5244)

Bütün bunların devası sendedir; sen onların hekimi ol, ilâç ver ve tedavi et.

kerek tut otaçı kerek erse kam

ölüglike hergiz asığ kılmaz em (1065)

İster tabip getir, ister kam; ölmekte olana hiç bir ilâç fayda vermez.

Kutadgu Bilig’de hastalıkların sağaltılması için başvurulan hekimlik görevindeki bir diğer sınıf da *emçiler*dir. Ayrıca çeşitli hastalıklarda tedavi amacıyla kullanılan ilaç *em* kelimesiyle karşılanmaktadır.

tirig bolsa yalñuq yime igler ök

igin emçi körse otun emler ök (4358)

İnsan hayatta iken hastalanabilir; tabibe müracaat ederse, tabip o hastalığı ilâç ile tedavi eder.

Yusuf Has Hacip çeşitli ilaçlarla tedavi yöntemleri uygulayan otacılar ve emcilerden sonra bir de *efsuncular*dan bahseder. Efsuncular cin ve perilerden gelen hastalıkları otacı ve emciler gibi ilaç ile değil de “okuyarak” tedavi ederler.

bularda basa keldi afsunçılar

bu yel yeklig igke bu ol emciler (4361)

Bunlardan sonra, efsuncular gelir; cin ve periden gelen hastalıkları bunlar tedavi ederler.

bularğa yime ök kâtilğu kerek
 bu yil yeklig igke oқиđu kerek (4362)

*Bunlar ile de görüşmek tanışmak gerektir; cin ve peri
 çarpmasından gelen hastalıkları okutmak lâzımdır.*

İnan, Yusuf Has Hacıp'in *muazzimler* yani efsuncular diye bahsettiği sınıfın şüphesiz kamlar olduğunu söyler. XI. Yüzyılda Müslüman Türkler arasında iş gören tabiplerle kamlar arasında bir rekabet başladığını belirtir (İnan, 1986: 73). Kamların İslamiyet'e geçiş sürecindeki değişimlerini şu şekilde ifade etmiştir:

“Kutadgu Bilig'in yazıldığı yıllarda Doğu Türkleri'nin İslamlaşlamaya başladıklarına bir buçuk asır geçmiş bulunuyordu. Kamlar yeni hayat şartlarına ve yeni dine uyma zarureti o zaman anlamış olacaklar ki şeytanları kaçırmak için dualar yazılan muska (bitig) kullanmışlardır” (İnan, 1986: 73). Otacının tedavi yöntemleri muazzimler ve efsunculardan farklıdır. İki taraf bir rekabet içerisindedir.

otaçı unamaz muazzım sözün
 muazzım otaçıka evrer yüzün (4364)

Tabip efsuncunun sözünü beğenmez; efsuncu da tabibe kıymet vermez.

ol aymış otuğ yise igke yarar
 bu aymış bitig tutsa yekler yırar (4365)

*Birinin sözüne göre, ilâç alınırca, hastalığa iyi gelir;
 diğerinin sözüne göre, muska taşırsan, cinler senden uzaklaşır.*

Kutadgu Bilig'de insanın hastalıklardan korunabilmesi için öncelikle boğazına hâkim olması gerektiği öğütü verilmiştir. Yemek yavaş yavaş ve az miktarda yenmelidir aksi takdirde boğazdan hastalık gelir. Boğazdan gelen hastalığın tedavisi ilâç yoluyla yine boğazdan yapılmaktadır.

negü tir eşit ay biliglig büğü
 boğuz keç küdeşgü aş akru yigü (2892)

*Bilgili ve hakîm insan ne der, dinle; boğaza çok dikkat etmeli ve yavaş-
 yavaş yemelidir.*

boğuzuğ küdezse başına asıg
aşıg az yise bu ağızka tatıg (2893)

Boğazı gözetmek, baş için faydalıdır; az yemek, ağıza tatlı gelir.

boğuzdın kirür ig kişike kemi
boğuzdın bolur hem anar ot emi (2895)

Hastalık ve rahatsızlık insana boğazdan gelir; tedavi ve ilâç da boğazdan olur.

öküş yigililerin aşı yig bolur
aşı yig kişi tutçı iglig bolur (4614)

*Çok yiyenlerin yemeği hazmolunmaz; yemeği iyi
hazmedemeyen kimseler dâima hasta olurlar.*

boğuzdın kirür ig boğuzuğ küdez
aşıg tenleyü yi yigü içgü az (4615)

*Hastalık boğazdan girer, boğazı koru, yemeği ölçü ile
ye; insan her vakit az yeyip, az içmelidir.*

körü barsa yakşı ayur emçiler
aşıg az yise er esenin küler (4641)

*Dikkat edersen, tabipler çok iyi söylemişler: insan
yemeği ne kadar az yerse, o kadar sıhhatli ve neşeli olur.*

esenlik tilese kör igsizliğin
az atlıg otuğ yi tiril ay tigin (4642)

*Dâima sıhhatte kalmak ve hiç hasta olmamak istersen,
"az" adlı ilâç ye ve öyle yaşa, ey beyzâdem.*

ive kılmış işler neçe yig bolur
ive yise aş suv neçe ig bolur (1998)

Acele yapılan işler acı olur; acele yemek içmek yüzünden hastalık gelir.

kerek aşka bargıl kerek barmağıl
boğuz tıd aş az yi esenin tiril (4671)

*İster ziyafete git, ister gitme; fakat boğazına hâkim ol,
yemeği az ye ve sıhhatle yaşa.*

öküş yigli yalnuq kör igçil bolur
sarığ meñzi qovdağ atı il bolur (4672)

*Çok yiyen insan her vakit hastalıklı olur, yüzü sarı,
kendisi cılız olur ve itibardan düşer.*

boğuzdın kirür ig kişike aşın
kişig ig qaritur tükemez yaşın (4674)

*İnsana hastalık boğazdan ve yemekle birlikte girer;
hastalık insanı ihtiyarlatır ve o ömrünü tamamlayamaz.*

Hastalıklara karşı boğazdan gelen tehlikelerin yanında bunun sebepleri de açıklanmıştır. Hastalık neden boğazdan gelmektedir? İslamiyet etkisiyle birlikte Hipokrat, Galen gibi antik dönem hekimlerinin Arapça'ya çevrilen tıp kitapları Türk tıbbını etkilemiştir. İbn Sina ve Razi gibi büyük Türk hekimleri de tüm İslam hekimleri gibi hastalığı bedendeki unsurların dengesizliğine bağlamışlardır (Akgün ve Sarı, 2008: 3,4) Yusuf Has Hacıp'in çeşitli hastalıkların oluşum sebebini ve tedavi yöntemlerini "hıtlar nazariyesi" çerçevesinde anlattığını görmekteyiz.

Hıtlar nazariyesine göre kâinat hava, su, toprak ve ateşten oluşur. İnsan vücudu da tıpkı kâinat gibi dört unsurdan oluşmaktadır. Bu unsurlar arasında denge varsa kişi sağlıklıdır, denge bozulduğu zaman kişi hastalanır. Kutadgu Bilig'de bu dört unsurun dengesinin bozulduğunda kişinin hastalanacağı şu şekilde anlatılmaktadır:

tadu tegşürüldi aşı boldı yeg
ağır boldı köñli qatıg tuttı ig (1054)

*Unsurların durumu değişti; yiyeceği çiğ geldi, gönülünü
bir sıkıntı kapladı ve ağır bir hastalığa tutuldu.*

tadu artadı kör küçi eksüdi
qağıl teg köni boğ egildi qodı (1055)

Unsurlar bozuldu, kuvveti azaldı; dik vücûdu, yaş söğüt dalı gibi, büküldü.

İnsan vücudunda bulunan dört unsur kan, safra, sevda ve balgamdır. Bu unsurlar yaşlık, kuruluk, sıcaklık ve soğukluk gibi nitelikler taşımaktadır. Kişi kendi doğasını bilerek bu unsurların özelliklerine göre beslenmelidir. Böylece vücudundaki dört unsuru dengede tutar ve sağlığına kavuşur.

kişi men tigüçi apa oğlanı
isig tumlığığ bilgü adra anı (4620)

Ben insanım — diyen âdemoğlu sıcağı ve soğuşu ayırt edebilmelidir.

tadu bilgü aşnu yaraşık yise
taduka yaraşmaznı koğgu usa (4621)

*Uygun olan şeyleri yemek için, önce tabiatı bilmeli;
tabiata uygun olmayan yemeklere mümkün mertebe yanaşmamalıdır.*

isig artsa terkin soğık iç öze
soğık artar erse isigin tüze (4622)

*Sıcaklık fazlalaşır, üzerine derhâl soğuk bir şey
içmeli; soğukluk fazlalaşır, onu sıcak ile tâdil etmelidir.*

özün tabını men ayayın yora
kızıllı sarıglı örünli kara (4632)

Ben senin tabiatini izah edeyim; bu ya kızıl, sarı, ak veya kara olur.

bularda birisi biriçe yağı
yağusa yağıkça yağı adrara (4633)

*Bunlardan her biri diğerlerine düşmandır; düşman
düşmana yaklaşınca, bu renkler ile ayırt edilir.*

uğuşluğ kerek öz taduğ tenleşe
yaraşık ne erse anı oğ yise (4634)

*Tabiati mutedil tutmak için, insanın akıllı olması gerektir;
uygun olan ne ise, ancak o şeyler yenmelidir.*

kişi yılkı birle adırtı bu ol
taduka yaraşıık yise ay oğul (4635)

İnsan ile hayvan arasındaki fark, tabiate uygun şeyleri yemekle belli olur, ey oğul.

Bu dört unsurun dengesi mevsimlere ve yaşa bağlı olarak değişir. Çeşitli yiyecek ve içeceklerle unsurlar arası denge sağlanmalıdır. Vücutta baskın olan unsuru dengelemek için diğer unsurların nitelikleri göz önünde bulundurularak usulüne göre devreye sokulur ve hastalık iyileşir.

yigit erse yaşın yaz erse yılıı
soğık işke tutđıl isitür kanıı (4623)

Yaşın genç ve ömrün bahar yıllarında ise, soğuk şeyler kullan, kanın bunları ısıtır.

yaşın kırkıta kese kün ay erse küz
isig neı bile sen özün abı tüz (4624)

Yaşın kırktan fazla ve mevsim son bahar ise, tabiatini sıcak şeyler ile tanzim et.

yaşın erse altmış öğün erse kış
isig işke tutđıl soğık kılma iş (4625)

Yaşın altmış ve vaktin de kış ise, sıcak şeyler kullan; soğuk şeyler ile arkadaşlık etme.

ķuruđ tımlığ artsa isig öl anut
bu iki aıar kılđa evre yanut (4626)

Kuruluk ve soğukluk fazlalaşırsa, sıcak ve yaş şeyleri hazır tut; bu ikisi onlara karşı koyar.

bu öl tımlığ artsa saıa kılsa yas
isigin ķuruđun anı yandru bas (4627)

Bu yaşlık ve soğukluk fazlalaşır ve sana zarar verirse, sıcak ve kuru şeyler ile onları karşıla.

tadıı tımlığ erse isigin küe
isig erse tımlığ yiyü tur ie (4628)

Tabiatın soğuk ise, onu sıcakla kuvvetlendir; sıcak ise, soğuk şeyler ye ve soğuk şeyler iç.

kalı samduy erse taduñ belgölüg

isigli soğıklı ara bir ülüg (4629)

Eğer tabiatın kat'î olarak ılık ise, onu, sırasına göre, sıcak ve soğuk şeyler ile besle.

bu yañlıg küdeşgil taduñ köni

esen bolğa inçin tiriglik küni (4630)

Tabiatini bu şekilde tanzim et, hayatın huzur ve sıhhat içinde geçer.

Mevsimplere bağılı olarak görülen rüyalar kişinin sağılığının kötüye gittiğini işaret edebilmektedir. *Ahlat-ı erbain*'den yani dört unsurdan biri güçlenerek kendini rüyada belli eder ve kişinin sağılığı ile ilgili bir uyarıcı niteliğindedir.

tağı bir tüş ol kör bu yıl faşlıña

tadusı küçenip barır aşlıña (6006)

Bâzı rüyalar vardır ki, yılın mevsimlerine bağılıdır; ahlattan biri kuvvetlenerek, rüyayı kendi aslına çeker.

Kan Akıtma/ Kan Aldırma

kaşu aydı kan tutmuş emdi munı

aça birgü ekçek akıtgu kanı (1058)

Biri:—Şimdi bunu kan tutmuş, damarını açmak ve kan akıtmak lâzımdır — dedi.

yıl ülgı yaz erse kiçig erse er

kızıl körse barça yağız körse yir (6007)

Yılın mevsimi bahar ve insan da çok genç ise, her şeyi kızıl ve yeri kara görürse,

anı kan küçemiş bolur belgölüg,

ayu bir kan alsun añar ülgölüg (6008)

Belli ki, onun kanı kuvvetlenmiştir, ona bir miktar kan aldırması tavsiye edilir.

Müşhil İçirme

ķayu aydı ötrüm içürgü kerek
özi ķatmış emdi boşutġu kerek (1059)

Biri:— Müshil içirmeli; kabız olmuş, şimdi onu boşaltmak gerek — dedi.

Şerbet İçirme

ķayusı soġık itti ķattı cülâb
ķayu ķıldı birdi kereklig şerab (1060)

Biri şerbet hazırladı ve gülsuyu kattı; biri lüzumlu gördüġü bir içki yapıp verdi.

İlaç

ot em ķalmadı kör neçe ķıldılar
yaraşık ne erse anı birdiler (1061)

Yapmadıkları tedavi, vermedikleri ilaç kalmadı; faydalı gördükleri her şeyi verdiler.

telim türlüġ otlar anında bolur
yigü yalġaġu ot ya içġü ķolur (2888)

Onun elinde yenilen, yalanan veya içilen, arzu edilen her türlü ilaç bulunur.

yıl ülgü küz erse er erse orut
ķara ķörse taġ ya ķuduġ ķörse üt (6011)

Yılın mevsimi güz ve insan da geçkin bir yaşta ise, rüyasında siyah, daġ, kuyu veya çukur görürse,

bu sevdâ küçenmiş bolur ay ķadaş
ot içġü meşsin arıtġu adaş (6012)

Ey kardeş, onun sevdası kuvvetlenmiştir; ey dostum, o ilaç içmeli ve beynini temizlemelidir.

Mide Boşaltma ve Kudret Helvası Yedirme

yıl ülgü yay erse tüşegli yigit

sarığ al tüşese ya kürküm ögit (6009)

Yılın mevsimi yaz ve rüya gören delikanlı ise, rüyasında sarı, penbe renklerle safran veya öğütülmüş bir şey görürse,

sarığ küçenmiş bolur ay bögü

özini boşutgu terengbin yigü (6010)

Ey hakîm, onun safrası kuvvetlenmiş olur; midesini boşaltması ve kudret-halvası yemesi lâzımdır.

Selise Tiryak Matridus

kerek kat şelişe kerek tiryak it

kerek matridus kat ya çurnı ögit (1064)

İster selise kat, ister tiryak yap; ister matridus karıştır, ister müşhil ver.

Sıcak Yedirip İçirme

kış erse yana tüş körügli qarı

açar suv tüşese ya buz qar tolı (6013)

Mevsim kış ve rüya gören de ihtiyar ise, rüyasında akarsu veya buz, ar ve dolu görürse,

küçenmiş bolur kör anıñ balğamı

isig neñ yitürgü içürgü emi (6014)

Onun balğamı kuvvetlenmiş olur; bunun ilâcı ona sıcak şeyler yedirmek ve içirmektir.

2.3.2. Halk Takvimi

Halk takvimleri gök cisimlerinin konumları, doğadaki canlıların hareketleri, yağış türleri ve yörenin coğrafyasına bağlı olarak, yüzyıllar boyunca gözleme dayalı elde edilen bilgilerin toplumsal belleğe kaydedilmesiyle ortaya çıkmıştır. İnsanoğlunun hayatını sürdürebilmesi için tabiatla mücadele etmesi veya onun durumuna göre kendini koruması,

önceden tedbir alması kaçınılmaz bir gerçek olmuştur. Konar-göçer hayat tarzında yaşayan Türk toplulukları asırlarca gözlemedikleri tabiat değişikliklerine farklı isimler vererek yaşadıkları bölgelere göre bir bakıma takvimler oluşturmuşlardır (Biray, 2013:1).

Kutadgu Bilig’de sabah, gündüz, gece, ay, mevsimler ve yılların neye göre belirlendiği ile ilgili bilgiler, halk takvimi kapsamındadır. Yusuf Has Hâcib hangi gün, ay ve yılda olunduğunun hesabının tutulabilmesi için gökyüzünün yaratıldığını, güneş ve ayın aydınlatıldığını söyler.

yaşıl kök yarattı yaruttı kün ay
kara tün yaruğ kün sakışlığ yıl ay (3193)

Mavi göğü yarattı, güneş ve ayı aydınlattı; karanlık gece ve aydın gün yıl ve ay hesabını bulmak içindir.

Bir yılın geçtiğinin anlaşılması ve yeni yıla gelinmesi, ilkbaharın tekrar gelmesiyle anlaşılıyor. Baharın geldiğini işaret eden durumlardan biri gökyüzündeki yıldızların hareketleridir. Balık burcunu simgeleyen “Hut” yıldızının kuyruğu, koç burcunu simgeleyen “Hamel” bahar yıldızının burnuna ulaşıyor, birleşiyor ve döngü tamamlanıyor. Bu döngü bir yılın geçtiğinin işaretidir.

yaşık yandı bolğay yana ornıña
balık kuğruğındın çozi burnıña (66)

Güneş balıkkuyruğundan (hût), kuzuburnuna (hamel) kadar olan yerine tekrar döndü.

İlkbaharın tekrar gelişiyile birlikte Türkler için yeni yıl başlar. Yeni yılın ve ilkbaharın gelişi sadece gök cisimlerine bağlı olarak belirlenmez. Doğudan esen bahar yeli de, yeni yılın ve ilkbaharın gelişinin bir işaretidir. Türklere göre bahar rüzgarları, doğudan gelirdi. Türkler ilkbaharı, ilk mevsim veya yılbaşı olarak kabul ederlerdi. Bunun için de ilkbahara, "Öngdin", yani ilk mevsim deyimini kullanmışlardı. "Öng" ve "ilgerü" sözleri eski Türkçede “doğu” anlamına gelirdi. (Ögel, 1995: 305)

toğardın ese keldi öñdün yili
ajun itgüke açtı uşmağ yolu (63)

Şarktan bahar rüzgârı eserek geldi; dünyayı süslemek için, cennet yolunu açtı.

Kozı, Ud, Erentir ilkbaharın; Kuçık, Arslan, Buğdaybaşı yazın; Ülgü, Yay, Çadan, sonbaharın; Oglak, Könek, Balık ise kışın geldiğini simgeler. Bu yıldızların gökyüzündeki konumlarına göre hangi mevsime girildiği, hangi mevsimden çıkıldığı ve mevsim içerisinde hangi zamanda olunduğu anlaşılır.

üç yazkı yılduz üç yaykı bil
üç küzki yılduz üç kışkı bil (142)

Bil ki, bunlardan üçü — bahar yıldızı, üçü — yaz, üçü — son bahar ve üçü de — kış yıldızıdır.

Ögdülmüş sabah olmasını beklerken Merih gezegenini, Akrep yıldızını ve Ülker takımı yıldızını takip eder. Bu gök cisimlerinin yükselişlerini, alçalışlarını ve hareketlerini gözlemleyerek güneşin doğacağı zamanı bekler.

uğıp bardı azrak oğundı yana
töpüdin savılmış bakırsuğuna (4888)

Bir az uykuya daldı, tekrar uyandı; Merih yıldızı tepeden kenara kaymıştı.

yana kördi ülker savılmış başı
toğardın çadan kopmuş örlep tuşu (4889)

Tekrar baktı, Ülker yıldızının başı ufka kaymış, karşısında şarktan Akrep kalkıp, yükselmişti.

yana yattı ança usı kelmedi
keziglig kişi teg közin yummadı (4890)

Tekrar bir az yattı, fakat uyuyamadı; bir nöbetçi gibi, gözünü yummadı.

usuz yattı sağnu bir ança oduğ
kalık kırtışı tuttu kâfûr boğuğ (4891)

Uyumadan, bir müddet yattı, düşündü; göğün derisi kâfura boyandı.

°abir bürkirer teg tünerdi kalık
sata kıoptı yirdin yağıldı butık (4892)

Abîr serpilmiş gibi, gök alacalandı; ufuktan etrafa dallanarak, mızraklar yükseldi.

Yusuf Has Hacip, Ögdülmiş'in yine sabah olmasını beklediği bir gecede Müşteri, Aygır, Yıldırık, Erentir yıldızlarını ve Güneşi takip ettiği bilgisini vermiştir. Buna ek olarak “yıldızları kendine işaret bil” diyerek gök cisimlerine bakarak zaman ile ilgili bilgi edinilebileceğini söylemiştir.

bağa kördi öndün kara kuş toğup
 kıpa keldi yirdin yalın teg bolup (5675)

Dikkat etti, önce Müşteri yıldızı kalkıp, alev gibi, yerden yükselmeğe başladı.

yarudı basa yıldırık adğır bile
 tizildi erentir özin belgüle (5676)

Sonra Aygır ile Yıldırık yıldızları parladı, bunlara bir de Erentir katıldı; bu yıldızları kendine işaret bil.

kötürdi yaşık bahtı meşriş tapa
 körür ağdı yirdin yoğarı kıpa (5678)

Başını kaldırdı ve şarka doğru baktı, güneşin yerinden kopup, yükselmeğe başladığını gördü.

Ögdülmiş yine sabah olmasını beklerken Ülker takımı yıldızını ve Karakuş yıldızını takip eder.

usı kelmedi turdı bahtı yana
 kör ülker savulmuş uçukmuş tüne (6216)

Uykusu gelmedi, kalktı, tekrar baktı; Ülker yıldızı aşağıya inmiş ve gece sonuna yaklaşmıştı.

toğardın kara kuş kıpup örledi
 yağı ot kötürmiş teg ot yıldradı (6219)

Doğudan KaraKuşyıldızı çıktı, yükseldi; düşman meş'alelerini yakmış gibi, ateş parladı.

“Yetiken” Türklerin Büyükayı burcuna verdikleri addır. Bu burca yedi kardeşler de denilmektedir. Ögdülmişin sabah olmasını beklerken gözlemlediği gök cisimleri hareketlerinden biri de Yedikardeşlerin hareketleridir.

yitiken kötürdi yana baş örü

tünjitti yana yıldırık adğır naru (6220)

YediKardeşler başını yukarı kaldırdı; Yıldırık yıldızı Aygır burcuna doğru eğildi.

erentir başı indi yirke yağuk

yaşık baş kötürdi yüz açtı yaruk (6221)

Erentir'in başı yere yakın bir noktaya kadar indi; güneş başını kaldırdı ve parlak yüzünü açtı.

2.3.3. Halk Astrolojisi

Türk halk bilgisinde gök cisimleri zaman ölçümü, yön bulma ve takvim oluşturma gibi çeşitli alanlarda kullanılmaktadır. Gök cisimlerine dair bilgiler bu işlevlerin yanında uğurlu-uğursuz günleri tespit etme, şans getirme ve dilek dileme gibi farklı inanışlarda da büyük rol oynamaktadır. Kutadgu Bilig’de gök cisimleri ile ilgili inanışlar müneccimler ve yıldızlarla burçların anlatıldığı bölümlerde dikkat çekmektedir.

Müneccimler gezegen geçişlerini, yıldızları, Ay ve Güneş hareketlerini hareketleri gözlemlerler. Çeşitli ölçüm ve hesaplamalarla belirli yargılara varırlar. Kutadgu Bilig ‘de müneccim kelimesi “yulduzçı” olarak geçmektedir.

munında basa emdi yulduzçı ol

bağa körse yetrü idi yinçke yol (4376)

Bunlardan sonra da müneccimler gelir; iyi'ce dikkat edersen,

yıl ay kün sağışı bularda bolur

kereklig turur bu sağış ay unur (4377)

Yıl, ay ve günlerin hesabını bunlar tutarlar; ey kudretli insan, bu hesap çok lüzumlu bir şeydir.

Müneccimler yıldız durumlarını ve hareketlerini hesaplamak için çeşitli yöntemler kullanmaktadır. Yusuf Has Hacip, müneccimlerin bilmesi gereken hesaplama

yöntemlerini ve bilgi alabilecekleri kaynakları sıra sıra anlatmıştır. Bunlar hendese okumak, darb ve taksim okumak, tazif, tasnif öğrenmek, aded cezrini öğrenmek, tefrik ve mesaha, cebir ve mukabele okumak ve Öklidis'ten faydalanmaktır. Bütün bunlara hâkim olduğu sürece “yedi kat feleğin bir çöp parçası gibi” avuçta tutulabileceğini söylemiştir.

bileyin tise sen okı hendese
açılğay sakış kapğı munda basa (4378)

Bunu öğrenmek istersen, hendese okumalısın; bundan sonra sana hesap kapısı açılır.

okı zârb-u kısmet tükel bil küsür,
tükelke tükel imtihan ol yetür (4379)

Darb ve taksim oku, bütün kesirleri iyice öğren; bu kâmil bir insan için, mükemmel bir imtihandır; bunu yap.

ya taz'if ya taşif özün yetrü bil
kalı bildiñ erse  aded cezri kıl (4380)

Sen taz'if ve tansifi iyice öğren; bunları öğrendikten sonra, aded cezrini ele al.

yana çem -ü tefrik mişahatka  t
yiti kat felekni yatur yamça tut (4381)

Sonra cemi, tefrik ve mesahayı geç; yedi kat feleği, bir çöp parçası imiş gibi, avucunda tut.

tağı kolsa c br-  m kabel okı
yime oklidis kapğı yetrü toğı (4382)

Daha da istersen, cebir ve mukabele oku; bir de Oklidis'in kapısını da iyice çal.

Yıldızların durum ve hareketlerini inceleyerek anlam çıkarılması “yıldız falı” olarak adlandırılır. Güneşin bazı burçlarda ve ayın bazı safhalarında bulunması ile ikisi arasındaki çeşitli durumlar veya bazı yıldızların ikili, dörtlü, altılı hâlde bir araya gelmesi anı, istenilen uygun zamanı belirtir. Böyle anlarda gerçekleşen doğum, yolculuk, temel atma, evlenme ve benzeri işler son derece hayırlı ve mutluluk getirici olduğuna inanılmıştır (Ersoylu, 1997: 200).

kılayın tise sen özün iş küdüğ
ayıtğu kerek eğğü isiz ödüğ (4385)

Her hangi bir işe başlamak istenen, önce zamanın bunun için iyi veya kötü olup olmadığını sormak lazımdır.

kön ay kutluğı bar yime kutsuzı
ayıt kutluğın tut ay yaljuğ tüzi (4386)

Gün ve ayların kutlusu olduğu gibi, kutsuzu da vardır; bunları sor ve kutlu olanını seç; ey remiz kalpli insan.

ıdı yakşı aymış biliglig qarı
biligligke aytıp işin kııl yorı (4387)

Bilgili, görmüşgeçirmiş ihtiyar çok güzel söylemiş; isini her vakit bilgiliye sor ve ona göre hareket et.

bilig birle yaljuğ işin başlasa
tilek boldı sakın negü işlese (4388)

İnsan ise bilgi ile baslarsa, onun her işinde muvaffak olacağını önceden kabül et.

Yusuf Has Hacıp yedi yıldızın burçlarda kalma sürelerinden bahsederken bu yıldızlardan bazılarının insanları ne yönde etkilediği ile ilgili bilgileri de vermiştir. Yedi yıldız sırasıyla “*Sekentir, Onay, Kürüd, Yaşık, Sevit, Tilek ve Yalçık*” dır. Kutadgu Bilig’de “yedi yıldız ve on iki burcun” izah edildiği bölümde yıldızlardan şu şekilde bahseder:

Sekentir (Zuhal- Satürn)

bularda eñ üstün sekentir yorır
iki yıl sekiz ay bir evde kalır (131)

Bunlardan en üstte Zuhal dolaşır; bir burcda iki yıl sekiz ay kalır.

Onay (Müşteri- Jupiter)

Müşteri yıldızıyla ilgili en eski adı Eren-tüz olabilir, 11.yüzyıldan sonra Türkler bu yıldıza “Ongay” demişlerdir. Anadolu’nun birçok yerinde bu yıldıza “Öngay” veya “Öngey” adı verilir (Ögel, 1995: 206).

anıñda basa boldı ikinç onay

bir evde kalır on adın iki ay (132)

Ondan sonra ikinci olarak Müşteri gelir; bir burcda on iki ay kalır.

Kürüd (Merih- Mars)

Kürüd yıldızının kızıl olması Türklerin dikkatinden kaçmamıştır ve Avrupa’da da bu yıldıza “kırmızı yıldız” denir. Türkler bu yıldıza “bakır sokum” , “yaldırık” gibi adlandırmalar da yapmışlardır. Mars, korkunç ve ateşli olarak düşünülmüştür (Ögel, 1995: 206).

üçünçi kürüd keldi köksün yorrır

ķayuka bu baksa yaşarmış ķurır (133)

Üçüncü olarak, Merih gelir, gazapla dolaşır; nereye bakarsa, yeşermiş olan kurur.

Yaşık/Güneş

Güneş dördüncü yıldız olarak ele alınmıştır.

yaşık boldı törtinç yaruttı ajun

yaķıssa yarutur baķıssa özün (134)

Dördüncüsü Güneş'tir, dünyayı aydınlatır; yaklaşanları, karşısına gelenleri ışığı ile aydınlatır.

Sevit (Zühre-Venüs)

sevüg yüz urundı bişinçi sevıt

seve baķtı erse sen özni avıt (135)

Beşincisi Zühre'dir, sevimli yüzünü gösterir; sanâ severek bakarsa, müsterih ol.

Tilek (Utarit- Merkür)

Utarit yıldızı uğurludur. Türkler ona “tilek” yani “dilek” de derler. Ona karşı dilekler dilenir (Ögel, 1995: 206).

basa keldi arzu tilek arzular

ķayuka yaęuŗsa aņar 6z ular (136)

Bundan sonra Utarit gelir; ona kim yaklaŗırsa, dilek ve arzularına kavuŗur.

Yalķık/ Ay

bularda eņ altın bu yalķık yorır

yaŗık birle utru baķıŗsa tolır (137)

Bunlardan en altta bu Ay dolaŗır; G6neŗ ile karŗı karŗıya gelirse, dolun ay hâline gelir.

Yusuf Has Hacip, yedi yıldızdan sonra on iki burç hakkında bilgi vermiŗtir. Burç on iki takımyıldızın ortak ismidir. On iki takımyıldızdan her biri bir burçtur. G6k cisimlerinin hareketleriyle ilgili bilgi verirken g6k haritasının 12 parçaya b6l6nd6ęi varsayılır ve bu parçalardan her birine ev adı verilir. Devamlı hareket halinde olan gezegen ve yıldızların bu evlerdeki konumlarına g6re 7eŗitli anlamlar ifade ettiğine inanılır. Kutadgu Bilig’de on iki burcun bazısının tek, bazısının iki evli olduğu bilgisi Şu Şekilde karŗımıza çıkmaktadır.

on iki 6kek ol bularda adın

ķayu iki evlig ķayu birke in (138)

Bunlardan baŗka bir de on iki burç vardır; bunların bâzıları iki evli, bâzısı ise, tek evlidir.

Yusuf Has Hacip burçların adlandırılmasıyla ilgili bilgileri de sırasıyla Şu Şekilde verir:

Koç burcu “Kozi” , Boğa burcu “Ud” , İkiizler burcu “Erentir” , Yenge7 burcu “Ku7ık”

ķozı yazķı yulduz basa uç kelir

erentir ķu7ık birle san7u yorır (139)

Hamel bahar yıldızdır, sonra Sevr gelir; Cevza ile Seretân d6rt6ŗerek y6r6r.

***Aslan burcu “Arslan” , Başak “Buğday başı”, Akrep “Çadan”, Yay, Terazî
“Ülgü”***

kör arslan bile koşnı buğday başı

basa ülgü boldı çadan ya işi (140)

Bak, Esed'in komşusu Sünbüle'dir; sonra Akreb ve Kavs'in arkadaşı Mîzan gelir.

Oğlak burcu “Oğlak” , Kova burcu “Könek” , Balık burcu “Balık”

basa keldi oğlak könek hem balık

bular toğdı erse yarudı kalık (141)

Bundan sonra Cedi, Delv ve Hût gelir; bunlar doğunca, gökyüzü aydınlanır.

Burçlar “ateş, toprak, hava ve su” elementlerine göre gruplandırılmıştır. Doğanın işleyişinde yer alan bu dört elementin, burçların işleyişi ile birlikte Dünya’ya ve insana etki ettiğine inanılır.

üçi ot üçü suv üçü boldı yıl

üçi boldı toprak ajun boldı il (143)

Bunların üçü — âteş, üçü — su, üçü — yel ve üçü — topraktır; bunlardan dünya ve memleketler meydana gelir.

bularda birisi birine yağı

yağıka yağı ıdtı kesti çoğı (144)

Bunlar birbirlerine düşmandır; Tanrı düşmana karşı düşman gönderdi ve savaşı kesti.

karışmaz yağılar yaraştı için

körüşmez yağılar kötürdi için (145)

Uyuşmaz olan düşmanlar kendi aralarında barıştılar; görüşmez olan düşmanlar öçlerini ortadan kaldırdılar.

2.3.4. Halk Mutfağı

Göçebelikten yerleşik hayata geçen Türklerin yaşam şekillerindeki değişim mutfak kültürüne de yansımıştır. Kutadgu Bilig’de Türklerin yeme içme alışkanlıkları ve buna paralel olarak sofrâ düzeni, ziyafet adabı gibi bilgiler yer almaktadır.

2.3.4.1. Yiyecek ve İçecekler

Arpa

karın toğsa arpa ya ęalva bir ol
kalur baręa artıp tulus kurgü yol (3611)

Karın doysarsa, arpa veya helva birdir; hepsi artar, kalır; gireceği yol tıkanır.

şeker ęalva yigli ya arpa üyür
toğup yatsa tağda yana aç turur (3612)

*İster şeker, helva, ister arpa, darı yemiş olsun, doyp
yatan sabah tekrar aç kalkar.*

tonum koy yünjı tap yigüm arpa aş
tükel boldı dünya mağa ay kadaş (4765)

*Giymek için, koyun yünü ve yemek için, arpa aşı bana
yeter; ey kardeş, bu dünyadan başka bir şey beklemiyorum.*

karın tođęuęa yi kamuğ yim içim
kerek arpa yür tut toğurgü açım (4769)

*Her yiyecek ve içekten ancak karnı doyuracak kadar
yemeli; içinde ister arpa, ister darı olsun, bu da benim karnımı doyuracaktır.*

kağasığ koğup kağtı dünya neğin
örüm keğti arpa yidi öz teğin (6334)

Kardeşin dünya malını bırakıp kağtı; kendi seviyesine göre, çul giydi ve arpa yedi.

Cüleğbin

Cüleğbin, gülbalı denilen bir besin maddesidir.

ķuruę öl yimiş ya cüleğbin cülâb
özi kađęu tutęu bu baręa şerab (2904)

*Kuru, yaş meyva veya gül-balı, gül-şurûbu, bütün bu
içkileri kendisi yapmalı ve muhafaza etmelidir.*

Etmek

Türkler genel olarak XI. yy'da ekmeğe “etmek” veya “ötmek” diyorlardı. Temel besin maddesi olan undan çeşitli ekmekler yapmasını biliyorlardı (Genç, 1997: 252).

aş içgü tuz etmek yağar er atı

aş içgü turur bu tiriglik otı (2318)

İnsanın adını tuz-ekmek, yiyecek ve içecek dünyaya yayar; bu hayatın devası yiyecek ve içecektir.

Halva

karın toğsa arpa ya ħalva bir ol

kalur barça artıp tulus kirgü yol (3611)

Karın doyarsa, arpa veya helva birdir; hepsi artar, kalır; gireceği yol tıkanır.

şeker ħalva yigli ya arpa üyür

toğup yatsa tağda yana aç turur (3612)

İster şeker, helva, ister arpa, darı yemiş olsun, doyup yatan sabah tekrar aç kalkar.

Kavuk

Kavuk, darıdan yapılan bir yemektir. Darı kaynatıldıktan sonra kurutulup un gibi inceltilir, yağ ve şeker ile karıştırılır. Bir nevi irmik helvasıdır (Genç, 1997: 262).

şekerlig yidiñ sen ajun niçmeği

kağuğ yür yidim men özüm tağatı (3614)

Sen tatlı dünya nimetleri yedin; ben ise, ancak kudretim yettiği kepek ve darı yedim.

ajunda alındım özümke öñi

kağuğ sökti yim tap tonum koy yünji (4767)

Dünyadan kendi hissemi aldım; kepekten yiyecek ile koyun yününden elbise bana yeter.

şekerde tatıglıg kavuk yür maña
 çuz ol bu örüm ton ağılar teñi (4768)

Kepek yemeği, benim için, şekerden daha tatlıdır; bu beyaz elbise, sırmalı ipeklilere bedeldir.

Nukul

aş içgü yiseler nuğul ur yimiş
 kuruğ öl yimiş ur bir ança simiş (4660)

Yiyecek ve içecek tamam olunca, çerez ve meyva ver; kuru ve yaş meyva yanında, bir mikdar simiş de bulunsun.

Simiş

aş içgü yiseler nuğul ur yimiş
 kuruğ öl yimiş ur bir ança simiş (4660)

Yiyecek ve içecek tamam olunca, çerez ve meyva ver; kuru ve yaş meyva yanında, bir mikdar simiş de bulunsun.

Şeker

bedük bir biçekig eligde tutar
 solındın urağun oñındın şeker (772)

Elinde büyük bir bıçak tutuyordu; solunda bir acı-ot ve sağında şeker bulunuyordu.

karındın çıkardıñ karınka kirür
 şekerdin igiđtiñ yılanka birür (1515)

Karından çıkardın, tekrar karına giriyorum; şeker ile beslediğın bu vücûdu yilana veriyorum.

Tuz

tuz etmekni kiñ tut kişike yitür
 kişi çaybı körse sen açma yitür (1328)

Tuzu, ekmeği bol tut, başkalarına ikram et; bir kimsenin aybını görürsen, açma, üstünü ört.

kü çav at tilese tuz etmek yitür
tiriglik tilese anı oğ yetür (2320)

Adının namlı ve şöhetli olmasını dilerse, başkalarına tuz-ekmek yedir; yaşamak dilerse, yine aynı şeyi yap.

Yağ

Kaşgarlı'nın vermiş olduğu bilgilere göre Türkler o zamanda da yağ kelimesini aynen kullanıyorlardı. Yağ kelimesi genel olarak bütün yağları ifade ediyordu (Genç, 1997: 246).

kıımız süt ya yün yağ ya yoğrut kurut
yağım ya kiğiz hem erej evke tut (4442)

Kımız, süt yahut yün, yağ veya yoğurt ve peynir ile evin rahatını te'min eden yaygı veya keçe hep bunlardan gelir.

Yilig

arığsız kıılınçı vefasız ceفا
neçe me yitürse şeker hem yilig (2198)

Ne kadar şeker ve ilik ile beslesen dahi, temiz olmayanın hareketi vefasız ve cefalı olur.

tilese neñiñke tegürgey elig
tilese canıñka yitürgey yilig (4267)

O isterse, senin malına el uzatır; isterse, canını ilik ile besler.

Yimiş

yimiş yigü niçmet çiçekinde kör
kamuğ neñke yañzağ munı bilgü teñ (1651)

Meyveyi, yiyecek nimetleri, çiçekte iken, görmeli; her işte misâl olarak, bunu örnek tutmalı.

ķuruę l yimiş tut ya iğü sciğ
anındın bolur bu boęuzķa keiğ (2889)

Kuru veya yaş meyva yahut içki ve şarap, bunlar boğaza hep onun elinden girer.

ķuruę l yimiş ya clengbin cláb
zi ķatęu tutęu bu barça şerab (2904)

Kuru, yaş meyva veya gl-balı, gl-şurûbu, bütün bu içkileri kendisi yapmalı ve muhafaza etmelidir.

aş iğü yiseler nuķul ur yimiş
ķuruę l yimiş ur bir ança simiş (4660)

Yiyecek ve içecek tamam olunca, çerez ve meyva ver; kuru ve yaş meyva yanında, bir mikdar simiş de bulunsun.

Yogrut

Yoğurt sütten elde edilen bir yiyecek maddesidir. XI. yy'da da aynı ad ile biliniyordu (Genç, 1997: 247)

ķımız süt ya yn yağ ya yoğrut ķurut
yağım ya kiğiz hem erej evke tut (4442)

ķımız, süt yahut yn, yağ veya yoğurt ve peynir ile evin rahatını te'min eden yayęı veya keçe hep bunlardan gelir.

Yr

şekerlig yidiņ sen ajun ni'meti
ķavuk yr yidim men zm taķatı (3614)

Sen tatlı dünya nimetleri yedin; ben ise, ancak kudretim yettiği kepek ve darı yedim.

şekerde tatığlığ ķavuk yr maņa
uz ol bu rm ton ağılar teņi (4768)

Kepek yemeği, benim için, şekerden daha tatlıdır; bu beyaz elbise, sırmalı ipeklilere bedeldir.

karın toğguça yi kamuğ yim içim
kerek arpa yür tut tođurđu açım (4769)

Her yiyecek ve içecekten ancak karnı doyuracak kadar yemeli; içinde ister arpa, ister darı olsun, bu da benim karnımı doyuracaktır.

Bor

bor içme zınağa katılma hâzer
bu iki çığaylık tonını keçer (1337)

Şarap içme, zina etme, kendini koru; ikisi de insana yoksulluk elbisesini giydirir.

Cülab

ķayusı soğık itti ķattı cülab
ķayu ķıldı birdi kereklig şerab (1060)

Biri şerbet hazırladı ve gül-suyu kattı; biri lüzumlu gördüğu bir içki yapıp verdi.

ķuruđ öl yimiş ya cüleğbin cülâb
özi ķatđu tutđu bu barķa şerab (2904)

Kuru, yaş meyva veya gül-balı, gül-şurûbu, bütûn bu içkileri kendisi yapmalı ve muhafaza etmelidir.

Fuka, Mizab, Cülab

tilese fūķa^c bir tilese mizab
tilese cüleğbin tilese cülab (4656)

ister fuka', ister mîzâb, istersen cüleğbîn veya cülâb şerbetlerini ver.

Kımız

Kımız, ekşimiş kısrak sütüdür. Kısrak sütü kor denilen maya ile ekşitilir ve kımız elde edilir. Maya çalınan kısrak sütü hemen kımız olmuyor, ermesi için tulumlarda

bekletilmesi ve zaman zaman tulumun yayık yayar gibi sallanması gerekiyordu (Genç, 1997: 267)

kıımız süt ya yün yağ ya yoğrut kurut
yağım ya kidiz hem erej evke tut (4442)

Kımız, süt yahut yün, yağ veya yoğurt ve peynir ile evin rahatını te'min eden yaygı veya keçe hep bunlardan gelir.

Süçig

kuruğ öl yimiş tut ya içgü süçig
anıñdın bolur bu boğuzka keçig (2889)

Kuru veya yaş meyva yahut içki ve şarap, bunlar boğaza hep onun elinden girer.

Süt

Süt ve süttten elde edilen maddeler XI.yy'da Türklerin yiyecek maddeleri arasında en az et kadar önemli olduğu anlaşılmaktadır. Türkler'de sütün, herhangi bir işleme tabi tutulmadan sadece pişirilerek bir besin maddesi olarak kullanıldığı da görülmektedir (Genç, 1997: 244).

kıımız süt ya yün yağ ya yoğrut kurut
yağım ya kidiz hem erej evke tut (4442)

Kımız, süt yahut yün, yağ veya yoğurt ve peynir ile evin rahatını te'min eden yaygı veya keçe hep bunlardan gelir.

seniñdin kaçan kelge isiz yorık
örün süt bile kirdi eğgü kılık (5881)

Senden ne vakit bir kötülük gelebilir; sen bu iyi ahlâkı ananın, ak sütü ile kazanmışsın.

Şerab

qayusı soğık itti qattı cülab
qayu kıldı birdi kereklig şerab (1060)

Biri şerbet hazırladı ve gül-suyu kattı; biri lüzumlu gördüğü bir içki yapıp verdi.

ķuruę 3l yimiş ya c3lengbin c3lab
3zi ķatęu tutęu bu barķa şerab (2904)

*Kuru, yaş meyva veya g3l-balı, g3l-şur3bu, b3t3n bu
iķkileri kendisi yapmalı ve muhafaza etmelidir.*

2.3.4.2. Sofra Adabı

Toplu ziyafet t3renlerinde uyulması gereken birķok kural vardır. Ziyafet t3renine kimlerin katılacağı, nereye oturacakları, hayvanın hangi uzvunu yiyecekleri 3nceden belirlenmiştir. T3rklerin kabile teşkilatında en 3nemli esaslardan biri kabilelerin ve ona g3re kabilelere mensup şahısların b3y3k toplantılarda ve ziyafetlerdeki konumları yani “orun-mevki” meselesidir. G3ķebe imparatorluk t3relerini muhafaza eden T3rk hanlıklarında hanın sarayında ve kurultaylarda kabilelerin işgal edecek yerleri belirli kanunlara bağlanmıştı (İnan, 2002: 52).

Oturma d3zeni belirlendikten sonra ziyafete başlanırdı. Oğuz boylarının ziyafetlerinde her boya, kurbanın belirli kısımları verilir. Buna “s3ę3k” adı verilir (K3pr3l3 1999: 72). S3ę3k misafirlerin stat3lerine g3re paylaştırılırdı. S3ę3k olarak adlandırılan hayvanın etini stat3ye g3re belirleme bazı kaynaklarda “3l3ř” olarak adlandırılır.

Kutadgu Bilig’de 3ęd3lmiş Oğgurmış’a katıldığı her t3rl3 ziyafette nasıl davranması gerektiğini, uyması gereken sofr kurallarını ayrıntılarıyla anlatır. Yemek yerken m3mk3n olduğu kadar edep dairesinde hareket etmesini ve usul3ne uygun davranmasını 3ę3tler.

ķayu t3rl3ę ařķa barır erse sen
eğeb birle aş yi bilir erse sen (4594)

*Hangi ziyafette olursa-olsun, yemek yerken, m3mk3n
olduğu kadar, edep dairesinde hareket et.*

t3r3 bilmez 3gs3z ķılıķsız kişi
t3r3l3ę kişi k3rse taņlur başi (4595)

*Us3l bilmez, akılsız ve nasıl hareket edeceğini bilmeyen
kimseler, us3le v3ķıf insanları g3r3nce, şaşırır-kalırlar.*

Sofrada büyüklerden sonra yemeğe el uzatılmalı, yemeğe sağ el ile besmele çekilerek başlanmalı ve başkasının önündeki lokmalar dokunmadan kendi önünde ne varsa o yenmelidir.

seniñde uluğ aşka sunsa elig

sen ötrü elig sun bu ol kör bilig (4596)

Senden büyük yemeğe başladıktan sonra, sen elini uzat; bak, âdet böyledir.

oñ elgiñ bile sun bayat atı ay

yigü üdregey hem özün bolğa bay (4597)

Yemeğe sağ elini besmele ile uzat; böylece yemeğin bereketi artar, sen de zengin olursun.

kişi utrukı türmek alma tigü

öz utru negü erse alğu yigü (4598)

Başkasının önündeki lokmalara dokunma; kendi önünde ne varsa, onu al ve ye.

Yemek yendiği esnada bıçak çıkartılıp kemik sıyırılmamalı, çok obur olunmamalı, ikram edilen yemek reddedilmemeli, yemek ufak ufak çiğnenmeli ve sıcak yemek üflenmemelidir.

bıçak tartma anda kötürme süñük

ayı bolma kovdaş ne silkim sepük (4599)

Sofrada bıçak çıkarma ve kemik sıyırma; çok obur olma ve pek de sünepe oturma.

neçe me tok erse yiyü turğu aş

kişi aş kişike körü bir kıdaş (4600)

Ne kadar tok olursa-olsun, insan ikram edilen yemeği reddetmemelidir; ey kardeş, yemeği adamına göre ikram et.

yigü alsa tişle uşak tançula

işig aşnı ürme sen ağzıñ bile (4601)

Yemeği alınca, ısır ve ufak-ufak çiğne; sıcak yemeği ağzın ile üfleme.

Sofra üzerine sürünmemeli, usulüne göre hareket edilmeli ve ziyafeti hazırlayan kişinin hatrı kırılmamalıdır. Ayrıca yemeğin ölçülü yenmesi gerektiği, hazmedilemeyen yemeğin hastalık getireceği bilgisi verilmiştir.

yir erken aşığ türtme tirki öze

kişi körki buzma kılnçın tüz (4602)

Yemek yerken, sofraya üzerine sürünme; insanların huzurunu kaçırma, hareketine dikkat et.

idi yakşı aymış törülüg kişi

törü bilse yalhuq bulur tör başı (4604)

Usul bilen kimse çok güzel söylemiş; insan usul bilirse, baş-köşeye geçer.

kişi emgek ıdsa saña itse aş

yava kıлма emgek anı kıлма baş (4608)

İnsan zahmet edip, sana ziyafet hazırlarsa, bu zahmeti boşa çıkarma; onun hatırını kırma.

aşığ tenleyü yi yime aş öküş

maña mundağ aydı ukuşluğ küsüş (4613)

Yemeği ölçülü ye, çok fazla yemek yeme; akıllı ve aziz insan bana böyle dedi.

öküş yigililerin aş yig bolur

aşı yig kişi tutçı iglig bolur (4614)

Çok yiyenlerin yemeği hazmolunmaz; yemeği iyi hazmedemeyen kimseler dâima hasta olurlar.

boğuzdın kirür ig boğuzuğ küdez

aşığ tenleyü yi yigü içgü az (4615)

Hastalık boğazdan girer, boğazı koru, yemeği ölçü ile ye; insan her vakit az yeyip, az içmelidir.

2.3.4.3. Ziyafet Adabı

Devlet yöneticilerinin, halklarının temel ihtiyaçlarını karşılama düşünceleri potlaç ve yağma kültürünü doğurur. Potlaç, kavimlere özgü gayet önemli bir adettir. Bu kuralın aslı çok masraflı bir ziyafettir. Bu ziyafette misafirlerin yiyebileceğinden çok fazla gıdalar, giyebileceklerinden çok fazla elbiseler ve özellikle tepeler oluşturacak kadar bakır kaplar ve çeşitli eşyalar yığılırdı. Davet sahibi, bütün bu şeylerin davetliler tarafından alınıp götürülmesine izin verirdi. Bu ziyafet davetlilere yapılan bir tür meydan okumadır. Çünkü adet gereğince davetliler bu ziyafete çok üstün bir ziyafetle karşılık vermek zorundadır. Eğer davetliler çok masraflı ve şahane bir ziyafetle karşılık verip önceki ziyafetten üstün çıkmazlarsa bütün onur ve şereflerini yitirirler. O zaman ilk ziyafet sahibi, karşılık veremeyen grubu kendi egemenliği altına alır. Türk hükümdarlarının halka ziyafetler vermeleri için ülke gezilerine çıkmaları da iyi bir vesile teşkil ediyor ve gittikleri yerlerde ziyafetler vererek halkı doyuruyorlardı. Türkistan hanları, hizmetliler yanında ve mutfakta bol yiyecek bulunmasını tamamen devlet düzeninin gereği olarak görürlerdi (Genç 1982: 176).

Kutadgu Bilig’de ziyafetin önemi anlatılırken, beylerin şöhretini büyüten iki şeyden bahsedilir: eşiğinde tuğu ve başköşesinde sofrası.

iki neç bedütür bu begler çavı

ilinde tuğı kör törinde livi (2553)

Beylerin şöhretini iki şey büyütür: eşiğinde— tuğu ve başköşesinde — sofrası.

“Bireyselliğin tam olarak yaygınlaşmadığı, toplumsallığın ve birlikte hareket etmenin geçerli olduğu dönemin en önemli unsuru, dış dünyaya karşı birlikteliğin, ortak deneyim ve paylaşımın gerekliliğidir. Doğanın, diğer kabile ve boyların yıkıcı gücüne karşı bir arada yaşamak zorunda olan insanlar, uzun yılların birikimiyle kendilerine ait törenleri doğururlar. Bu törenlerin orta gayesi birlikte olmaktır. Gücünü Tanrı’dan ve halktan alan hükümdarlar da bu birlikteliğin tesisi için halkı sürekli olarak bu törenlerle bir arada tutmaya çalışırlar. Bu yüzden kendi himayelerinde sık sık törenler düzenleyip gösterişli ziyafetler veren yöneticiler, hem kendi güçlerini gösterme fırsatını bulurlar hem de toplumsal sorunların çözümünüyle birlik ve beraberliği arttırlar” (Çelepi, 2017: 43-44).

Odgurmuş, Ögdülmiş'e ziyafete nasıl gidileceğini, nasıl yemek yeneceğini, birini ziyafete çağırırken nasıl çağrılacağını sorar. Ögdülmiş, ziyafete gitmek adabını anlatmaya başlar.

neteg bargu aşka neteg yigü aş
oķısa negü teg oķıgu adaş (4571)

Yemeğe nasıl gitmeli ve yemeği nasıl yemeli; çağırırken de nasıl çağırmalı, ey kardeş.

yanut birdi ögdülmiş aydı bu ma
kereklig turur bu ķadaş aysa ma (4573)

Ögdülmiş cevap verdi ve : — Ey kardeş, bu da izah edilmesi gereken bir şeydir — dedi —

Ziyafetin birçok çeşiti olduğu gibi çağırın kimseler de farklı sınıf ve tabakalara mensup olabilir. Kutadgu Bilig'de düğün, doğum, sünnet, ölüm ve rütbe alma sebebiyle çeşitli toyların verildiği bilgisi yer almaktadır.

öküş türlüğ ol bu oķıgu kişi
telim türlüğ ol bu konuķluk aşı (4574)

Çağırın kimseler muhtelif sınıf ve tabakalara mensup olduğu gibi, ziyafetler de türlü-türlü olur.

olarda birisi küdenke aş ol
ya sünnet aşı ya toğursa oğul (4575)

Bunlardan biri — düğün ziyafetidir; biri de—ya bir oğlun doğumu sünneti dolayısıyla verilen ziyafettir.

ya iş tuş oķıgay ya ķoldaş adaş
uluğ ya kiçig tut yakın ya ķadaş (4576)

Birde eş, dost yahut arkadaş, ahbap, büyük veya küçük, yakın veya veya kardeş ziyafete çağırır.

yoğ aşı bolur ya ölüg atıña
ya ol at bulup aş birür yatıña (4577)

Yahut bir ölü için yapılan yog aşısı olur yahut biri bir rütbe alınca, başkalarına ziyafet çeker.

Ziyafet esnasında mutlaka yabancılara özen gösterilmelidir. Ayrıca eş, dost, akraba, ahiret kardeşinin davetine icabet ederek onların memnun olmaları sağlanmalıdır.

turu birgü aşta körüp yat bazığ
aş içgü tegiri öküş ya azığ (4580)

Ziyafette bilhassa yat ve yabancılara itina göstermeli, yiyecek ve içeceğin az veya çok dağıtılmasına dikkat etmelidir.

yağın hoşnu aşını aş itse saña
azu teñrilik iş oķısa toña (4581)

Yakın komşu senin için bir ziyafet verir yahut âhiret kardeşin seni davet ederse, ey yiğit,

olarķa yime bar küdezgil köñül
sevindür olarnı sevin ay oğul (4582)

Onlara git, gönüllerini kırma; onları sevindir ve kendin de sevin, ey oğul.

ķalı itseler aş saña oğrayu
ol aşķa yime bar sevindür yiyü (4583)

Eğer senin için bir ziyafet çekerlerse, o ziyafete de git; yemeklerini yiyerek, onları memnun et.

Öğdülmiş, ziyafete katılma ile ilgili verdiği öğütlerin yanında bazı durumlarda da ziyafete katılmaktan kaçınmak gerektiğini söyler. Odgurmış'a çok yakın olmayan tanımadığı insanların davetine katılmaması gerektiğini, aksi halde kalbinin kırılacağını ya da gittiği yerde sarhoşluktan dolayı çıkabilecek kavgalar sebebiyle canının sıkılacağını söyler ve onu uyarır.

apañ munda taştın bolur erse aş
añar barmasa yig köñül bolğa baş (4584)

*Bunların dışında başka ziyafetlere davet ederlerse,
bunlara gitmemek daha iyidir, gönlün yaralanır.*

yarım ya yitim bolğa oldruğ turuğ
yavuz bolğa köñlün ay eđgü uruğ (4585)

*Oturma yerleri yarım-yamalak olur; duracak yeri
bulunmaz; ey asıl nesepli insan, kalbin kırılır.*

ya esrük tütüş kılğa ahsumlağay
aşñ siñmegey tek köñül ağrığay (4586)

*Ya ziyâfettekiler sarhoş olup, kavga ederler; yediğın
içine sinmez, sâdece canın sıkılır.*

2.3.5. Halk İnançları

Kutadgu Bilig’de “Halk İnançları” kapsamında “Rüya ile İlgili Halk İnançları, Uğurla İlgili Halk İnançları, Doğüstü Varlıklarla İlgili İnançlar” yer almaktadır.

2.3.5.1. Rüya ile İlgili İnançlar

“Rüya en basit ifadesi ile uykuda görülen görüntüler bütünüdür” (Sarıkaya, 2016: 346). Rüya, psikolojik boyutun yanında kültürel değer ve sembolleri de içine alan toplumsal bir olgudur. Geleneksel sembollerle ifade edilen ve bireyin toplumsallaştığı çevrenin kültürel anlam kodlarını yansıtan rüyalar toplum kültürünün uzantıları durumundadır. Rüyadaki semboller bireyin yaşadığı olaylar olabileceği gibi sözlü anlatılarla şekillenen geçmişin izlerini de taşıyabilir (Karaman, 2004: 148). Rüyalarda yer alan semboller geçmişten günümüze çeşitli inanışlar çerçevesinde yorumlanmıştır. Bu bağlamda rüya tabircileri ortaya çıkmıştır.

Kutadgu Bilig’de rüya yoran kimseler “tüş yorguçu” şeklinde ifade edilmektedir. Eserde, rüya yorumlamak için herhangi bir insana değil bu ilmi doğru şekilde bilen bir rüya yorumcusuna başvurulması gerektiği söylenmiştir. Rüya daima iyiye yorulmalı; eğer olumsuz bir rüya görüldüyse de fakirlere sadaka verilerek kötülöklere karşı önlem

alınmalıdır. Ögdülmüş Odurmuş'a rüya tabircileri ve rüya yorumlamayla ilgili şunları söyler:

taķı bir bilig kör bu tüş ilmi ol

tüşese yoruğlı açar eđęü yol (4366)

Bir ilim de rüya ilmidir; rüya görünce, yoran kimse onu hayra çevirir.

uğısa bu yalņuk tüşer ök bu tüş

yora bilse terkin kelir ağzı tuş (4367)

İnsan uyuyunca, rüya görür; tâbirci yormasını bilirse, dediği derhâl çıkar.

tüşüg eđęü yorsa bu tüş yoręuķı

ol eđęü kelir kör bu sevnür tuķı (4368)

Bu rüya yoran kimse onu iyiye yorarsa, rüya dâimi iyi çıkar ve insan sevinir.

ķalı teņsiz erse tüşı keç yāvuz

ķıęayķa birip neņ küdezgü et öz (4369)

Eğer rüya münasebetsiz ve çok fena ise fakirlere sadaka vererek, vücudu onun şerrinden korumak lazımdır.

yörügke barır tüş tüşüg yaķşı yör

aya tüş yörügli tüşüg yinķe kör (4373)

Rüya tâbire bakar, rüyayı daimâ iyiye yor; ey rüya yoran kimse, rüyayı çok dikkatli incele.

bu yaņlıę tüşüg uz yörügli bular

biliglig baęırsaķ bolup eđęüler (4374)

Rüyaları böyle iyi yoran bunlardır; onlar bilgileri ve gönülden bağlılıkları ile insana iyilik ederler.

tüşer ök kişi tüş uğısa yatıp

anı yörgüķiler yörer uz itip (5992)

İnsan yatıp, uyursa, rüya görür; ancak tâbirciler onu iyi bir şekilde yorabilir.

Bu tüş ilmi bilgü kerek aşnu keç

yöre bilse ötrü içi saķnu keç (5993)

Rüyayı yorabilmek için, önce bu tâbir ilmini çok iyi bilmek lâzımdır.

telim törlüg ol emdi tüşke yörüg
anı bilgü barça ay kılkı örüg (5994)

Bu rüya tâbiri çok çeşitlidir; ey sakın tabiatli insan, bunların hepsini bilmek gerekir.

biligsizke ayma tüşüñni aç
bilirke ayıt tüş ayıtma kiçe (5995)

Bilgisize rüyayı açma ve anlatma, rüyayı bilene sor ve bunu geciktirme.

Yusuf Has Hacıp'e göre rüyalar iyi ve kötü olarak ikiye ayrılır. Rüya Tanrı tarafından kuluna gösterilen bir işarettir. İyi bir rüya görüldüğünde Tanrı'ya şükretmeli, kötü bir rüya görüldüğünde ise Tanrı'ya sığınmalıdır. Kötü rüya durumunda kaza ve beladan korunmak için fakirlere mal dağıtılmalıdır.

bu tüş çilmi körgil bağırsak bayat
kulu edğüsin koldı birdi ayat (4370)

Bu rüya ilmine bak. merhametli Tanrı kulunun iyiliğini arzuladı ve ona rüyada alâmetler gösterdi.

tüşü edğü bolsa sevinse körüp
isiz körse rābka sığinsa turup (4371)

Rüya iyi olursa, onu görünce, sevinmeli; fena bir rüya görünce de kalkıp Tanrıya sığınmalıdır.

çığayka ülese kümüz neñ tavār
bayat kolsa andın bełanı yığar (4372)

Fakirlere gümüş ve mal dağıtılsa, Tanrı insanı bela ve kazalardan muhafaza eder.

Yusuf Has Hâcib, rüyaların içeriğine, rüyayı gören kişiye ve görüldüğü zamana göre nasıl yorumlanması gerektiğine dair bilgiler vermiştir. Gece ile gündüz görülen rüyaların farklı yorumlanması gerektiğini şu şekilde anlatır:

kiçeki tüşünke yörügi adın
yana körse kündüz körügi adın (5996)

Gece gördüğün rüyanın tâbiri başka, gündüz gördüğün rüyanın tâbiri başkadır.

Bu tüş 'ilmiñe baksa şartı öküş
munı bilgü aşnu yetürse ukuş (5997)

*Bu rüya tâbiri, dikkat edersen, bir çok şartlara bağlıdır;
buna akıl erdirmek için, önce şunları bilmek lâzımdır.*

İnsan eğer uyumadan önce zararlı yemekler yemiş ise zarar rüyasına da yansır. Yeme-içmeye bağlı olarak görülen rüyaların mahiyetinin de değişeceği şöyle ifade edilmiştir:

telim tüş bolur yem içimke barır
yarağsız yimiş bolsa teñsiz kelir (6005)

*Bir çok rüyalar vardır ki, yemek ve içmekten gelir;
yaramayan yemekler yenilmiş ise, rüya da uygunsuz olur.*

Rüyanın mahiyetine etki eden bir diğer husus da yılın mevsimlerine bağlı olarak görülen rüyalar ve bu rüyalarda görülen renklerdir. Ayrıca bu tür rüyaların yorumu, rüyayı gören kişinin yaşına göre değişir. Mevsimlere bağlı olarak görülen rüyalar kişinin sağlığı ile ilgili bir uyarı niteliğindedir.

tağı bir tüş ol kör bu yıl faşlıña
tadusu küçenip barır aşlıña (6006)

*Bâzı rüyalar vardır ki, yılın mevsimlerine bağlıdır;
ahlattan biri kuvvetlenerek, rüyayı kendi aslına çeker.*

yıl ülgı yaz erse kiçig erse er
kızıl körse barça yağız körse yir (6007)

Yılın mevsimi bahar ve insan da çok genç ise, her şeyi kızıl ve yeri kara görürse,

anı kıan küçemiş bolur belgölüg
ayu bir kıan alsun aıar ölgölüg (6008)

Belli ki, onun kanı kuvvetlenmiştir, ona bir miktar kan aldırması tavsiye edilir.

yıl ölgü yay erse tüşegli yigit
sarığ al tüşese ya kürküm ögit (6009)

Yılın mevsimi yaz ve rüya gören delikanlı ise, rüyasında sarı, penbe renklerle safran veya öğütölmüş bir şey görürse,

sarığı küçenmiş bolur ay büğü
özini boşutđu terengbin yigü (6010)

Ey hakîm, onun safrası kuvvetlenmiş olur; midesini boşaltması ve kudret-halvası yemesi lâzımdır.

yıl ölgü küz erse er erse orut
kıara körse tağ ya kıudüğ körse üt (6011)

Yılın mevsimi güz ve insan da geçkin bir yaşta ise, rüyasında siyah, dağ, kıuyu veya çukur görürse,

bu sevdâ küçenmiş bolur ay kıadaş
ot içgü meıesin arıtđu adaş (6012)

Ey kardeş, onun sevdası kuvvetlenmiştir; ey dostum, o ilâç içmeli ve beynini temizlemelidir.

kış erse yana tüş körügli kıarı
aıar suv tüşese ya buz kıar tolı (6013)

Mevsim kış ve rüya gören de ihtiyar ise, rüyasında akar su veya buz, kar ve dolu görürse,

küçenmiş bolur kör anığ balđamı
isig neğ yitürgü içürgü emi (6014)

Onun balđamı kuvvetlenmiş olur; bunun ilâcı ona sıcak şeyler yedirmek ve içirmektir.

Rüyalar bazı durumlarda herhangi bir şey ifade etmeyebilir. Bir şey düşünüp uyunursa o şey rüyada görülebilir ya da günlük hayattan etkilenildiğinde karmaşık rüyalar görülebilir. Hacıp, bu tür rüyaların yorumunun olmadığını ve ya başkasını ilgilendiren türden bir rüya olduğunu söyler.

taķı biri aźgaş-u a-aħlam bolur
bu tüşke yörüg yoķ ay kılķı unur (6015)

Bir de bir nevi karışık rüyalar vardır; ey kudretli insan, bu rüyalara tâbir yoktur.

kiçe saknu yatsa anı körse tüş
aņar ma yörüg yoķ anıņ yanğı tuş (6016)

Bir kimse akşam bir şey düşünerek yatar ve bunu rüyasında görürse, bunun için de uygun bir tâbir yoktur.

yana pişesin körse tüşte kör er
aņar ma yörüg yoķ ay kılķı kür er (6018)

Eğer bir kimse rüyada kendi san'atini görürse, ey cesur insan, bunun da tâbiri yoktur.

yana tüş bolur kör yörügi anıņ
adıńķa bolur asğı bolmaz seniņ (6027)

Bir de öyle rüya vardır ki, bunun tâbiri başkasını ilgilendirir, sana bir faydası olmaz.

Bir diğer rüya türü de cinsel istek uyandıran şeytani rüyalardır. Bu tür rüyalar görüldüğünde kişinin gusül abdesti alması gerektiği söylenmiştir.

taķı bir tüş ol körse yektin bolur
tüşegli anı körse suvka yunur (6017)

Yine bir rüya vardır ki, bu şeytandan gelir; bu rüyayı gören kimse gusül etmelidir.

Kimi rüyalar da mutluluk ve üzüntü rüyaları olarak ayrıca belirtilmiştir. Kişi kederli bir rüya gördüğünde aslında gerçek hayatta sevinecektir. Tam tersi olarak eğer kişi sevinçli bir rüya gördüyse bunun karşılığı üzüntüdür.

saķınç körse tşte yanutı sevinç
sevinç körse kağgu bolur yığlayu (6022)

*Kederli bir rüya görülürse, bunun karşılığı sevinçtir;
sevinç görülürse, kaygı gelir ve insanı ağlatır.*

sevinç körse tşte oyun ya bdiğ
saķınç kağgularka aadıldı kezig (6025)

*Bir kimse rüyasında neç'e, oyun ve raks görürse, keder
ve kaygılar başlayacak demektir.*

yana yığlasa tşte körse saķınç
erej birle avnur bulur miğ sevinç (6026)

*Eğer biri rüyada ağlar ve keder görürse, o kimse rahat
içinde avunur ve bin türlü sevinç bulur.*

Rüya kişiye özel yorumlanmalıdır. Örneğin beylerin ve halkın rüyası farklı şekilde yorumlanır. Aynı rüyayı gören iki insandan biri sağlığına kavuşurken diğerisi hasta olabilir.

ķara am třiņe yrği adın
adın boldı begler tşi kr adın (6024)

Avam rüyasının tâbiri başka, beylerinki ise, başkadır; dikkat et.

kişiye körüp yrlr emdi bu tş
ağar yaķřıđ erse yağutur uķuř (6028)

Rüya adamına göre tâbir edilir; yorarken, akıl ona uygun olanı yaķıřtırır.

tş ol kr anı körse beklig bolur
ol oķ tş taķı birni iglig ķılur (6029)

Rüya vardır ki, onu gören sıhhate kavuşur; aynı rüya başka birini hasta eder.

yanut birdi ođđurmiř aydı sebeb
lmğ tşmde yaruķ ķıldı rağ (5986)

*Odgurmuş cevap verdi: Sebebi şudur, rabbim
rüyamda bana ölümü gösterdi — dedi —*

tüşedim tüşümdin açıldı maña
ölürüm uқuldı maña ay toña (5987)

Rüya gördüm, rüyamda bu bana belli oldu ve öleceğim anlaşıldı, ey kahraman.

bayat eğgü isiz yoritsa қаза
yoritur anı yatsa tünle uda (5988)

*Tanrı, iyi veya kötü, kazasını bildirmek isterse, bunu
gece yatariken, uykuda bildirir.*

munı barça bilgü kerek ay қадаş
anın ötrü yörse tüşüg ay adaş (6030)

Ey kardeşim, bunun hepsini bilmek gerek; ey dostum, rüya ondan sonra yorulur.

Negü ol tüşüñni maña ay aça
anı men yöreyin kör adra seçe (6031)

*Şimdi sen nasıl bir rüya gördün, bana bunu iyice anlat, ben de onu düşünüp-
taşınarak, tâbir edeyim.*

yanut birdi oğgurmuş açtı tilin
ayur sözleyin men köñülke alın (6032)

*Odgurmuş söze başladı ve cevap verdi: - Pek âlâ, söyleyeyim, sen dikkatle dinle-
dedi-*

şatu kördüm elig anıñ bağnası
yüz utru uruğluğ eğiz hem yası (6033)

*Rüyamda bir merdiven gördüm, onun elli basamağı
vardı; yüksek ve enli, karşıma dikilmişti.*

añar ağdım emdi birer bağnaça
başña tegi bağna sadım nece (6034)

*Ben bu basamaklara birerbirer basarak, yukarı çıktım;
sonuna kadar kaç basamak olduğunu saydım.*

başında bir atçı maña suv birür
alır men tüketü içip öz kanur (6035)

*Son basamakta bir atlı bana su uzattı; ben de alıp,
sonuna kadar içtim ve suya kandım.*

anıñda basa kökke uçtum teñip
özüm belgüsüz boldı örlep siñip (6036)

Ondan sonra havaya yükselerek, göğe uçtum ve yüksekliğim, gözden kayboldum.

Ögdülmiş, Odgurmuş'ın rüyasını yorumlar. “*Türk mitoloji ve destanlarında hükümdarın yanında rüyaları yorumlayan büyücü ve bilge kişiyi, eserde Ögdülmiş temsil eder. Ögdülmiş rüyada yükselmenin itibara, bahta, saadete, şöhrete; merdivenin ise izzete, hürmete, nasibe işaret olduğunu söyler ve kaptan içilen suyun soyun geleceğine; uçmanın ise Tanrı katında isteklerin kabul olacağına işaret olduğunu ekler*” (Çelepi, 2017: 69).

yanut birdi ögdülmiş aydı bu tüş
ıdı eğgü tüş ol kör asğı üküş (6037)

Ögdülmiş cevap verdi ve: —Bu rüya çok iyi ve çok güzel bir rüyadır — dedi —

ağış barça tüşte ağırlık bulur
ağarı teñinçe uluğluk bulur (6039)

Bütün rüyalarda yükselme itibâra delâlet eder, insan yükseldiği nisbette şeref bulur.

neçe ağsa tüşte ağar kut kıvı
ağırlık bulur keç bulur yüz suvı (6040)

Rüyada insan ne kadar yükselirse, onun bahtı ve hâli de o kadar yükselir.

şatuğa ağar teg ağar ol kutı
uluğluk bile ilde yağlur atı (6041)

Merdivenden çıkar gibi, onun saadeti yükselir ve adı büyüklük ile şöhret bulur.

şatu tüşte izz ol ağırı teñi
birer bağna sayu ağırlık öñi (6043)

Rüyada merdiven izzettir, insan yükseldiği nisbette ve her basamak için ayrı bir itibar görür.

neçe ağsa ança ağırlık bulur
ajun malı kıt kıv bulur öz onı (6044)

Ne kadar yükselirse, o kadar hürmet görür; saadet, talih ve dünya malından nasibini alır.

ıdışlıg suvuğ sen alıp içtükün
tiriglik uzun bolğa yıldız kökün (6045)

Kaptaki suyu alıp içmek kendinin ve neslinin uzun hayata nâil olacağına delâlettir.

uçup kökke örlep tükel ağduğun
tilek birge teñri negü kolduğun (6046)

Kalkıp göklere uçarak, en yükseklere çıkman ise, Tanrının senin bütün arzularını yerine getireceğine delâlet eder.

Odgurmuş kendi rüyasını farklı şekilde yorumlar. Rüyasının ölüme işaret ettiğini söyler. “*Merdiveni kullanarak gökyüzüne doğru tırmanmayı hayatın sonu olarak düşünür. Bu düşüncüyü kuvvetlendiren bir diğer motif ise bu yolculuk sonunda bir atlinin verdiği suyun kana kana içilmesidir. Bu dünyadaki yaşamın, bu dünyadaki nimetlerin kendisi için bittiğini belirtir niteliktedir*” (Çelepi, 2017; 70).

eğiz bağnalıg men şatu kördüküm
tiriglik turur ay kadaş yördüküm (6052)

Gördüğüm basamaklı yüksek merdiveni, ey kardeş, ben hayat olarak yorumyorum.

şatunun başına tegi yokladım
yaşımını tükettim tiriglik yidim (6053)

Merdivenin başına kadar yükselmem, yaşımın tükenmesi, hayatımın tamamlanmasıdır.

başıña ağıp men ol atçı kelip
maña birdüki suvını içtim alıp (6054)

Merdivenin başına kadar yükseldim ve o atlının gelerek bana verdiği suyu alıp içtim.

ol atçı turur kör atalığlarığ
atasız kıılığlı ay kılkı arığ (6055)

Evlâtları babasız bırakan bu atlıdır, ey temiz kalpli insan.

ol atçı turur kör itilmişlerig
buzuğlı yoritımağlı canlıg tirig (6056)

Tanzim edilenleri bozan ve hayattaki canlıları hareketsiz bırakan bu atlıdır.

ıdışlıg suvuğ men tükel içmişim
tiriglikke yördüñ uzattıñ yaşım (6057)

Benim kaptaki suyu alıp içmiş olmamı sen hayata yordun ve ömrümü uzattın.

tiriglik bolur suv sen aymış teg ök
yarım içse kıalsa yarımı ülüg (6058)

Su, eğer yarısı içilir ve yarısı bırakılırsa, senin dediğin gibi, hayata delâlet eder.

yarım suv içip kıoğtum erse yarım
yarım kıalgay erdi tirigliklerim (6059)

Ben de suyun yarısını içip, yansını bırakmış olsa idim, ömrümün yansı kalmış olurdu.

ıdışlıg suvuğ içtim emdi tükel
tükettim tiriglik esen edğü kıal (6060)

Kaptaki suyun tamamını içtim ve hayatımı tamamladım, sen sağ ve hoşça kal.

negü tir eşitgil ukuşluğ büğü
büğüler sözin sözke ul tüp tigü (6061)

*Akıllı hakîm insan ne der, dinle; hâkimlerin sözünü
sözlerin temeli ve esâsı olarak kabul etmelidir.*

ıdışlığ suvuğ tüşte içse yarım
tükeci tiriglik yarımını birim (6062)

*Rüyada bir kaptaki suyun yarısı içilirse, hayatın yarısı
tükeni ve yarısı borç olarak kaldı;*

kalı içse suvını tüketü tükel
tükeci tiriglik kazıldı kıırım (6063)

*Eğer suyun tamamı sonuna kadar içilirse, hayat sonuna
erdi ve mezar kazıldı demektir.*

yoğaru uçup bu özüm teñdüki
yaşıl kökke örlep teñip siñdüki (6064)

Benim yukarı uçup, kaybolmam ve mâvî göğe çıkıp, boşluğa karışmam,

süzük can turur ol bu keptin çıkıp
yana yandı kelmez yeriğe ağıp (6065)

*Temiz canın bu kalıbından çıkarak, bir daha yerine
dönmemek üzere uçmuş olmasına delâlet eder.*

bayat tüşte belgürtti emdi maña
ölümke anunğu kerek ay toña (6066)

*Tanrı bana şimdi bunu rüyada malûm etti; ey kahraman,
artık ölüme hazırlanmam lâzımdır.*

bu tüşnüñ yörügi bu yañlıg turur
adınsıg yörer sen maña ay unur (6067)

*Bu rüyanın tâbiri böyle olur; ey kudretli insan, sen bunu
bana başka türlü yoruyorsun.*

2.3.5.2. Uğur ile İlgili İnançlar

Göktanrı kültünün Orta Asya toplumlarında çok köklü bir inanç olması nedeniyle İslamiyetin kabulünden sonra da etkisinin sürdüğü görülmektedir (Ocak, 1983: 32). Uğurla ilgili inanışlarda gök cisimleri önemli bir yer tutmaktadır. Türklerde Utarit yıldızının (merkür) uğurlu olduğuna inanılır. Türkler ona “tilek” yani “dilek” de derler. Ona karşı dilekler dilenir. (Ögel, 1995: 206). Kutadgu Bilig’de kim Utarit’e yaklaşırsa onun dilek ve arzularına kavuşacağı söylenmiştir.

basa keldi arzu tilek arzular

ķayuka yağuşsa aņar öz ular (136)

Bundan sonra Utarit gelir; ona kim yaklaşırsa, dilek ve arzularına kavuşur.

Kutadgu Bilig’de yer alan uğur ile ilgili inanışlar gökyüzü temellidir. Eserde, herhangi bir işe başlamadan önce zamanın uygun olup olmadığına bakılması tavsiye edilmiştir. Çeşitli gökyüzü hesaplamalarıyla zamanın, gün ve ayın durumları belirlenmeli, kutlu olanı seçilmeli ve ona göre davranılmalıdır.

ķılaym tise sen özün iş küdüğ

ayıtğu kerek edğü isiz ödüg (4385)

Herhangi bir işe başlamak istersen, önce zamanın bunun için iyi veya kötü olup olmadığını sormak lazımdır.

kön ay ķutluğı bar yime ķutsuzı

ayıt ķutluğın tut ay yalñuķ tüzı (4386)

Gün ve ayların kutlusu olduğu gibi, kutsuzu da vardır; bunları sor ve kutlu olanını seç; ey remiz kalpli insan.

Öğdülmiş, hükümdara ulu hacibin nasıl olması gerektiğini anlatırken onun yüzünün göze güzel görünmesi gerektiğini söylemiştir. Yüz güzelliği karşısında gözlerin parlayacağını ve kumral güzeline bakmanın uğur getireceğini dile getirmiştir.

ķupa kōrklügüg kōr ķılın özke fal

işin edğü bolğay ķamuğ sözni üz (2468)

Kumral güzeline bak ve onu kendine uğur tut, işin iyi olur; başka sözü bırak.

2.3.5.3. Doğaüstü Varlıklarla İlgili İnanışlar

Türk inanç sisteminde var olan iyi ve kötü ruhlar (yir-sub)lar, doğaüstü varlıklarla ilgili inanışların en eski kalıntılarıdır. İslam öncesi Türk toplulukları kendilerinin dışında kalan varlıkları tamamen ruhsuz ve ölü olarak görmüyorlardı. Bu varlıkların başında güneş, ay, yıldız, göl, ırmak, pınar, dağ, kaya, ağaç, orman, ateş, ocak gibi yer ve su kültleri gelmekteydi (Koca, 2000: 170).

Kutadgu Bilig’de geçen “yil yeklig” kelimeleri, cin-peri ve şeytan anlamlarını taşımaktadır. “Yel”, cin veya kötü ruh anlamına gelmektedir. Anadolu’da vücuda musallat olan ağrı ve sızılara yel denilmektedir. İnsan bedenine giren kötü ruhların ağrı, sızı ve hastalıkları meydana getirdiğine inanılmaktadır. Bu sebeple eski tabip ve şamanların en başta gelen vazifeleri, bu ruhları hastanın vücudundan uzaklaştırmaktır (Ögel, 1995: 309). Kutadgu Bilig’de cin ve peri çarpmasının ve onlardan gelen diğer hastalıkların efsuncular tarafından tedavi edilebildiği bilgisi yer almaktadır.

bularda basa keldi aḡsunçılar

bu yil yeklig igke bu ol emciler (4361)

Bunlardan sonra, efsuncular gelir; cin ve periden gelen hastalıkları bunlar tedavi ederler.

bularğa yime ök katılğu kerek

bu yil yeklig igke oқиğı kerek (4362)

Bunlar ile de görüşmek-tanışmak gerektir; cin ve peri çarpmasından gelen hastalıkları okutmak lâzımdır.

Kutadgu Bilig’de yer alan doğaüstü varlıklardan biri de “ejderha”dır. Eserde ejderha “yil büke, büke” şeklinde geçmektedir. Büyük bir yılan şeklinde düşünülen ejderha, doğar doğmaz çok hızlı büyüyen ve ağzından ateş püskürterek her şeyi yakan oalağanüstü bir varlıktır (Beydili: 2005, 192). Eserde ejderha doymak bilmez, her şeyi yiyen, yedikçe acıkan, güçlü ve büyük bir varlık olarak karşımıza çıkmaktadır. Dünya ve ejderhanın tabiatının birbirine benzer olduğundan bahsedilmiştir.

körü barsa dünya kılınçı teñi

yigen yil büke teg bu kılkı yañı (6388)

Dikkat edersen, dünyanın tabiati gibi, tavrı ve hareketi de doymak bilmez bir ejderhaya benzer.

tüşün ol bu dünya keligli keçer

yigen yıl büke teg yir erken açar (1202)

Bu dünya bir konak yeridir, gelen geçer; o her şeyi yiyen büyük bir ejderha gibi, yedikçe acır.

Öğdülmiş’in hükümdara bir kumandanda bulunması gereken özellikleri anlatırken “uyanık beyin askerini, ejderha kumandasında arslana binmiş kılıç kamçılı bir orduya benzetmesi” ejderhanın büyük ve güçlü bir doğüstü varlık olduğunu vurgulamaktadır.

oğug beg sözi kör büke yolçılığ

kör arslan münügli kılıç kamçılığ (2354)

Uyanık beyin askeri, bak, ejderha kumandasında arslana binmiş, kılıç kamçılı orduya benzer.

2.4. El Sanatları

Kutadgu Bilig ve Divan-ü Lügatit Türk’te bir zanaatkârlar zümresinin varlığı görülmektedir. Kaşgarlı’nın “er uzluk öğrendi, er uzladı” cümlelerini “adam usta oldu, sanatında güzellik, maharet, ustalık öğrendi” şeklinde izah edişi, ustaların yaptıkları sanata “uzluk” denildiği anlaşılmaktadır (Genç, 1997: 371). Kutadgu Bilig’de yer alan “uzlar turur, uzluk kılır” ifadeleri, uzluk sözcüğünün çeşitli iş kollarında ustalık anlamına geldiğinin göstermektedir.

tağı bir kutusu bu uzlar turur

tirilgü tilep özke uzluk kılır (4456)

Başka bir zümre de bu zanaat erbabıdır; kendi hayatlarını kazanmak için, zanaat ile meşgul olurlar.

Kutadgu Bilig’de yer alan iki beyitte demirci, ayakkabıcı, derici, cilacı, boyacı, okçu, yaycı ve elbiseci gibi zanaat ustalarının varlığı görülmektedir. Eserde bu mesleklerle ilgili ayrıntı bilgi verilmemekte ancak zanaat erbabına nasıl davranılması gerektiği anlatılmaktadır.

Temürçi

Eski Türkçe’de “tâmirçi” biçiminde adlandırılan demircilerin eski Türk toplumunda özel bir yeri vardır. Demirciler, hanedan kurucularına ya da kamlara denk büyüleyici insanlar olarak kabul edilmiştir (Divitçioğlu, 2000: 86). Demircilik, Ergenekon Destanına kadar uzanan bir inançla birleşmiştir ve Türklerin kurttan Türeyiş efsanesini anlatan semboller içinde kutsal dağ ve gök büyük yer tutmaktadır. Kurdun eteklerinde dolaştığı dağın, demir dağ olarak anılması pek çok alegorik efsanede karşımıza çıkmaktadır (Türker ve Türkmen, 2014: 5). İnan’a göre, “*Tarihin bildiği devirden beri Türklerin yaptıkları büyük fütuhatta en mühim rol oynayan iki sanatları olmuştur. At yetiştirme ve madencilik, bilhassa demircilik*” (İnan, 1991: 229). Bozkırlı Türkler demir işleyiciliği sayesinde çağına göre daima yüksek bir harp sanayiine sahip olmuşlardır (Kafesoğlu, 1998: 320). Kutadgu Bilig’de demirci, “temürçi” biçiminde adlandırılmıştır.

Etükçi ve Kıрмаçı

Kaşgarlı “etükçi” kelimesini “ayakkabıcı, pabuççu” olarak tarif etmiş ve “etük onarmak, etük yaratmak” ile ilgili bilgiler vermiştir (Genç 1997: 382). Kutadgu Bilig’de ayakkabıcı “etükçi” biçiminde adlandırılmıştır. Kıрмаçı ise “derici” anlamına gelmektedir.

Sırçı ve Bedizci

Divanü Lügatit Türk’te yer alan bilgilere göre o dönemde çanakların büyük çoğunluğunun sırlı ve nakışlı olarak yapıldığı anlaşılmaktadır. Eserde “sır” kelimesi tutkaldan yapılan yapışkan bir şey olarak açıklanmıştır. “Kaplara sıvanarak üzerine nakışlar yapılır” ve “Türk çanağına sır sürdürdü” cümlelerinden kapların iç kısmının sırlı, dışlarının da nakışlı olduğu sonucuna varılmaktadır. Türk çanağından bahsedilmesi, Türklerin imal ettikleri çanak çömleğin kendine has özelliklerinin bulunduğunu göstermektedir (Genç, 1997: 377). Kutadgu Bilig’de geçen, cilacılık anlamına gelen “sırçılık” mesleğinin çanakçılık ile ilişkili olduğu görülmektedir. “Bedizçi” ise boyacı, ressam anlamına gelmektedir

Okçı ve Yaçı

Ok, Türklerin milli silahıdır denilebilir. Tarihte Türkler ve Moğollar kadar oku beceri ile kullanabilen bir millet yoktur. Türkler’de mesleği sadece ok yapmak olan kimselere “okçu” denilmektedir (Genç, 1997: 285). Ok yapmak için kesip hazırlanan ağaca “koğuş”, okun ucundaki sivri demir parçasına “temürgen”, okun hedefe gitmesini sağlayan tüylere “yüg” denilmektedir. Yay ise eğri bir ağaç ve oku fırlatan bir sinirden oluşmaktadır (Genç, 1997: 285-288). Kutadgu Bilig’de ok yapmakta usta olan kişilere “okçı”, yay yapmakta usta olan kişilere ise “yaçı” denilmektedir.

temürçi etükçi yana kırmaçı

ya sırçı beğizçi ya okçı yaçı (4458)

Bunlar demirci, ayakkabıcı derici yahut cilacı, boyacı veya okçu ve yayadır.

Tonçı

Kutadgu Bilig’de “ tonçı” kelimesi elbiseci anlamına gelmektedir.

ağıçı bitigçi ya iş tutğuçı

ya tonçı etükçi amil bolğuçı (2494)

Hazinedar veya kâtip gibi memurlar ve elbiseci veya ayakkabıcı gibi san'atkârlar ile münâsabettedir.

Eserde Öğdülmiş, dünyanın süsünün zanaat ustalarından geldiği, hayret verici hünerlerin bu insanlardan çıktığı ve onlarla sevindirilirse hayatın huzur içinde geçeceğini söylemektedir. Ismarlanan iş yapıldığı zaman hizmet hakkının derhal ödenip, bol bol yedirilip içirilmeleri gerektiği öğütlemiştir.

Geleneksel Kıyafetler

Börk

Kutadgu Bilig’de börk, bir atasözü içinde geçmektedir. Kaşgarlı da eserinde millî başlık olan börke yer vermektedir. Börk yapımı için “börk yangı” denilen bir kalıp kullanılmakta ipek veya keçe kumaş bu kalıba göre kesilerek şekillendirilmekteydi (Genç, 1997: 180).

neçe er beğüse baş ađrırđ beğür

neçe baş beğüse beğük börk keğür (435)

İnsan ne kadar büyürse, başağrırısı da o kadar artar; başı ne kadar büyürse, o kadar büyük börk giyer.

Yaka ve Kuşak

atın mindi evke yüz urdı turup

kelip tüşti kirdi yağa kur yörüp (3282)

Atına bindi, evine doğru hareket ederek, gelip indi; evine girdi, yaka ve kuşağını çözdü.

SONUÇ

Türklerin Karahanlılar zamanında İslamiyet’i kabul ederek İslam kültür dairesine girmeleri, farklı bilgileri ve yeni bir hayat tarzını beraberinde getirmiştir. Siyasi, ekonomik sosyal ve kültürel açıdan yaşanan değişim ve dönüşümler, Türk toplumunun medeniyete büyük katkılar sağlamasına vesile olacak süreci başlatmıştır. Türk devletlerinin bozkır Türk kültürü ve İslam medeniyeti değerleriyle birlikte şekillenmesi, Türk kültürünü farklı bir boyuta taşımıştır. Bu yeni süreçle birlikte dilde edebiyatta ve devlet teşkilatında Arap, Fars ve İslam tesiri görülmeye başlanmıştır. Ancak bütün bu değişimler, İslam kültür dairesine giren Türklerin, kendi millî kültürlerini ihmal ettikleri anlamına gelmemektedir. İslami dönem sanat ve edebiyatına öncülük eden eserler, bu dönemde verilmiştir. Bunlardan biri de bu çalışmanın temelini oluşturan Kutadgu Bilig’dir.

Yusuf Has Hâcib tarafından yazılan Kutadgu Bilig, ait olduğu toplumun yaşanan zamanına ilişkin özelliklerini, duygu ve düşüncelerini yansıtan bir eser olmanın yanında, eski Türk kültürünün izlerini de taşıyan zengin bir hazine niteliğindedir. Eser, yazılı kültür ortamında üretilmiş olmakla birlikte, sözlü kültür ortamına ve toplumun ortak hafızasına ait pek çok özelliği de yansıtmaktadır. Kutadgu Bilig’in, geleneksel olan ile zamana ait olanın kesiştiği bağlamın özelliklerini vermesi onun gelenek taşıyıcılık vasfına sahip olduğunu göstermektedir.

Kutadgu Bilig, İslamiyet’in kabul edildiği, toplum hayatının büyük bir dönüşüme uğradığı yıllarda yazılan bir eser olmasına rağmen geleneksel düşünce kodları ve kalıpları güçlü bir şekilde varlığını sürdürmektedir.

KAYNAKLAR

- Acıpayamlı, O. (1961). *Türkiye’de Doğum ile İlgili Âdet ve İnanmaların Etnolojik Etüdü*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum.
- Akgün B. , Sarı N. (2008). “Türk Tarihinde Psikiyatriye Bakış”, *İ.Ü. Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Sürekli Tıp Eğitimi Etkinlikleri, Sempozyum Dizisi* No: 62, 1-24.
- Aksoy, Ö. A. (2007). *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü 2- Deyimler Sözlüğü*, İnkılap Kitabevi, İstanbul.
- Altaylı, S. (1994). *Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü*, Milli Eğitim Basımevi, Ankara.
- Altıntop, Ö. (2011). *Tarihe Işık Tutan Müslüman Bilim adamları*, MyKitap, İstanbul.
- Arat, R. R. (1947). *Kutadgu Bilig I: Metin*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.
- Arat, R. R. (1959). *Kutadgu Bilig II: Tercüme*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Arat, R. R. (1979). *Kutadgu Bilig III: İndeks*, İndeksi Neşre Haz. Kemal Eraslan; Osman Fikri Sertkaya; Nuri Yüce, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları, İstanbul.
- Arslan, M. (2005). “Türk Destanlarında Evren Tasarımı”, *Prof. Dr. Fikret Türkmen Armağanı*, 65-75, İzmir.
- Atalay, B. (1998). *Divanü Lügatit Türk Tercümesi I*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Aydemir, Ö. K. (2013). “Kutadgu Bilig’in Dilinde Bilgi Kavramı ve İşlevi”, *Turkish Studies*, 8(1), 803-810.
- Banarlı, N. S. (1983). *Resimli Türk Edebiyatı I*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.
- Başal, H.A. (2006). “Türkiye’de Doğum Öncesi, Doğum ve Doğum Sonrası Çocuk Gelişimi ve Eğitimine İlişkin Gelenek, Görenek ve İnançlar”, *Eğitim Fakültesi Dergisi* XIX (1), 45-70.
- Bayat, A. H. (1982). “Osmanlı İmparatorluğu Türkiye’sinde Saray Dışı Sünnet Merasimleri”, *II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*, IV. Cilt, Gelenek, Görenek ve İnançlar, Kültür Bakanlığı Yayınları, s. 11-21.
- Bayat, F. (2007). *Türk Mitolojik Sistemi I-II*, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- Ben-Amos, D. (1997). “Şartlar ve Çevre İçinde Folklorun Yeni Bir Tanımına Doğru”, Çeviren: Metin Ekici, *Milli Folklor Dergisi*, 33, s. 74-87.
- Beydili, C. (2005). *Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük*, Yurt Kitap-Yayın, Ankara.

- Biray, N. (2013). “Bugün Hava Nasıl Olacak? Halk Bilgisine Dayalı Takvim ve Hava Tahmini: Kazak Türkçesi Örneğinde”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi*, 20, 2, s. 1-30
- Boratav, P. N. (1984). *Türk Halkbilimi II / 100 Soruda Türk Folkloru (İnanışlar, Töre ve Törenler, Oyunlar)*, Gerçek Yayınevi, İstanbul.
- Caferoğlu, A. (1930). “Orhon Abidelerinde Atalarsözü”, *Halk Bilgisi Haberleri*, s.43-46.
- Çelepi, M. S. (2014). “Halk Edebiyatı Metinlerinde Selamlaşma Sözcük ve İfadeleri”, *I. Uluslararası Türk Kültürü Araştırmaları Sempozyumu (Tükas Bildirileri)*, 12 13 Kasım, s. 106-116, Nevşehir.
- Çelepi, M. S. (2017). *Türk Halk Kültüründe Rüya*, Kömen Yayınları, Konya.
- Çelepi, M. S. (2017). *Türk Kültür Evreninde Toy Denizli Örneği*, Kömen Yayınları, Konya.
- Çetin, İ. (2002). “Türk Mitinde Kut İyesi Kıdır Ve Medeniyet Değişikliğinde Kıdır’dan Hızır’a Geçiş”, *Milli Folklor*, 54, s. 30-35.
- Çobanoğlu, Ö. (1999). “Sözlü Kültürden Yazılı Kültür Ortamına Geçiş Bağlamında Erken Dönem Osmanlı Tarihlerinden Aşıkpaşazade’ nin Epik Karakteri Üzerine Tespitler”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi (Osmanlı Devleti’nin 700. Yılı Özel Sayısı)*, s. 65-82.
- Çobanoğlu, Ö. (2001). “Mitlerin Sözlü Kültür Ortamında Teşekkül Sürecinde Tematik Yapılanışları ve Uygarlık Bakımından İşlevleri Üzerine Tespitler”, *Folklor/ Edebiyat*, Sayı 25, s. 33-45.
- Çobanoğlu, Ö. (2012). *Halkbilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş*, Akçağ Basım Yayınları
- Çoruhlu, Y. (2010). *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*, Kabalcı Yayınları, İstanbul.
- Çot, D. (2011). *Kutadgu Bilig’de Mitoloji*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli.
- Dilaçar, A. (1995). *Kutadgu Bilig İncelemesi*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, Ankara.
- Divitçioğlu, S. (2000). *Kök Türkler –Kut, Küç, Ülüg*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Dundes, A. (1998). “Halk kimdir?”, Çeviren: Metin Ekici, *Milli Folklor*, 37, s.139-153.

- Dundes. A. (1998). “Doku, Metin ve Konteks”, Çeviri: Metin Ekici, *Milli Folklor*, s.106-119.
- Ekici, M. (2018). *Halk Bilgisi (Folklor) Derleme ve İnceleme Yöntemleri*, Geleneksel Yayıncılık, Ankara.
- Elçin, Ş. (2004). *Halk Edebiyatına Giriş*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Eliade, M. (1999). *Şamanizm*, Çeviri: İsmet Birkan, İmge Kitabevi, Ankara.
- Eliade, M. (2001). *Mitlerin Özellikleri*, Çeviri: Sema Rıfat, Om Yayınları, İstanbul.
- Emiroğlu, K. ve Aydın, S. (2003). *Antropoloji Sözlüğü*, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara.
- Erdoğan, R. (2005). *Kutadgu Bilig’den Seçmeler Mutluluk Veren Bilgi*, (2. baskı). Marmara Kitabevi Yayınları, Bursa.
- Ergin, M. (1989). *Dede Korkut Kitabı I Giriş-Metin-Faksimile*, Ankara Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Ersoylu, H. (1997). “Fal, Falnâme ve Bir Çiçek Falı: Der-Aksâm-ı Ezhâr” *Türkiyat Mecmuası*, 20, 195-254.
- Genç, R. (1982). “Eski Türk Ziyafetleri ve Diş Kirası Âdeti”, *II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*, IV. Cilt, Gelenek, Görenek ve İnançlar, Kültür Bakanlığı Yayınları, s. 175-183.
- Genç, R. (1997). *Kaşgarlı Mahmud’a Göre XI. Yüzyılda Türk Dünyası*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara.
- Güngör, H. (2002). *Eski Türklerde Din ve Düşünce*, Türkler Ansiklopedisi, Ankara.
- İnalcık, H. (1966). “Kutadgu Bilig’de Türk ve İran Siyaset Nazariye ve Gelenekleri”, *Türk Kültürü Araştırmaları*, s. 259-271.
- İnan, A. (1986). *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- İnan, A. (2002). *Orun ve Ülüş Meselesi*, Türkler, C. 3, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.
- İvgin, H. (1995). “Anadolu Halk Kültüründe Lokmanhekim İnanışı” , *Kültür Evreni*, 13: 80-87.

- Kafesoğlu, İ. (1970). “Yazılışının 900. Yılı Münâsabetiyle Kutadgu Bilig ve Kültür Tarihimizdeki Yeri” , *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, s.1-38.
- Kaplan, Y. , Poyraz, Y. (2010). “Divan Şiirine Kaynaklık Etmesi Bakımından Oyunlar”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3 (15), s. 151-175.
- Kara, Ö. T, Gün, M. (2014). “Kutadgu Bilig ve Divânü Lügati’t Türk’te Oyunla İlgili Kavramlar ve Terimler”, *International Journal of Language Academy*, s. 49-67.
- Karaman, K. (2004). “Rüya Kaynaklı Bireysel Tecrübelerin Toplumsallaşması –Bayat Köyü Dede Örneği-”, *Tubar*, s. XVI, s. 143- 162.
- Keskin, A. (2017). “Türk Kültüründe “Selamlaşma” ve “Vedalaşma” Hakkında Genel Bir Değerlendirme”, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 43, s. 125-146.
- Keskin, A. (2018). *Türk Halk Kültüründe Alkışlar (Dualar/İyi Dilekler) ve Kargışlar (Beddular/Kötü Dilekler): Metin ve Bağlam Merkezli Bir İnceleme*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Halkbilimi Anabilim Dalı, İzmir.
- Koca, S. (1977). “Türklerde Tuz-Ekmek Hakkı”, *Milli Kültür*, 7, 57-61.
- Koca, S. (2000). *Türk Kültürünün Temelleri II*, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Yayını, Trabzon.
- Köprülü, F. (1999). *Edebiyat Araştırmaları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Köprülü, M. F. (2011). *Türk Edebiyatı Tarihi*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Nalbant, M.V. (2008). “Türklerde Evren Tasarımı Bakımından Kutadgu Bilig’de Geçen “Ewren Tuç” İbaresine Üzerine Değerlendirmeler” , *Uluslararası Türk Dili Kurultayı*, TDK, Ankara.
- Oğuz, Ö. (2003). “ Halkbilim Çalışmalarının Yeni Dönemi: Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi”, *Milli Folklor*, s.247-253.
- Oğuz, Ö. (2009). “Somut Olmayan Kültürel Miras ve İfade Çeşitliliği”, *Milli Folklor*, s.6-12.
- Ögel, B. (2010). *Türk Mitolojisi I. Cilt*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Ögel, B. (1995). *Türk Mitolojisi II. Cilt*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

- Örnek, S. V. (1977). *Türk Halk Bilimi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara.
- Pala, İ. (2007). *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Kapı Yayınları, İstanbul.
- Peker, S. (2017). “17.yy Türk Saz Şiirinde Dört Büyük Peygamber”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, cilt: 10, sayı: 52, s.224-229.
- Reçber, G. (2012). *Yusuf Has Hacip Kutadgu Bilig*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul.
- Tayga, Y. (1990). *Türk Spor Tarihine Genel Bir Bakış*, Nil Kitabevi, Ankara.
- Tekin, T. (1998). *Orhon Yazıtları*, Simurg Yayınevi, İstanbul.
- Tryjarski, E. (2012). *Türkler ve Ölüm*, Çeviri: Hafize Er, Pinhan Yayıncılık, İstanbul.
- Türker, F. , Türkmen, F. (2014). “Geleneksel İnançlarda Demir”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, s. 1-8.
- Tuğrul, S. (2010). *Ebedi Kutsal Ezeli Kurban, Çok Tanrıçılıktan Tek Tanrıçılığa Kutsal ve Kurban Mekanizmaları*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Uçar,E. (2015). “Kutadgu Bilig’in Kronolojik Kaynakçası (1825-2016) [Tekmilleştirilmiş Versiyon]”, *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, s. 6-47.

ÖZ GEÇMİŞ**KİMLİK BİLGİLERİ**

Adı Soyadı : Firuze Günalp

Doğum Yeri : İstanbul

Doğum Tarihi : 08.11.1990

E-posta : firuzegunalp@hotmail.com

EĞİTİM BİLGİLERİ

Lise : Fatih Vatan Lisesi (Yabancı Dil Ağırlıklı)

Lisans : Pamukkale Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı

Yüksek Lisans : Pamukkale Üniversitesi Halk Bilimi

Doktora :

Yabancı Dil ve Düzeyi: 68.75